

ÜMUMİ TARİX

6

ÜMUMİ TARİX
DƏRS LİK
6

Metodik
vəsait

AİDƏ MƏMMƏDOVA

Ümumtəhsil
məktəblərinin

6

-cı sinfi üçün

ÜMUMİ TARİX

fənni üzrə dərslərin

METODİK VƏSƏİTİ

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
tahsil_az@yahoo.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

“ASPOLİQRAF”

LAYİHƏ

DƏRSLİKDƏ İSTİFADƏ OLUNAN ŞƏRTİ İŞARƏLƏR

açar sözlər

bilmək maraqlıdır

mətnə aid tapşırıqlar

sual və tapşırıqlar

ev tapşırıqları

LAYIHƏ

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

6-cı sinif “Ümumi tarix” fənn kurikulumunun məzmun standartları	7
Fənlərarası integrasiya	9
Standartların reallaşdırılması, illik planlaşdırma və integrasiya cədvəli	12
Təlimin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar	14

İBTİDAİ DÖVR

1. İbtidai icma quruluşunun yaranması və inkişafı	26
2. İbtidai icma quruluşunun dağılması	31

QƏDİM MİSİR VƏ ÖN ASİYA

3. Qədim Misir dövləti	33
4. Qədim Misirdə mədəniyyət	35
5. Qədim şumerlər	37
6. Babil dövləti	40
7. Finikiya	43
8. Assur dövləti	46
9. Midiya dövləti	49
10. Əhəmənilər dövləti	51
11. Parfiya dövləti	53

QƏDİM TÜRKLƏR. QƏDİM ÇİN VƏ HİNDİSTAN

12. Qədim türklər	55
13. İskit dövlətləri	57
14. Böyük Hun dövləti	60
15. Qədim Çin	63
16. Qədim Hindistan	66

QƏDİM YUNANISTAN

17. Avropada ən qədim dövlət. Qədim yunan şəhər-dövlətləri.....	69
18. Yunanlar işğalçılara qarşı. Afina quldarlıq demokratiyası	72
19. Qədim Yunanıstan mədəniyyəti.....	75
20. Yunan şəhər-dövlətlərinin tənəzzülü. Makedoniya dövlətinin güclənməsi.....	78

QƏDİM ROMA

21. Qədim Roma Respublikasının yaranması (1-ci dərəcə).....	81
21. Qədim Roma Respublikasının yaranması (2-ci dərəcə).....	84
22. Respublikanın sonu. Roma imperiyasının yaranması və süqutu	86
23. Qədim Roma mədəniyyəti.....	89
Dərs nümunələri	92
Tarixə aid rəvayətlər	99
Ən mühüm tarixi hadisələr	112
İş vərəqlərindən nümunələr.....	121
Böyük Summativ Qiymətləndirmə	123
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	127

Əziz müəllimlər!

Kurikulum sənədi əsasında yeni dərslik siyasəti yeni təlim standartlarının, təlim strategiyalarının, qiymətləndirmə mexanizmlərinin reallaşmasına zəmin yaratmışdır. Bu məqsədlə müəllim fəaliyyətini istiqamətləndirmək üçün hazırlanmış metodik vəsait mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticəyönümlü xarakteri və şəxsiyyətyönümlü mahiyyəti özündə əks etdirən, kurikulum standartlarına əsaslanan bu metodik vəsait, güman edirik ki, müəllimlərə az da olsa yol göstərən bir vəsait olacaq.

Bu metodik vəsaitdə istiqamətverici materiallar, mövzuların tədrisi texnologiyası, əlavə resurslar, illüstrasiyalar, xəritələr, iş vərəqləri, sxematik cədvəllər, söz assosiasiyaları, diaqramlar, tarixi sənədlər, integrasiya və s. əlavə resurslar verilmişdir.

Metodik vəsaitdə, ilkin olaraq, təlim nəticələrini əldə etməyə istiqamət verən məzmun standartları öz əksini tapmışdır. Məzmun standartlarından doğan alt-standardlar əsasında müəllim öz fəaliyyətini qurur. Təlim nəticəsinin reallaşması üçün müəllim istiqamətlənir. Müəllim öz biliyi və təcrübəsinə əsaslanaraq motivasiya qurmalıdır. Motivasiya maraqlı və cəlbədic olmalı, şagirdləri düşünməyə sövq etməli, müstəqil və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etməyə yönəlməlidir. Ona görə də təqdim olunan metodik vəsaitdə verilən illüstrasiyalar onların yaş xüsusiyyətinə uyğun və onları fəaliyyətə, tədqiqata yönəldən istiqamətdə qoyulub.

Müəllim illüstrasiyaları elə seçməlidir ki, şagirdlərin tədqiqat aparmağa imkanları olsun. Müəllim, eyni zamanda şagirdlərin cavablarını dəstəkləməli və onları istiqamətləndirməlidir.

Motivasiya zamanı təfəkkürün hərəkətə gətirilməsi şagirdlərin bilikləri əsasında tədqiqat sualının formalaşmasına imkan yaradır. Şagirdlərin marağı əsasında onların tədqiqat fəaliyyəti daha da artır.

İllüstrasiyalara əsasən şagirdlər tarixi zaman və tarixi məkanı müəyyən edə bilir. Zaman oxunun tərtib olunması şagirdlərin fəallığını gücləndirən amillərdən biridir. Bundan başqa, sxem, cədvəl, xəritə, kontur xəritə, xronoloji testlərlə iş mövzunun daha səmərəli mənimsənilməsinə kömək edən əsas vasitələrdir. Tarixi mövzularla bağlı rollu oyunların səhnələşdirilməsi, şəxsiyyətlərin dialoqu və monoloqu biliklərin daha dərinlən dərk edilməsinə və şagirdlərin yaddaşında həmişəlik qalmasına, həkk olunmasına səbəb olur.

Siz tədqiqat sualları olaraq dərslikdə qrup üçün verilən tapşırıqlardan da istifadə edə bilərsiniz. Bu tapşırıqlar elə tərtib olunmuşdur ki, onların qruplar

tərəfindən işlənməsi və təqdim edilməsi mövzunun tam açılmasına şərait yaradır.

Eləcə də mənbələr və sənədlər üzrə tapşırıqlar şagirdlərdə tarixi hadisələrin təhlili vərdişlərini inkişaf etdirmək qabiliyyətini formalaşdırır. Xronoloji hesablamaların aparılması, xəritə üzərində iş onlarda təlim nəticəsini daha da reallaşdırır.

Metodik vəsaitdə göstərildiyi kimi, şagirdlər müəllimin istiqamətləndirici suallarının köməyi ilə ümumiləşdirici nəticəyə gəlirlər. Çalışmaq lazımdır ki, ümumiləşdirilmiş biliklər yığcam, aydın və sadə, başadüşülən şəkildə ifadə olunsun. Ümumiləşdirici nəticədə tədqiqat sualının cavabı əks olunsun. Çünki tədqiqat sualının cavabı, ümumiləşdirici bilik yeni biliyi əks etdirən təlimin nəticəsidir.

Metodik vəsaitdə son olaraq şagirdlərin yaradıcı tətbiqetmə imkanları yoxlanıldıqdan sonra qiymətləndirmə aparılır. Şagirdlərin cavabları həm fərdi şəkildə, həm də qrup fəaliyyəti zamanı qiymətləndirilir. Hər iki halda əvvəlcədən qiymətləndirmə meyarları müəyyən olunur. Qiymətləndirmə meyarları məzmun standartlarından (alt-standarddan) doğur. Qruplar üçün müəyyən edilmiş meyarların özünəməxsus meyarları vardır ki, bu da metodik vəsaitdə öz əksini tapmışdır.

Qrup işi zamanı həm istedadlı, həm də zəif şagirdlər öz səviyyələrinə uyğun olaraq, tapşırıqların yerinə yetirilməsində iştirak edirlər. Cütlük şəklində də şagirdlər bir-birinə kömək edərək fikir mübadiləsi edə bilirlər.

Müxtəlif üsullardan istifadə etməklə yaradılan qrupların (kiçik qruplar, adətən, 4–5 nəfərdən ibarət) tərkibi daim dəyişməlidir. Şagirdlər öz səviyyələrinə uyğun olaraq, qruplarda öz imkanlarını göstərilər. Qruplar şagirdlərdə problemləri birgə həll etməyi, kollektivçilik hissləri, bir-birini dinləmə mədəniyyəti formalaşdırır.

Evə verilən tapşırıqlar şagird təfəkkürünü inkişaf etdirməklə bərabər, müstəqil, yaradıcı düşüncəyə şərait yaradır və praktik bacarığa malik vətəndaş tərbiyə etməyə kömək edir.

İnternet materialları və müxtəlif mənbələr əsasında verilmiş tapşırıqların yerinə yetirilməsi şagirdlərin müstəqil tədqiqatçılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Vəsaitdə qrup tapşırıqları ilə bərabər, kollektiv iş də yerləşdirilmişdir. Müəllimlər, yeri düşdükcə, şagirdlərin biliyini möhkəmləndirmək üçün, qalan vaxt ərzində şagirdləri yaradıcı işə cəlb etmək üçün onlardan istifadə edə bilər.

Vəsaitin sonunda verilmiş xronoloji hadisələr və illüstrasiyalar yaradıcı mətnlərin hazırlanmasında köməkçi vasitə ola bilər.

6-cı SİNİF “ÜMUMİ TARİX” FƏNN KURİKULUMUNUN MƏZMUN STANDARTLARI

6-cı sinfin sonunda şagird:

- ♦ tarixdə il hesabından istifadə edir;
- ♦ mühüm hadisələrin xronoloji çərçivəsini müəyyən edir;
- ♦ qədim insanların həyatında təbii-coğrafi şəraitin rolunu müəyyənləşdirir;
- ♦ dövlətlərin yaranmasını, onların siyasi quruluşunu, sosial-iqtisadi münasibətləri tarixi bilik mənbələri əsasında izah edir;
- ♦ tarixi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətini təsvir edir;
- ♦ mədəniyyətin yaranması və inkişafını insanların həyatında baş verən dəyişikliklərlə əlaqələndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və altstandartlar

1. Tarixi zaman

Şagird:

1.1. Tarixi faktların tarixi zamanla əlaqəsini anladığını nümayiş etdirir.

- 1.1.1. Tarixdə il hesabından istifadə edir;
- 1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir;
- 1.1.3. Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.

2. Tarixi məkan

Şagird:

2.1. Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin baş verdiyi təbii-coğrafi şəraitlə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir;
- 2.1.2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.

3. Dövlət

Şagird:

3.1. Dövlətlərin yaranması, inkişafı və tənəzzülü ilə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Assur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri)

yananmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir;

3.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövlətlərlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

4. Şəxsiyyət

Şagird:

4.1. Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İskəndər, Sin Şixuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir;

4.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövrün tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

5. Mədəniyyət

Şagird:

5.1. Mədəniyyətləri və sivilizasiyaları qiymətləndirir.

5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir;

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir;

5.1.3. Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA

TARİXİ ZAMAN

1.1. Tarixi faktların tarixi zamanla əlaqəsini anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Tarixdə il hesabından istifadə edir.

Az-t. 1.1.1.; 1.1.2.;

İnf. 1.2.1.

1.1.2. İbtidai icma cəmiyyəti və quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.

H-b. 1.3.1.

C. 3.2.4.

1.1.3. Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivəsini müəyyən edir.

Az-t. 1.1.2.

TARİXİ MƏKAN

2.1. Tarixi hadisə, proses və təzahürlərin baş verdiyi təbii-coğrafi şəraitlə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

Az-t. 2.1.1.;

C. 3.1.2.;

Az-d. 2.2.3.

2.1.2. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.

C. 3.2.3.;

Az-t. 2.1.2.;

İnf. 3.2.3.

DÖVLƏT

3.1. Dövlətlərin yaranması, inkişafı və tənəzzülü ilə bağlı bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirir.

3.1.1. Qədim dövlətlərin (Misir, Şumer, Babil, Assur, İskit, Midiya, Əhəməni, Hun, Çin, Parfiya, Hindistan, Yunanıstan və Roma dövlətləri) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir.

Az-t. 3.1.1.;

Ə. 2.2.1.;

H-b. 1.3.1.; 1.3.2.

3.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövlətlərlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

İnf. 1.2.3.; 3.2.3.;

Ə. 2.2.1.;

Az-t. 3.1.2.; 3.1.3.

Az.-d. 1.2.1.

ŞƏXSİYYƏT

4.1. Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes, Hammurapi, Aşşurbanipal, II Sarqon, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İskəndər, Sin Şixuandi, Aşoka, Solon, Mitridat, Perikl, Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) müəyyənləşdirir.

Az-d. 2.2.3.;

Ə. 2.2.1.;

Az-t. 4.1.1.

4.1.2. Mənbələr əsasında qədim dövrün tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Az-t. 4.1.2.;

Ə. 2.2.1.;

İnf. 3.2.3.;

Az-d. 1.2.1.

MƏDƏNİYYƏT

5.1. Mədəniyyətləri və sivilizasiyaları qiymətləndirir.

5.1.1. Mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələrinin insanların həyat tərzilə əlaqələrini izah edir.

Az-d. 1.2.4.;

Ə. 2.1.3.;

Az-t. 5.1.1.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə münasibət bildirir.

Az-d. 1.2.4.;

Ə. 3.1.2.;

Az-t. 5.1.2.

5.1.3. Mədəniyyətlərə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Az-t. 5.1.3.;

İnf. 3.2.1.;

Az-d. 1.2.1.;

Ə. 3.1.2.

Azərbaycan tarixi – Az-t.

Azərbaycan dili – Az-d.

Ədəbiyyat – Ə.

İnformatika – İnf.

Coğrafiya – C.

Həyat bilgisi – H-b.

**STANDARTLARIN REALLAŞDIRILMASI,
İLLİK PLANLAŞDIRMA VƏ İNTEQRASIYA CƏDVƏLİ**

Sıra №-si	Standartların reallaşdırılması	Mövzular	İnteqrasiya	Saat
1.		Diaqnostik qiymətləndirmə		1
İBTİDAİ DÖVR				
2.	1.1.2.; 1.1.3.; 2.1.2.	İbtidai icma quruluşunun yaranması və inkişafı	H-b. 1.3.1.; Ə. 2.1.3.	1
3.	1.1.1.; 1.1.2.	İbtidai icma quruluşunun dağılması	Az-t.1.1.1., 1.1.2.; C. 1.1.1.	1
4.	Layihə: Daş dövrünün Azərbaycanda və ümumi tarixdə müqayisəli təhlili			1
5.	KSQ			1
QƏDİM MİSİR VƏ ÖN ASİYA				
6.	2.1.2.; 3.1.1.; 3.1.2.	Qədim Misir dövləti	Az-t. 2.1.2.; 3.1.1.; Ə. 2.1.3.	1
7.	5.1.3.	Qədim Misirdə mədəniyyət	Az-t. 5.1.3.; Az-d. 1.2.1.	1
8.	1.1.2.; 3.1.1.; 5.1.3.	Qədim şumerlər	Az-t. 3.1.1.; 5.1.3.; Ə. 2.1.3.	1
9.	1.1.2.; 4.1.1.; 5.1.3.	Babil dövləti	Az-t. 3.1.2.; 5.1.2.	1
10.	KSQ			1
11.	1.1.2.; 5.1.3.	Finikiya	Az-t. 1.1.1.; 1.1.2.; 3.1.3.	1
12.	1.1.2.; 3.1.1.; 5.1.3.	Assur dövləti	Az-t. 3.1.1.; 5.1.3.; Ə. 2.1.3.;	1
13.	3.1.1.; 5.1.3.	Midiya dövləti	Az-t. 3.1.1.; 4.1.2.; 5.1.3.; Ə. 2.1.3.	1
14.	3.1.1.; 4.1.2.	Əhəmənilər dövləti	Az-t. 1.1.2.; 2.1.2.; Ə. 2.1.3.	1
15.	2.1.1.; 3.1.2.	Parfiya dövləti	Az-t. 2.1.1.; 3.1.2.; 3.1.3.; Ə. 2.4.3.; 3.1.2.	1
16.	KSQ			1
17.	BSQ			1

Sıra №-si	Standartların reallaşdırılması	Mövzular	İntegrasiya	Saat
QƏDİM TÜRK LƏR. QƏDİM ÇİN VƏ HİNDİSTAN				
18.	3.1.2	Qədim türklər	Ə. 3.1.2.; Az-t. 3.1.2.; 3.1.3.	1
19.	1.1.2.; 2.1.1.; 3.1.2.	İskit dövlətləri	Az-t. 3.1.2. Ə. 3.1.2.	1
20.	3.1.1.; 3.1.2.	Böyük Hun dövləti	Az-t. 3.1.1.; 3.1.2.; 3.1.3.; Ə. 2.1.3.; 3.1.2.; İnf. 3.2.1.; 3.2.3.	1
21.	3.1.1.; 4.1.1.; 5.1.3.	Qədim Çin	Az-t. 3.1.1.; 5.1.3.; Ə. 2.1.3.; Az-d. 1.2.1.	1
22.	2.1.1.; 3.1.1.; 4.1.1.	Qədim Hindistan	Az-t. 2.1.1.; 4.1.1.; Ə. 2.4.3.; 2.1.3.	1
23.	KSQ			1
QƏDİM YUNANISTAN				
24.	3.1.1.; 4.1.1.	Avropada ən qədim dövlət. Qədim yunan şəhər-dövlətləri	Az-t. 3.1.1.; 4.1.1.; Ə. 2.1.3.; H-b. 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; Az-d. 2.2.3.	1
25.	1.1.3.; 3.1.1.; 4.1.2.	Yunanlar işğalçılara qarşı. Afina quldarlıq demokratiyası	Az-t. 3.1.1.; 4.1.2.; Ə. 2.1.3.	1
26.	5.1.3.	Qədim Yunanıstan mədəniyyəti	Az-t. 5.1.3.; Ə. 3.1.2.	1
27.	1.1.2.; 4.1.1.; 5.1.2.	Yunan şəhər-dövlətlərinin tənəzzülü. Makedoniya dövlətinin güclənməsi	Az-t. 3.1.1.; Ə. 2.1.3.	1
28.	KSQ			1
QƏDİM ROMA				
29–30.	2.1.1.; 2.1.2.; 3.1.1.; 4.1.1.; 4.1.2.	Qədim Roma Respublikasının yaranması	Az-t. 2.1.1.; 3.1.1.; 4.1.1.; Ə. 2.4.3.; 2.1.3.	2
31.	1.1.2.; 4.1.1.	Respublikanın sonu. Roma imperiyasının yaranması və süqutu	Az-t. 2.1.1.; 4.1.1.; Ə. 2.4.3.; 2.1.3.	1
32.	5.1.3.	Qədim Roma mədəniyyəti	Az-t. 5.1.3.; Ə. 3.1.2.	1
33.	KSQ			1
34.	BSQ			1

TƏLİMİN TƏŞKİLİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN FORMA VƏ ÜSULLAR

Standartlar nəticəyönümlü və şagirdyönümlü olduğundan onların reallaşdırılmasında fəal təlim metodlarından istifadə edilməsi məqsəduyğun hesab edilir. Fəal təlim şagirdlərin idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur. Şagirdlərin parta arxasında oturaraq kitab oxuması, iş vərəqlərini doldurması, müəllimi dinləməsi ilə yanaşı, eyni zamanda kitabxanada, kompüterdə qrup və ya fərdi şəkildə fəaliyyət göstərməsi onun əsas əlamətlərindən hesab edilir. Fəal təlim müasir şəraitdə pedaqoji prosesin qurulmasına yeni yanaşmadır. Belə yanaşma tərzində təlim şagirdlərin təkə yaddaşının yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə, ən mühüm bacarıq və vərdişlərin əldə olunmasına yönəldilir. Bu zaman şagirdlər açıq sual vermək, problemləri araşdırmaq, tədqiqat aparmaq və müzakirə etmək imkanı qazanırlar. Onlar təlim materiallarının mənimsənilməsi prosesində fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər. Beləliklə, uşaqlar həm tədris, həm də sosial xarakterli problemlərin müstəqil həllinə cəlb olunur, müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edir, sisteməlik olaraq müstəqil şəkildə bilik ehtiyatını artırırlar.

Fəal təlim metodlarının xarakterik xüsusiyyətləri:

1. Diqqət, ilk növbədə, şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına yönəlir.
2. Müəllim təlim fəaliyyətinin əlaqələndiricisi, şagirdlərin məsləhətçisi və köməkçisi kimi çıxış edir.
3. Problemin həlli prosesində şagirdlər fəal tədqiqatçı olurlar.
4. Bilik və bacarıqlar şagirdlər tərəfindən müstəqil əldə edilir.
5. Müəllim–şagird, şagird–şagird arasında əməkdaşlıq üçün şərait yaranır.
6. Dərslərin integrativ təşkilinə üstünlük verilir.
7. Qeyri-standart dərslərin tətbiqinə geniş yer verilir.

Fəal təlim metodlarının xarakterik xüsusiyyətləri:

Fəal dərsi səmərəli təşkil etmək üçün ilk növbədə, müəllimin planlaşdırma bacarığı olmalıdır. O dərş dediyi fənn üzrə bütün mərhələləri aydın təsəvvür edə bilməli, onlara aid perspektiv və cari planlar hazırlamağı bacarmalıdır. Bu zaman aşağıdakı sualların cavablarını özü üçün konkretləşdirməlidir.

- ♦ Nə öyrəniləcək?
- ♦ Necə öyrəniləcək?
- ♦ Hansı şəraitdə öyrəniləcək?
- ♦ Nəticələr necə qiymətləndiriləcək?

Dərs planlaşdırılarkən hansı təlim standartının (standartlarının) reallaşdırılması müəyyənləşdirilməli, ona (onlara) uyğun təlim məqsədi (təlim məqsədləri), müvafiq metod və vasitələr seçilməlidir.

Fəal dərsin planında aşağıdakıların nəzərə alınması didaktik cəhətdən əhəmiyyətli hesab edilir.

1. Mövzunu müəyyənləşdirmək.
2. Standartı konkretləşdirmək.
3. Dərsin məqsədini (məqsədlərini) müəyyən etmək.
4. Dərsin motivasiyasını işləyib hazırlamaq.
5. Tədqiqat sualını müəyyənləşdirmək.
6. Aparılacaq tədqiqatın mərhələlərini planlaşdırmaq və bu zaman aşağıdakıları dəqiqləşdirmək:
  - ♦ Tədqiqat üçün tapşırıqları;
  - ♦ İş üsulları və formalarını;
  - ♦ Məlumat mənbələrini.
7. Müzakirə üçün suallar hazırlamaq.
8. İdeyaları və alınacaq nəticələri qısaca ifadə etmək.
9. Dərsin hər mərhələsinə sərf olunacaq vaxtı müəyyənləşdirmək.
10. Qiymətləndirmə standartlarına əsasən vasitələr hazırlamaq.
11. Dərs üçün lazım olan resursları (təchizatı) müəyyən etmək.

Fəal dərsin mərhələləri:

1-ci mərhələ: Motivasiya, problemin qoyulması

Hər bir tədqiqat problemi müəyyənləşdirməklə başlayır. Əsl problem həmişə çoxsaylı fərziyyələr, ehtimallar doğurur və bunları yoxlamaq üçün, ilk növbədə, tədqiqat sualının formalaşdırılması lazım gəlir. Çünki tədqiqat sualı yeni biliklərin kəşf olunmasında bələdçi kimi çıxış edir.

Bu mərhələ şagirdləri düşünməyə, idraki fəallığa sövq etdiyindən həm də **motivasiya** adlandırılır. Bu prosesdə uşaq öz fikrini “Zənnimcə”, “Mənə belə gəlir ki”, “Mən belə hesab edirəm ki” sözlərindən istifadə etməklə ifadə edir.

Motivasiyanın uğurlu alınması üçün aşağıdakı şərtlərə əməl olunması tövsiyə edilir:

1. Motivasiya üçün seçilən material qeyri-adi, maraqlı olmalı;
2. Fərziyyələri yoxlamaq, tədqiqat aparmaq və yaradıcılıq üçün imkan verməli;

3. Müəllim şagirdlərə yönəldici suallar verməli, fərziyyələri irəli sürərkən onları həvəsləndirməli;
4. Tədqiqat sualı təlim standartlarına əsasən müəyyənləşdirilməli və dərsin məqsədinə yönəldilməlidir.

2-ci mərhələ: Tədqiqatın aparılması

Dərsin məqsədinə və tədqiqat sualına uyğun iş üsulları seçilir. Tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edəcək faktları tapmaq üçün məqsədyönlü iş aparılır. Şagirdlərə müxtəlif çalışmalar verilir. Beləliklə, tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün zəmin yaranır. Toplanmış faktlar əsasında təqdimatlar hazırlanır.

Tədqiqatın nəticələri aşağıdakı təqdimat formalarında ümumiləşdirilir:

- ♦ ifadə yazılar, təsvirlər, əsərlər, şeirlər, esselər;
- ♦ sxemlər, cədvəllər, qrafiklər;
- ♦ illüstrasiyalar, kitablar, qəzetlər;
- ♦ nağıllar, tapmacalar, atalar sözləri, zərbi-məsəllər, uydurmalar, yanıltmaclar;
- ♦ təcrübələr, eksperimentlər;
- ♦ maketlər, modellər, rəməzlər;
- ♦ layihələr;
- ♦ qaydalar, qanunauyğunluqlar;
- ♦ səhnələşdirmələr;
- ♦ nəğmələr, musiqilər;
- ♦ referatlar;
- ♦ krossvordlar və s.

Tədqiqat müxtəlif formalarda: kollektivlə, kiçik qruplarda, cütlük şəklində və fərdi qaydada aparıla bilər.

3-cü mərhələ: Məlumatın mübadiləsi

Tədqiqat üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra müəllim tapşırığın icrasının başa çatdığını bildirir. Bundan sonra şagirdlər informasiyanın təqdimatına başlayır, əldə etdikləri yeni informasiyaları digər iştirakçılarla bölüşürlər. Həmin təqdimatların əks olunduğu iş vərəqləri lövhədən asılır.

4-cü mərhələ: İnformasiyanın müzakirəsi

Mövcud mərhələnin məqsədi yeni əldə edilmiş informasiyanı sistemləşdirmək və qrupların hazırladıqları təqdimatlar arasındakı əlaqəni üzə çıxarmaqdır.

Bu mərhələdə müəllim köməkçi suallardan istifadə etməklə əldə olunmuş faktların məqsədyönlü müzakirəsini təşkil edir. Məlumat, sxem, qrafik, cədvəl,

təsnifat və s. formalarda təqdimatlar dinlənilir. Nəticədə tədqiqat sualına cavab aydınlaşır.

Müzakirə prosesində müəllim öz fikirlərini şagirdlərə zorla qəbul etdirməməlidir.

5-ci mərhələ: Nəticə və ümumiləşdirmə

Nəticəyə gəlmək üçün müəllim şagirdlərin köməyi ilə əldə olunan bilgiləri ümumiləşdirir, əldə edilmiş ideyanın tədqiqat sualı ilə (o bu suala cavab verirmi?) və şagirdlərin ilkin fərziyyələri ilə (bunların arasında düzgün olanları varmı?) müqayisəsini təşkil edir.

6-cı mərhələ: Yaradıcı tətbiqetmə

Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, onun praktiki əhəmiyyətini artırır. Bu məqsədlə şagirdlərə praktik tapşırıqlar verilir.

7-ci mərhələ: Ev tapşırıqları

Dərsdə alınmış bilik, bacarıq və vərdişlərin möhkəmləndirilməsi üçün ən geniş yayılmış sərbəst iş forması ev tapşırıqlarıdır. Fəal təlim prosesində belə tapşırıqlardan istifadə olunur. Onların daha çox tədqiqat və yaradıcılıq elementləri (müxtəlif yaradıcı işlər, referatlar, layihələr, tədqiqatlar və s.) ilə zəngin olmasına diqqət yetirilir.

Qiymətləndirmə

Qiymətləndirmə şagirdlərin təlimdəki nailiyyətlərinin dəyərləndirilməsi prosesidir.

Qiymətləndirmə konkret meyarlar üzrə aparılmalıdır. Müəllim şagirdləri əvvəlcədən bu meyarlarla tanış etməlidir.

Refleksiya

Refleksiya – təlim prosesinin bütün mərhələlərini təhlil etməyə və onu dərinlən başa düşməyə imkan verir.

Şagirdlərə dərs zamanı təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edə biləcək bir neçə sual verməklə (məsələn: Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Biz nə etdik? Qarşıya qoyulmuş problemin həllində sizə nə kömək etdi? və s.) onların fikirlərini sistemləşdirmək mümkün olur. Nəticədə şagird öz tədqiqat fəaliyyətinin əsas mərhələlərini bir daha nəzərdən keçirir.

İş formaları

İş formaları dedikdə fərdi, cütlərlə, kiçik qruplarla və kollektiv iş nəzərdə tutulur. Kiçik qruplarla və cütlərlə iş fəal təlim formaları hesab edilir.

Cütlərlə iş

Dərs prosesində şagirdlər iki-iki işləyir, təlim tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində birgə fəaliyyət göstərirlər. Bu onlara bir-birini daha yaxşı başa düşməyə, əməkdaşlıq etməyə, məsuliyyətlərini dərk etməyə imkan yaradır.

Kiçik qruplarla iş

Şagirdlər (3–6 nəfər) kiçik qrupda birləşir və hər hansı problemi həll etmək üçün birgə fəaliyyətə cəlb olunurlar. Qrup işi şagirdlərə öz fikirlərini söyləməyə və başqalarını dinləməyə, özünün və digərlərinin işini qiymətləndirməyə imkan yaradır. Bundan əlavə, onlar eyni bir məsələ ilə bağlı müxtəlif baxış və yanaşmaların olması barədə təsəvvürə yiyələnirlər.

FƏAL TƏLİM ÜSULLARI

Fəal təlim zamanı istifadə olunan üsullar təlim strategiyalarının qurulmasında və təhsilin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli yer tutur. Pedaqoji ədəbiyyatlarda onun müxtəlif növlərinin olduğu göstərilir. Məsələn, beyin həmləsi, BİBÖ, klaster (şaxələndirmə), anlayışın çıxarılması, söz assosiasiyaları, müzakirə, akvarium, rollar üzrə oyun, Venn diaqramı, layihələrin hazırlanması və s.

Beyin həmləsi

Bu üsul əqli hücum da adlandırılır. Şagirdlərdə yeni mövzuya maraq oyatmaq, habelə onların nəyi yaxşı (və ya pis) bildiklərini aydınlaşdırmaq məqsədilə bu üsuldən istifadə olunur. Hazırlanmış sual lövhədə yazılır, yaxud şifahi şəkildə şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Şagirdlər suallara əsasən fikirlərini bildirirlər. Bütün ideyalar şərhə və müzakirəyə yazıya alınır. Yalnız bundan sonra söylənilmiş ideyaların müzakirəsi, şərh və təsnifatı başlayır. Aparıcı ideyalar yekunlaşdırılır, şagirdlər söylənmiş fikirləri təhlil edir, qiymətləndirirlər.

BİBÖ (KWL)

BİBÖ – Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim

BİBÖ aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Problem müəllim tərəfindən elan edilir.
2. Müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət cədvəl qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir: – Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim.

<i>Bilirəm</i>	<i>İstəyirəm bilim</i>	<i>Öyrəndim</i>

3. Şagirdlər problemlə bağlı bildiklərini söyləyirlər və cavablar birinci sütunda qeyd olunur.
4. Həmin məsələ ilə bağlı bilmək istədikləri isə ikinci sütuna yazılır.
5. Dərsin sonunda bir daha həmin cədvələ diqqət yetirilir və mövzu ilə bağlı öyrəndikləri üçüncü sütunda qeyd edilir.

Auksion

Müəllim öyrənilən məsələni müəyyən edərək şagirdləri auksionun keçirilmə qaydaları haqqında təlimatlandırır. Öyrənilən əşya və ya hadisənin xüsusiyyətləri ardıcıl şəkildə adlandırılır.

Hamı növbə ilə əşya və ya hadisə haqqında fikir söyləyir. Hər bir fikirdən sonra müəllim sayır: “Bir, iki”. Bu zaman başqa iştirakçı tez təklif verə bilər. Sonuncu təklif verən qalib sayılır. Fikirlər bir-birini təkrarlamamalıdır. Bunun üçün hamı bir-birini dinləyir.

Oyunda axırıncı mümkün cavabı verən şagird “Auksion”u qazanır.

Klaster (şaxələndirmə)

Müəllim tərəfindən lövhədə və ya iş vərəqlərində dairə çəkilir və onun mərkəzində yazılmış anlayışla bağlı söz və ya ifadələr söyləmək şagirdlərə tapşırılır. Mərkəzdə yazılmış anlayışdan başlayaraq hər növbəti söz, onunla əlaqəli sözlər xətlərlə birləşdirilir. Vaxt bitənə qədər mümkün qədər çox fikir yazmaq və onları əlaqələndirmək tövsiyə olunur. Vaxt bitəndən sonra alınan klaster müzakirə edilir və ümumiləşdirmə aparılır.

Suallar

Suallar dərs prosesində tədqiqatların səmərəli qurulmasını stimullaşdırır. Şagirdlərin idrak fəallığının artırılmasında böyük rol oynayır.

Sualların sayının 4–5 arasında olması məqsədəuyğundur. Sualların qoyuluşu tənqidi təfəkkürün inkişafına doğru yönəldilməli, məntiqi ardıcılıq gözlənilməli, məzmunla və mövzu ilə bilavasitə əlaqəli olmalıdır.

Mühazirə

Mühazirə məlumatın müəllimdən şagirdə ötürülmə üsuludur. Bu üsuldən mövzu ilə bağlı məzmunun zənginləşdirilməsi, tamamlanması məqsədilə istifadə etmək məqsədəuyğundur. Belə qısa mühazirələr 10–15 dəqiqə ərzində aparılır.

Mühazirə ilə bağlı aşağıdakı məsələlərə nəzər yetirmək məqsədamüvafiqdir:

- ♦ Mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək;
- ♦ Plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq);
- ♦ Əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Müəllim mühazirə prosesini verbal (suallar vermək) və vizual (şagirdlərin sifətlərinin ifadəsini və jestlərini müşahidə etmək) tənzimləməlidir.

Anlayışın müəyyən edilməsi

Bu üsul oyun-tapmaca formasında keçirilir və şagirdlərdə yüksək fəallıq yaradır. Müəllim lövhədə kart asır, onun arxasında şagirdlərin tapacağı anlayışı yazır. Kartın yazı olmayan tərəfini şagirdlərə göstərir və gizlədilmiş anlayışın xüsusiyyətlərinə aid 2 və ya 3 yönəldici söz sadalayır və ya yazır. Şagirdlər həmin xüsusiyyətlərə uyğun olaraq, gizlədilmiş anlayışı tapırlar.

Əgər şagirdlər anlayışı tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim əlavə olaraq yeni xüsusiyyətlər sadalayır.

Şagirdlər öz fərziyyələrini dedikdən sonra müəllim bu tapmacanın tapılıb-tapılmamasını hamıya çatdırır və kartlarda yazılan sözləri açıqlayır.

Söz assosiasiyaları

Bu üsuldən istifadə edilərkən öyrəniləcək mövzuya aid əsas söz (və ya söz birləşməsi) lövhəyə yazılır. Şagirdlər həmin söz ilə bağlı ilk xatırladıqları fikirləri söyləyirlər və həmin fikirlər müəllim tərəfindən lövhədə qeyd edilir. Mövzu ilə bağlı olan sözlər deyilən fikirlərin arasından seçilir və əlaqələndirilir, onlardan anlayış və yaxud ideya çıxarılır. Bu anlayış əsasında yeni materialın öyrənilməsinə başlanılır. Bu üsul həm də şifahi formada tətbiq edilə bilər.

Müzakirə

Müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir.

Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir.

Müzakirədə mövzuya aid “Nə baş verdi? Nə üçün baş verdi? Bu başqa cür ola bilərdimi və necə? Siz bu vəziyyətdə nə edərdiniz? Sizin fikrinizcə, həmin obraz nə hiss etdi? Siz bu şəraitdə nə hiss edərdiniz? Bu, düz idi mi? Nə üçün?” kimi suallardan istifadə olunur.

Akvarium

Bu üsulun məqsədi diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Akvarium bir neçə variantda keçirilə bilər.

“Akvarium”un keçirilməsinin 1-ci variantı:

Şagirdlərin köməyi ilə diskussiya aparmaq qaydaları (məsələn, reqlamentə əməl etmək, bir-birinin sözünü kəsməmək və s.) müəyyən edilir. Şagirdlər 2 qrupa bölünür. Bir qrup dairənin daxilindəki stullarda əyləşərək müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir. Dairədən kənardakı stullarda əyləşmiş digər qrup isə diskussiyanın müəyyən edilmiş qaydalara uyğun aparıldığını müşahidə edir.

Müəyyən olunmuş mövzu üzrə birinci qrup diskussiya aparır. 15–20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, “xarici dairənin” iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

“Akvarium”un keçirilməsinin 2-ci variantı:

“Daxili dairənin” iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir və birinci variantdan fərqli olaraq, iştirakçılar bu zaman yalnız problemin “lehinə” olan dəlilləri söyləyirlər.

Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər, dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks dəlillərini hazırlayırlar. 15–20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. Onlar əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etmək üçün diskussiya aparırlar.

Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil.

Rollar üzrə oyun

Rollar üzrə oyun hər hansı bir problemə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmağı tələb edir. Bu üsul şagirdlərə hadisələrin iştirakçısı olmaq və mövcud vəziyyətə başqalarının gözü ilə baxmaq imkanı verir.

Müəllim rollu oyunlardan istifadə edərkən əldə etmək istədiyi məqsədi, oyunun mövzusunu, ssenarisini və oyunda iştirak edəcək obrazları əvvəlcədən müəyyənləşdirir, ifa olunacaq rolların mətni yazılmış kartlar hazırlayır. Rollar bölüşdürüldükdən sonra digər şagirdlərdən kimin aparıcı, kimin müşahidəçi olacağını planlaşdırır.

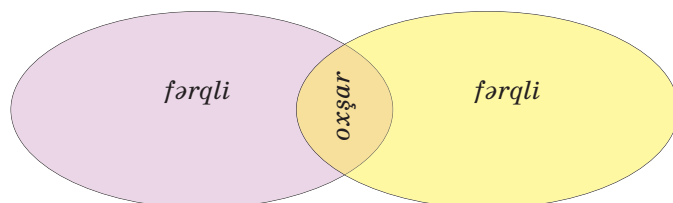
Hazırlaşmaq üçün şagirdlərə vaxt verir.

Oyun nümayiş etdirildikdən sonra müəllim qoyulmuş problemlə bağlı müzakirə təşkil edir.

Şagirdlərdə formalaşdırılan bacarıqlar:

- Rola girmək və rolunu yaxşı “ifa etmək”;
- Tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişafı;
- Əməkdaşlıq;
- İdarəetmə və öyrətmə bacarıqları.

Venn diaqramı

Əşya və ya hadisələri müqayisə etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək üçün bu üsuldən istifadə olunur.

Venn diaqramından istifadə prosesi aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

- ♦ Müqayisə olunacaq əşya və hadisələr müəyyənləşdirilir;
- ♦ Kəsişən dairələr çəkilir (ortada yazmaq üçün yer saxlanır);
- ♦ 1-ci və 3-cü dairədə müqayisə olunacaq obyektlər qeyd olunur.

Şagirdlər təlimatlandırılır (təlimatda nəyin müqayisə olunacağı və dairələrdə oxşar və fərqli cəhətlərin necə qeyd olunacağı barədə danışılır).

Müqayisə olunan obyektlər təsvir edilir (fərqli cəhətlər sağ və sol tərəfdə, oxşar cəhətlər kəsişmə dairəsində qeyd olunur).

Müqayisə nəticəsində fikirlər ümumiləşdirilir.

Layihələrin hazırlanması

Layihələrin hazırlanması müxtəlif mövzuların müstəqil şəkildə tədqiq edilməsidir. Şagirdlər öz layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət onun üzərində işləyirlər. Layihələr şagirdlərin tədqiqat vərdişlərinin, biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır, onlara müstəqil şəkildə öz fəaliyyət proqramlarını qurmağa, habelə öz vaxtını və işini qrafik üzrə planlaşdırmağa kömək edir. Bu üsul, həmçinin şagirdlərin bir-biri ilə, eləcə də məktəbdən kənar müxtəlif adamlarla qarşılıqlı əlaqəsi üçün şərait yaradır, hadisələrin hər hansı bir aspektini daha dərinlən anlamağa imkan verir, əlavə ədəbiyyatdan istifadə etməyə istiqamətləndirir.

Layihələr hazırlayarkən müəllim mövzu və ya problemi müəyyən edir və sinf bunlardan birini seçmək imkanı verir. Problem, həmçinin sinif tərəfindən “əqli hücum” üsulu ilə seçilə bilər.

Problem konkret olmalıdır. Müəllim və şagirdlər birlikdə layihə üzərində işin başlama və başa çatma müddətini, istifadə olunacaq əyani vasitələri (ədəbiyyatlar, mənbələr, təsviri vasitələr və s.), bunları əldə etmək yollarını, iş formalarını (fərdi, yoxsa qrup şəklində) müəyyən edirlər.

İş prosesində müəllim suallara cavab verə və ya yol göstərə bilər. İşin icrasına isə şagirdlər özü cavabdehdirlər.

Tədqiqatın nəticəsi hesabat, xəritə, illüstrasiya, fotosəkillər, cədvəllər, qrafiklər formasında ifadə oluna bilər.

Sorğu vərəqləri və müsahibə

Bu üsullar araşdırılan məsələ ilə bağlı fakt və hadisələr haqqında müəyyən qrupların ictimai rəyini öyrənmək məqsədilə aparılır.

Sorğu vərəqi araşdırılan məsələ ilə bağlı tərtib edilir və burada suallar qoyulur. Sorğuda iştirak edənlər bu vərəqi müstəqil doldururlar.

Müsahibə isə araşdırılan məsələ ilə bağlı məlumat almaq üçün aparılır.

Bu üsullardan istifadə edərkən aşağıdakı mərhələlərin gözlənilməsi məqsədmüvafiq hesab edilir:

- ♦ Problemi müəyyən etmək;
- ♦ İş təşkil etmək (sorğu və ya müsahibə keçirmək üçün suallar hazırlamaq);
- ♦ Məlumatları toplamaq (sualların cavablarını toplamaq);
- ♦ Əldə edilmiş məlumatları təhlil etmək və ümumiləşdirmək.

“Qərarlar ağacı”

Bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır.

Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və onun həlli yollarının bir neçə variantı şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirilir. 4–6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarının üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, onları “+” və ya “–” işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeyd edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür.

Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

Problem			
Problemin həlli yollarının mənfi və müsbət tərəfləri	Problemin həlli yolları		
	1-ci həll yolu	2-ci həll yolu	3-cü həll yolu
+			
–			
Qərar:			

Problemli vəziyyət

Bu üsul tənqidi təfəkkürü, təhliletmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir.

Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4–5 nəfərlik qruplara bölünürlər. Problemli vəziyyət əks olunmuş iş vərəqləri uşaqlara paylanır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

Ziqzaq

Bu üsul mətnin məzmununun qısa müddət ərzində şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə imkan yaradır.

Şagirdlər dörd nəfərlik qruplara bölünür (əsas qrup). Qruplardakı şagirdlər yenidən nömrələnir. Hər qrupdakı eyni rəqəmli şagirdlərdən yeni qrup (ekspert qrupu) yaradılır.

Öyrəniləcək mətn qrupların sayı qədər hissələrə bölünür və ekspert qruplarına verilir.

Ekspert qrupları onlara verilən hissəni oxumalı, məzmununu qavramalı və öz əvvəlki qrupuna qayıdaraq öyrəndiyi hissəni onlara danışmalıdır.

Müəllim informasiyanın dəqiq verildiyinə əmin olmaq üçün suallar verə bilər.

Karusel

Dərstdən əvvəl iri ağ kağızlarda (vatman) mövzuya aid suallar yazılır. Müəllim qruplara müxtəlif sual yazılmış bir kağız verir. Qrup üzvləri sualı oxuyur və bir cavab yazırlar. Kağızlar saat əqrəbi istiqamətində müəllimin köməkliyi ilə qruplara ötürülür. “Karusel” kimi kağızlar bütün digər qruplardan keçərək axırda öz qrupuna qaydır. Müəllim bu kağızları yazı lövhəsinə yapışdırır və bütün sinif cavabları müzakirə edir.

Debat – Özündə hər hansı bir mövzunun formal müzakirəsini ehtiva edir, lakin bu digər müzakirələrdən onunla fərqlənir ki, şagirdlər fikirlərinə görə qruplara ayrılıb həmin fikri müdafiə etməlidirlər. Debat arqument, əsaslandırma, tənqidi yanaşmanı tələb etdiyi üçün məntiqi-riyazi təfəkkürlü şagirdlər bu üsulu daha çox sevir.

Necə tətbiq etməli? Debatda bir komanda (qrup) verilən fərziyyələri (fikri), digəri isə təkzib edən arqumentlər gətirilməlidir. Çıxış zamanı qrup nümayəndələrindən arqumentləri dinləmək və onlara suallar hazırlamaq və arqumentə qarşı əks-arqument gətirmək tələb olunur. Şagirdlərdə formalaşdırılan bacarıqlar:

- dinləyib-anlama;
- nəticə çıxarma;
- ümumiləşdirmə;
- sual tərtib etmə və sualvermə;
- təhlil etmə;
- əsaslandırma;
- mövzunun araşdırılması;
- əsas anlayışlarla iş;
- arqumentlərlə iş;
- nəqliqlik məharəti;
- qərar qəbul etmə bacarığı.

Debatın müxtəlif formaları vardır. Müəllim məqsədə uyğun olaraq istədiyi formadan istifadə edə bilər.

Fruyer modeli

Bu, söz analizi aparmaq və söz ehtiyatı yaratmaq üçün istifadə edilən iş vərəqidir. Bu dörd bucaqlı model şagirdlərə bir sözü və ya konsepsiyayı onun:

1) tərifini verməklə; 2) vacib xüsusiyyətlərini sadalamaqla; 3) nümunələrini göstərməklə; 4) qeyri-nümunələri göstərməklə müəyyənləşdirmək imkanı verir. Bu model vasitəsilə şagirdlər müəyyən bir konsepsiyayı anladıklarını

əmin olur və həmin konsepsiyanı digər konsepsiyalardan fərqləndirə bilirlər. Şagirdlər xüsusiyyətləri təhlil etməklə onu nümunə tətbiq etməlidirlər.

Şagirdlər iş vərəqini izah etdikdən sonra müəllim oxu materiallarından seçdiyi söz siyahısını onlara təqdim edirlər. Şagirdlər bu sözləri gözdən keçirirlər. Daha sonra şagirdlərə və ya şagird cütlərinə bu sözlərdən biri seçilib verilir. Onlar bu sözü seçilmiş oxu mətni tərkibində yenidən gözdən keçirilir və həmin sözü iş vərəqindəki kateqoriyalara uyğun təyin etməyə başlayırlar. Şagirdlərin inkişaf etdirdiyi bacarıqlar:

- əvvəlki biliklə yeni biliyi əlaqələndirmək;
- təhlil etmək;
- məntiqi təfəkkür;
- əməkdaşlıq (cütlərlə olduqda)

Zaman oxu

	Tarixdə il hesabı ilə bağlı																																					
	...	...	...	...	...	...	...	...	...	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	...	...	...	...	...	2020
	Eramızdan əvvəl (e.ə.)															Bizim era (b.e.)																						

Zaman ölçüləri:

era, əsr, il, yarım il, rub, gün 1 əsr=100 il; 1 rüb=25 il; 1 minillik=10 əsr;
1500=XV əsr; 1609=XVII əsr

Tarixi məsələlər.

Zamanla bağlı:

1. Miladi təqvimdən Hicri təqvimə keçmək üçün:

Hicri= Miladi – 622+ (Miladi – 622):33

Hicri təqvimdən Miladi təqvimə keçmək üçün:

2. Miladi= (Hicri – Hicri:33) + 622

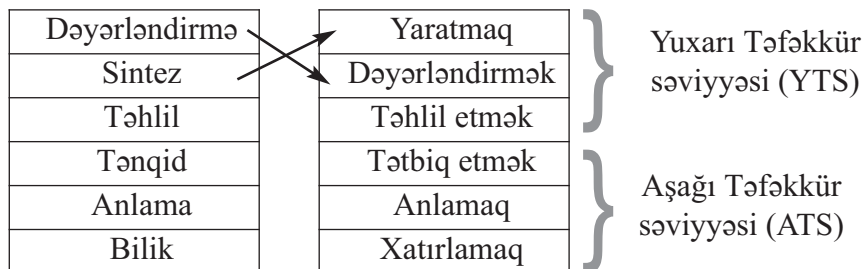
3. Tarixi hadisələrin baş verdiyi dövrlər arasındakı illəri müəyyən etmək üçün:

1. Eyni eralarda baş vermişsə, çıxılır.

2. Birisi b.e.-da, digəri b.e.ə. baş vermişsə, toplanır.

Blum taksonomiyası

Əvvəlki versiya (1956)

Blum 1956-cı ildə İdrak taksonomiyasını və təlim nailiyyətlərinin səviyyələrini müəyyənləşdirən mərhələlərini işləyib hazırlamışdır. 1990-cı ildə tələbələr Anderson və Krasvol bu yanaşmanı daha da təkmilləşdirmiş, 2001-ci ildə prosesi yekunlaşdırmışlar.

I mərhələ – Xatırlamaq. Əvvəl əldə etdiyi bilikdən fakt, termin və məlumatları xatırlamaq, yada salmaq.

II mərhələ – Anlamaq. Xatırladığı məlumat, fakt konsepsiyadan məna çıxarmaq və öz əvvəlki bilikləri ilə “yeni bilik” arasında əlaqə qurmaqdır.

III mərhələ – Tətbiq etməkdir. Bu mərhələdə hər hansı bir problemi həll etmək üçün prosedurlardan istifadə olunur. Yəni şagird anladığı məlumatı icra edə bilməli, tətbiq etməlidir.

IV mərhələ – Təhlil etmək. Yəni şagirdlər hansısa məlumatı ayrı-ayrı hissələrə bölüb onların fərqlərini, əlaqəsini müəyyənləşdirir.

V mərhələ – Dəyərləndirmək. Bu mərhələdə meyarlar və standartlar əsasında mühakimə etmək, dəyərləndirmək tələb olunur.

VI mərhələ – Yaratmaq. Şagirdlər əldə etdiyi məlumatlardan istifadə edərək yeni bir məhsul, yeni bir mətn yarada bilirlər.

Qeyd: Bütün mərhələlər eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Şagird hər hansı bir konsepti anlamadan öncə xatırlamalı, tətbiq etmədən öncə anlamalı, təhlil etmədən öncə tətbiq etməli, dəyərləndirmədən öncə təhlil etməli, yaratmadan öncə dəyərləndirməlidir. Yəni bütün mərhələlər vacib və bir-biri ilə sıx əlaqəlidir.

İBTİDAİ DÖVR

1. İBTİDAİ İCMA QURULUŞUNUN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

Standartlar: 1.1.2.; 1.1.3.; 2.1.2.

Məqsəd:

1. İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsinin ilk dövrünü fərqləndirir;
2. İbtidai icma quruluşunun inkişafına təsir edən amilləri izah edir;
3. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi məkanı təsvir edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

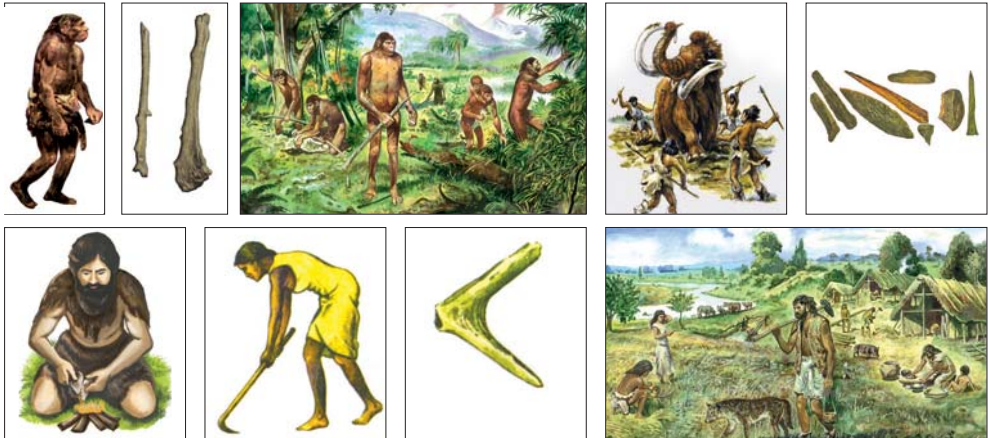
Təlim üsulu: beyin həmləsi, aukSION, klaster (şaxələndirmə)

İntegrasiya: H-b. 1.3.1.; Ə. 2.1.3.

Resurslar: İKT, dərslik, xəritə, şəkil və illüstrasiyalar, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Bu illüstrasiyalar haqqında nə deyə bilərsiniz? – Ən qədim insanların həyat tərzlərini necə təsəvvür edirsiniz? – Onlar hansı dövrü əks etdirir?

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Tədqiqat sualı: İlk sivilizasiyanın inkişafına hansı amillər təsir göstərmişdir?

Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplarla iş aparılır. Onlara tapşırıqlar verilir.

I qrup – Ən qədim insanların həyat tərzini ilk dövrlərlə müqayisə edin.

II qrup – İbtidai insanların həyatında mühüm rol oynamış əmək alətlərinin xüsusiyyətlərini sadalayın.

III qrup – Odun əldə olunması ilə ibtidai insanların həyatında olan yenilikləri əvvəlki dövrlərlə müqayisə edib dəyərləndirin.

IV qrup – Əkinçiliyin ilkin məkanını xəritədə müəyyən etməklə inkişaf xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər.

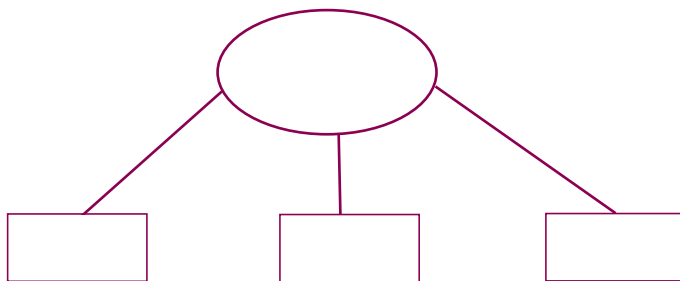
Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mənbələrdən düzgün istifadə	Təqdim-etmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib	Əmək-daşlıq	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Nəticədə şagirdlər ibtidai icma quruluşunun mərhələlərini, Daş dövrünün mərhələlərini, odun, ox və kamanın kəşfi, əkinçilik, maldarlıq, sənətkarlığın, dərişləmə, dulusçuluq, sümükişləmə, daşışləmə sənətlərinin inkişafını və dövr haqqında bilikləri mənimsəyirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Auksion üsulundan istifadə edərək ibtidai icma quruluşuna xas olan xüsusiyyətləri ardıcıl olaraq adlandırır. Müəllim qaydaları elan edir. Öyrənilən hadisənin xüsusiyyətlərini ardıcıl şəkildə söyləyin. Hamı növbə ilə ibtidai icma quruluşuna aid xüsusiyyətləri sayır. Hər bir fikirdən sonra müəllim sayır: “Bir, iki”. Bu zaman başqa iştirakçı tez təklif verə bilər. Sonuncu xüsusiyyəti sayan qalib sayılır. Fikirilər bir-birini təkrarlamamalıdır. Bunun üçün hamı bir-birini dinləyir. Bundan sonra tapşırıq verilir.

Klaster üsulundan istifadə edib Daş dövrünün mərhələlərini fərqləndirin. Zaman oxunda Daş dövrünün mərhələlərini qeyd edin.

	Qədim dövr																							
	Minilliklər																				Əsrlər			
	...	...	...	100	...	...	...	...	...	...	40	...	...	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2
	Eradan əvvəl (e.ə.)																				1	2	3	4
																					5	6		
																					Bizim era (b.e.)			

Ev tapşırığı: İbtidai icma quruluşunun son mərhələləri haqqında məlumat toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə – məsələn, biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Necə nail olduq? Qarşıya qoyulan problemin həllində sizə nə kömək etdi? – kimi suallar verməklə şagirdlərin fikirlərini sistemləşdirmək mümkün olur.

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) fərqləndirmə;
- 2) izah etmə;
- 3) təsvir etmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İbtidai icma cəmiyyəti haqda qısa məlumat verir.	İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsini bilir, ilk dövrünü fərqləndirə bilmir.	İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsinin ilk dövrünü fərqləndirir.	İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsini və ilk dövrünü asanlıqla fərqləndirir.
İbtidai icma quruluşunun inkişafına təsir edən amilləri kömək ilə izah edir.	İbtidai icma quruluşunun inkişafını təsvir edir, lakin inkişafa təsir edən amilləri izah edə bilmir.	İbtidai icma quruluşunun inkişafını təsir edən amilləri izah edir.	İbtidai icma cəmiyyətinin meydana gəlməsini və inkişafını müqayisə edərək asanlıqla izah edir.
Hadisələrin baş verdiyi məkanları çətinliklə sadalayır.	Hadisələrin baş verdiyi məkanı tanıyır, xəritə üzərində təsvir edə bilmir.	Xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi məkanı təsvir edir.	Xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi məkanı sərbəst təsvir edir.

2. İBTİDAİ İCMA QURULUŞUNUN DAĞILMASI

Standartlar: 1.1.1.; 1.1.2.

Məqsəd:

1. Tarixdə il hesabından istifadə edir;
2. İbtidai icma cəmiyyəti, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, Venn diaqramı

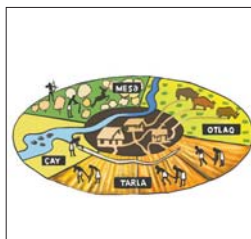
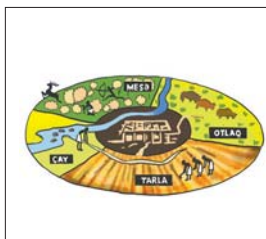
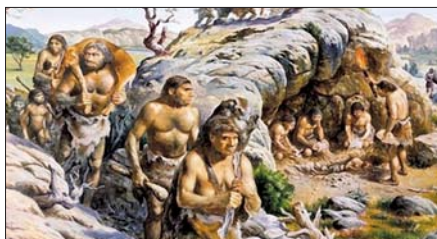
İntegrasiya: Az-t. 1.1.1.; 1.1.2.; C. 1.1.1.

Resurslar: İKT, dərslik, xəritə, şəkil və sxemlər

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: İbtidai icma quruluşunun dağılmasına dair elektron vəsaitə baxılır.

Baxdığınızı elektron vəsait, şəkil və sxemlər sizə nəyi xatırladır?

Tədqiqat sualı: İbtidai icma quruluşunun inkişafı və dağılmasının səbəbləri hansılardır?

Qruplarla iş aparılır. Onlara üzərində tapşırıqlar olan iş vərəqləri paylanır.

I qrup – Xış əkinçiliyi ilə toxa əkinçiliyini müqayisə edin.

II qrup – Birinci və ikinci ictimai əmək bölgüsünü müqayisə edin. Venn diaqramından istifadə edin. Zaman oxu üzərində bu əmək bölgülərinin baş verdiyi dövrü qeyd edin.

Qədim dövr	
Minilliklər	Əsrlər
... 100 ... 40 ... 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1	1 2 3 4 5 6
Eradan əvvəl (e.ə.)	Bizim era (b.e.)

III qrup – Tunc dövründəki ibtidai insanların dini görüşlərini əvvəlki dövrlə müqayisə edin.

IV qrup – İlk insan kollektivlərini (ulu icma, qəbilə icması, tayfa) müqayisə edin.

V qrup – Bərabərsizliyin yaranması səbəblərini izah edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər.

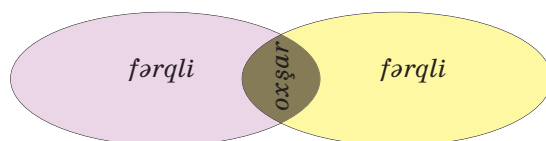
Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qrup-lar	Əməkdaşlıq	Təqdimat. Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

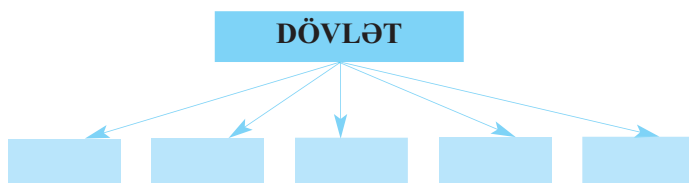
Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər metal alətlərin və xışın kəşfiylə əmək məhsuldarlığının artmasını, bunun bərabərsizliyin yaranmasına və ibtidai icma quruluşunun dağılmasına, tayfa ittifaqlarının meydana gəlməsinə səbəb olmasını mənimsəyir və dövrlər üzrə fərqləndirirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Venn diaqramı vasitəsilə qonşuluq icmasını qəbilə icması ilə müqayisə edin.

Qonşuluq icması   *Qəbilə icması*

Ev tapşırığı: İlk dövlətin əlamətlərini əks etdirən sxemi tamamlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

1) istifadəetmə; 2) fərqləndirmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Baş vermiş hadisələri ardıcılıqla sadalayır, zaman oxunda müəyyən edə bilmir.	Hadisələri bilir, il hesabından istifadə edib məsələ qura bilmir.	Tarixdə il hesabından istifadə edir.	Tarixdə il hesabından asanlıqla istifadə edir.
İbtidai icma cəmiyyəti, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini köməklə fərqləndirir.	İbtidai icma cəmiyyəti haqqında tarixi faktları bilir, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini çətinliklə fərqləndirə bilər.	İbtidai icma cəmiyyəti, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.	İbtidai icma cəmiyyəti, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini asanlıqla fərqləndirir.

QƏDİM MİSİR VƏ ÖN ASIYA

3. QƏDİM MİSİR DÖVLƏTİ

Standartlar: 2.1.2.; 3.1.1.; 3.1.2.

Məqsəd:

1. Xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi Misir dövlətini təsvir edir;
2. Qədim Misir dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir;
3. Mənbələr əsasında Misirlə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Təlim forması: qruplarla iş, kollektiv iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

İnteqrasiya: Az-t. 2.1.2.; 3.1.1.; Ə. 2.1.3.

Resurslar: İKT, dərslik, xəritə, illüstrasiyalar, marker

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Bu xəritə və illüstrasiyalar haqqında nə deyə bilərsiniz? Onlar hansı dövlətin tarixini əks etdirir? Əhalinin həyat tərzı haqqında hansı təsəvvürlər yaradır?

Şagirdlər öz fərziyyələrini söyləyirlər.

Tədqiqat sualı: Misir dövlətinin yaranması və inkişafına təsir göstərən amillər hansılardır?

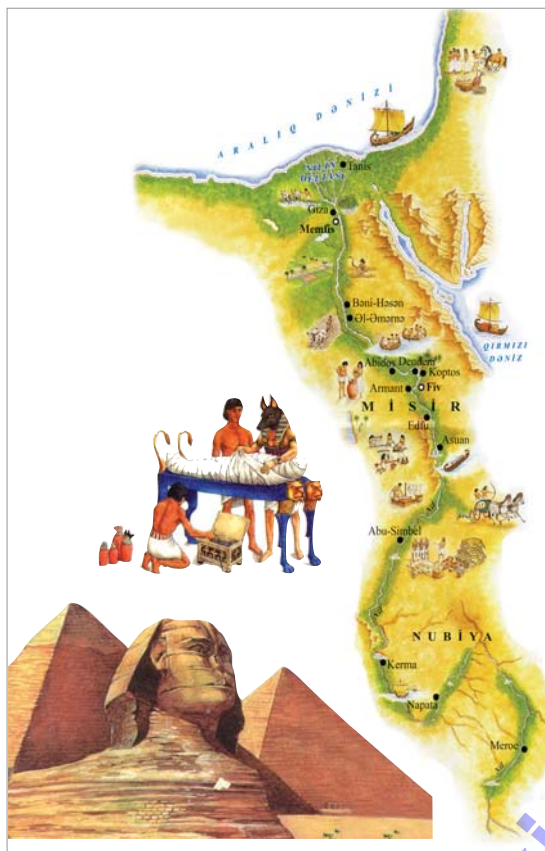
Bu suala cavab tapmaq üçün qruplarla iş aparılır. Qruplara aşağıdakı tapşırıqlar əks olunan iş vərəqləri paylanılır.

I qrup – Misirdə əhalinin təsərrüfat həyatının coğrafi mövqeyi ilə bağlılığını təsvir edin.

II qrup – Misirdə dövlətin yaranmasında nomların oynadığı rolunu sxemlə təqdim edin.

III qrup – Misirdə idarəetmə. Təsvir edin.

IV qrup – Misir əhalisinin təbəqələşməsini təsvir edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır, təqdim edir və cavablar oxunur.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Əmək- daşlıq	Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Mənbə- lərdən düzgün istifadə	Tapşırıq- ların vaxtında yerinə yetiril- məsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Nəticədə şagirdlər Qədim Misirin coğrafi mövqeyi, əhalisi, dövlətin yaranması, idarəedilməsi, ordusu, fironların yürüşü, qonşu tayfa və dövlətlərlə münasibətini mənimsəyirlər. Aydın olur ki, Misir Şərqdə ən inkişaf etmiş, ilkin yaranmış quldar dövlət olmuşdur.

Yaradıcı tətbiqetmə:

Verilmiş sözlərdən istifadə edərək mətn tərtib edib, təqdim edin.

Misirdə əhali, fironlar, azad adamlar, kiçiklər, “canlı ölümlər”, I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes

Ev tapşırığı: Açar sözlərdən, İnternet materiallarından və digər mənbələrdən istifadə edərək Qədim Misir dövləti haqqında məlumatlar toplayıb, təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

Qiymətləndirmə meyarları:

1) təsviretmə; 2) təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Tarixi məkanı tanıyır.	Tarixi məkanı tanıyır, xəritədə köməklə təsvir edə bilir.	Xəritədə tarixi məkanı təsvir edir.	Xəritədə tarixi məkanı asanlıqla təsvir edir.
Sosial-iqtisadi münasibətləri köməklə təsvir edir.	Dövlətin idarə edilməsi haqqında bilir, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edə bilmir.	Sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	İdarəetmə və sosial-iqtisadi münasibətləri asanlıqla təsvir edir.
Mənbələr əsasında Misirlə bağlı məlumat toplayır.	Mənbələr əsasında Misirlə bağlı məlumat toplayır, köməklə təqdim edir.	Mənbələr əsasında Misirlə bağlı məlumat toplayır və təqdim edir.	Mənbələr əsasında Misirlə bağlı məlumatlar toplayır və asanlıqla təqdim edir.

4. QƏDİM MİSİRDƏ MƏDƏNİYYƏT

Standartlar: 5.1.3.

Məqsəd:

1. Misir mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qrup işi

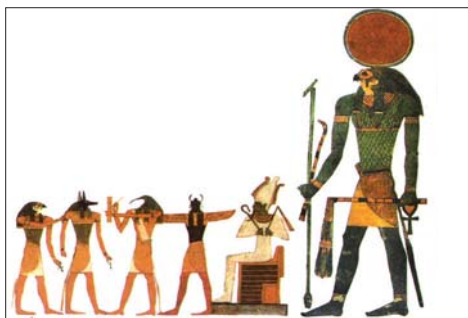
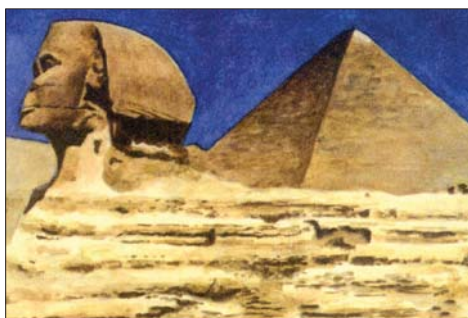
Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə, müzakirə

İntegrasiya: Az-t. 5.1.3.; Az-d. 1.2.1.

Resurslar: dərslik, xəritə, iş vərəqləri, İKT, mühazirə materialı

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Bu illüstrasiyalar Qədim Misir mədəniyyəti haqqında nə söyləyir?

Şagirdlər öz bilikləri əsasında fərziyyələrini söyləyirlər.

Müəllim mühazirə üsulundan istifadə edərək şagirdlərə lazımı məlumat verir.

Misir piramidaları haqqında sənədli filmə baxılır. Müəllim suallarla sinfə müraciət edir:

– Misir piramidaları və onların inşa olunması haqqında verilən məlumatlara əsasən nə deyə bilərsiniz? Bu piramidaların yerləşdiyi məkanı xəritədə göstərin.

Tədqiqat sualı: Misir mədəniyyətinin, sivilizasiyasının inkişaf xüsusiyyətləri insanların həyat tərzilə bağlı necə inkişaf etmişdi?

Suala cavab tapmaq üçün qruplara müraciət olunur. Qruplar aşağıdakı tapşırıqlar əsasında öz tədqiqatlarını aparırlar.

I qrup – İllüstrasiyalar əsasında “Qədim Misirdə din” adlı təqdimat edin.

II qrup – Misirdə firon hakimiyyətinin necə ilahləşdirilməsi barədə məlumatı təqdim edin.

III qrup – Misirdə yazı və incəsənət. İllüstrasiyalar əsasında təqdim edin.

IV qrup – Misirdə elm sahələrində qazanılan uğurları araşdırın və təqdim edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayıb və təqdim edirlər. Cavablar oxunur.

Qruplar	Əməkdaşlıq	Təqdimat	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticə: Verilmiş cavablar əsasında Misir sivilizasiyasının xarakterik cəhətləri, piramidaların, yazının, elmin, ədəbiyyatın, incəsənətin, dinin formalaşması, Nil vadisində təsərrüfatın inkişafı, bərabərsizlik, din və dövlətin vahidliyi mənimsənilir.

Yaradıcı təbiiqetmə: “Qədim Misirin dünya elm və mədəniyyəti xəzinəsinə verdiyi töhfələr” başlıqlı cədvəl tərtib edin.

Ev tapşırığı: Qədim “Misir yazısı” haqqında mətn tərtib edin.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

Refleksiya: Təlim prosesinin bütün mərhələlərini təhlil etməyə və onu dərinlən başa düşməyə imkan verir. Məsələn: Misir mədəniyyəti və elmini öyrənmək üçün sizə nə kömək etdi? Hansı üsullardan istifadə etdiniz? Nəticəyə nail oldunuzmu?

Qiymətləndirmə meyarları:

1) təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Misir mədəniyyətinə aid məlumat toplayır, təqdimat edə bilmir.	Misir mədəniyyətinə aid məlumat toplayır, köməklə təqdimat edir.	Misir mədəniyyətinə aid məlumat toplayır, təqdimat edir.	Misir mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, asanlıqla təqdimat edir.

5. QƏDİM ŞUMERLƏR

Standartlar: 1.1.2.; 3.1.1.; 5.1.3.

Məqsəd:

1. Şumer şəhər-dövlətlərinin meydana gəlməsi və inkişafının dövrlərini fərqləndirir;
2. Şumer şəhər-dövlətlərinin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir;
3. Şumer mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə, Venn diaqramı

İntegrasiya: Az-t. 3.1.1.; 5.1.3.; Ə. 2.1.3.

Resurslar: xəritə, dərslik, İKT, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Xəritə və illüstrasiyalar hansı qədim xalqın tarixindən məlumat verir?

– Onlar sizdə hansı təsəvvürlər oyatdı?

Şagirdlər öz fərziyyələrini söyləyirlər. Müəllim mühazirə üsulundan istifadə edərək onların bilgilərini zənginləşdirir.

Tədqiqat sualı: Şumer sivilizasiyasının yaranması və inkişafı nə ilə bağlı idi?

Suala cavab tapmaq üçün qruplara aşağıdakı suallarla müraciət olunur.

I qrup – Mesopotamiyanın təbiətinin burada məskunlaşan qədim əhaliyə verdiyi imkanları təsvir edin.

II qrup – Şumer şəhər-dövlətlərinin yaranmasını və idarə olunmasını təsvir edin.

III qrup – Şumerlərin mədəniyyəti haqqında məlumat toplayın, təqdim edin.

IV qrup – Şumer tanrıları haqqında məlumat toplayın və təqdim edin.

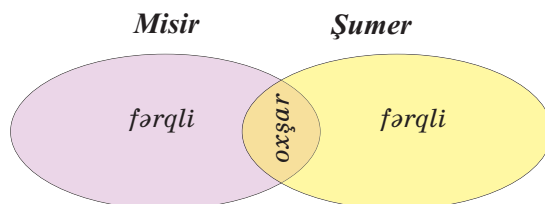
Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayıb və təqdim edirlər, cavablar diqqətlə dinlənir.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Qarşılıqlı dinləmə mədəniyyəti	Əməkdaşlıq	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapsırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Təqdimat	Nəticə
I						
II						
III						
IV						

Kollektiv iş həyata keçirilir.

1. Venn diaqramı əsasında Misirdə və Şumerdə dövlətin idarə olunmasını müqayisə edin.

2. Zaman oxunda Misir dövlətinin yaranma tarixini qeyd edin.

Qədim dövr																													
Əsrlər																								Əsrlər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər tərəfindən Mesopotamiyanın təbii şəraitinin qədim əhaliyə verdiyi imkanlar, şəhər-dövlətlərin yaranması, idarə olunması və inkişafı, mədəniyyətin yüksəlməsi və dini-ideoloji görüşlərin formalaşması mənimsənilir.

Yaradıcı tətbiqetmə: “Misir və Şumer şəhər-dövlətində yazı” adlı mətn tərtib edin.

Ev tapşırığı: Qədim Mesopotamiya haqqında məlumat toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) dövrləri fərqləndirmə;
- 2) təsviretmə;
- 3) məlumat toplayıb təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Şumer şəhər-dövlətləri haqqında məlumat toplayır.	Yalnız Şumer şəhər-dövlətlərinin meydana gəlməsini inkişaf dövrlərini fərqləndirə bilmir.	Şumer şəhər-dövlətlərinin meydana gəlməsi dövrlərini fərqləndirir.	Şumer şəhər-dövlətlərinin meydana gəlməsi dövrlərini asanlıqla fərqləndirir.
Yalnız sosial-iqtisadi münasibətlər haqqında məlumat toplayır.	İdarəetmə qaydalarını təsvir edir, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edə bilmir.	İdarəetmə qaydalarını və sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	İdarəetmə qaydalarını və sosial-iqtisadi münasibətləri asan təsvir edir.
Şumer mədəniyyətinə dair məlumat toplayır.	Şumer mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, məlumatı təqdim edə bilir.	Şumer mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, təqdim edir.	Şumer mədəniyyətinə, mədəniyyətlərarası əlaqələrə dair məlumat toplayır, asanlıqla təqdim edir.

6. BABİL DÖVLƏTİ

Standartlar: 1.1.2.; 4.1.1.; 5.1.3.

Məqsəd:

1. Babil dövlətinin meydana gəlməsi və inkişafı dövrlərini müəyyən edir;
2. Hammurapini tarixi şəxsiyyət kimi dəyərləndirir;
3. Babil mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: qruplarla və cütlərlə iş

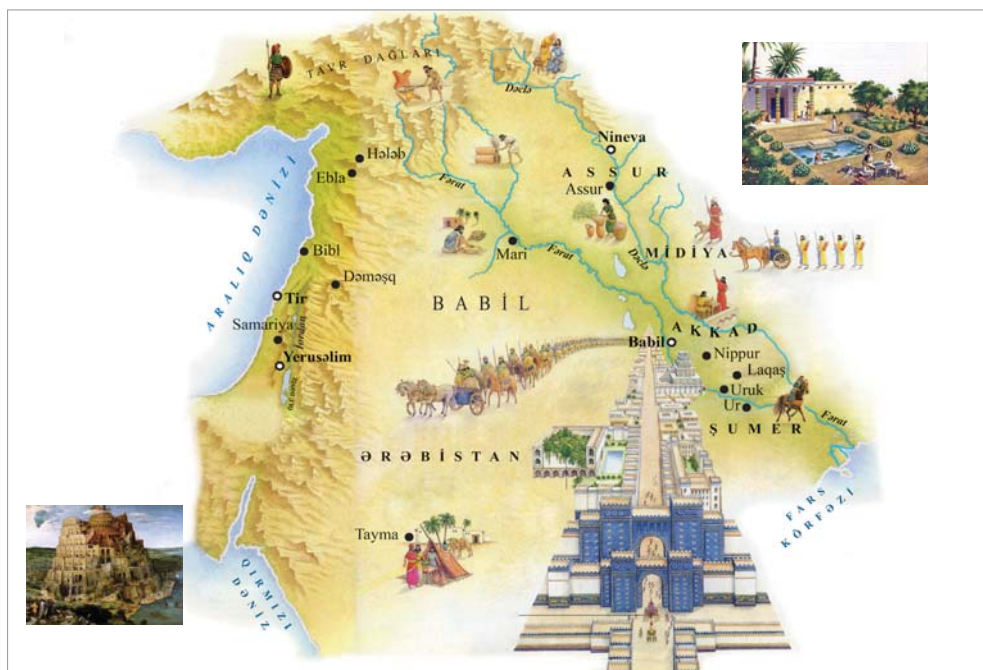
Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Az-t. 3.1.2.; 5.1.2.

Resurslar: xəritə, dərslik, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: Dəclə–Fərat, Vavilon, Bab-ili, Babil, Hammurapi

- Gördüyünüz rəsmlərin mövzuyla əlaqəsi nədir?
- Xəritə üzərində yazılmış sözlər və illüstrasiyalar hansı qədim dövlət haqqında məlumat verir? Siz bu barədə nə deyə bilərsiniz? Müəllimin qısa mühazirəsi dinlənilir. Təqdimat aparılması üçün materiallar paylanır.

Tədqiqat sualı: Qədim Babil dövlətinin yaranması və inkişafı hansı amillərlə bağlıdır?

Qruplarla iş aparılır. Aşağıdakı tapşırıqlar əsasında iş vərəqləri tərtib olunur və qruplara paylanır.

I qrup – Misir və Babil dövlətlərinin yaranması dövrünü müqayisə edin. Zaman oxu üzərində qeyd edin.

Qədim dövr																													
Əsrlər																									Əsrlər				
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																									Bizim era (b.e.)				

II qrup – Hammurapi görkəmli tarixi şəxsiyyətdir – dəyərləndirin.

III qrup – Babilin Hammurapi dövründə idarə olunmasının dövlətin sosial-iqtisadi münasibətlərinə müsbət təsir göstərməsini əsaslandırın.

IV qrup – Babil mədəniyyətinə dair məlumat toplayıb, təqdim edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Əməkdaşlıq	Təqdimat	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Nəticədə şagirdlər mənimsəyirlər ki, su və karvan yolları üzərində yerləşən Babil yüksək sivilizasiyaya malik qədim quldar dövlət olmuşdur. Hələ e.ə II minillikdə qanunlarla idarə olunan bu dövlətdə mədəniyyət (memarlıq, incəsənət, ədəbiyyat, yazı) inkişaf etmişdi.

Yaradıcı tətbiqetmə: “Hammurapi qanunları və Babil əhalisinin həyat tərzini” mövzusunda hekayə qurun.

Ev tapşırığı: İnternet materiallarından və digər mənbələrdən istifadə edərək “Babil mədəniyyəti”ni dəyərləndirin.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) müəyyənətmə;
- 2) dəyərləndirmə;
- 3) təqdimətmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Babil dövləti haqqında məlumat bilir.	Babil dövləti haqqında məlumat var, lakin meydana gəlməsi və inkişaf dövrünü müəyyən edə bilmir.	Babil dövlətinin meydana gəlməsi və inkişafı dövrlərini müəyyən edir.	Babil dövlətinin meydana gəlməsi və inkişafını asanlıqla müəyyən edir.
Hammurapi qanunlarını bilir.	Hammurapinin kim olduğunu bilir, lakin onu tarixi şəxsiyyət kimi dəyərləndirə bilmir.	Hammurapini tarixi şəxsiyyət kimi dəyərləndirir.	Hammurapini tarixi şəxsiyyət kimi asanlıqla müəyyənləşdirir.
Babil yazısı haqqında bilir.	Babil mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, lakin onu təqdim edə bilmir.	Babil mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və təqdim edir.	Babil mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və sərbəst şəkildə təqdimat edir.

7. FİNİKİYA

Standartlar: 1.1.2.; 5.1.3.

Məqsəd:

1. Finikiyanın yaranması və inkişafı dövrlərini fərqləndirir;
2. Finikiya mədəniyyətinə aid məlumat toplayıb, təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

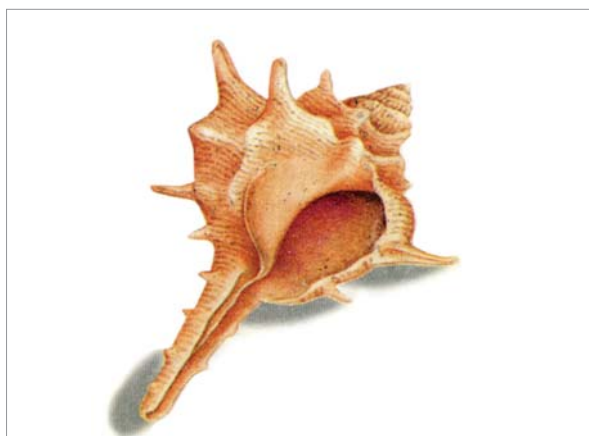
Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Az-t. 1.1.1.; 1.1.2.; 3.1.3.

Resurslar: İKT, xəritə, dərslik, iş vərəqi

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

Hərfin adı	Hərfin görünüşü	Hərfin tələffüzü
alef	א	,
bet	ב	b
qimel	ג	q
dalet	ד	d
qe	ה	x
vav	ו	v
zain	ז	z
xet	ח	x
tet	ט	t
iod	י	y
kaf	כ	k
lamed	ל	l
mem	מ	m
nun	נ	n
samek	ס	s
ain	ע	,
pe	פ	p
şade	צ	ç
kof	ק	k
reş	ר	p
şin	ש	,
tav	ת	,

Müəllim sinfə müraciət edərək soruşur:

- Bu illüstrasiyalar hansı ölkənin tarixi haqqında məlumat verir?
- Onlar qədim dövlətə aid olan hansı xüsusiyyətləri göstərir. Şagirdlər öz fərziyyələrini söyləyirlər.

Bu haqda nə bilirsiniz? Müəllim şagirdləri dinləyir. Lazım olduqda yardımçı suallar verir. Müəllimin qısa mühazirəsi dinlənilir. Təqdimat aparmaq üçün material paylanır.

Tədqiqat sualı: Qədim dövlətlər arasında Finikiya hansı xüsusiyyətləri ilə seçilirdi? Finikiyalılar nələrə qadir idilər?

Suala cavab tapmaq üçün qruplara tapşırıqlar təqdim edilir.

I qrup – Finikiyanın təbiətinin onun əhalisinə verdiyi imkanları şərh edin.

II qrup – Finikiya şəhərlərinin inkişaf səviyyəsini fərqləndirin.

III qrup – Finikiya mədəniyyətinə dair məlumat toplayın və təqdim edin.

IV qrup – Finikiya əlifbasının əhəmiyyətini izah edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayıb və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qiymətləndirmə aparılır.

Qruplar	Tapşırıq tam yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Təqdim- etmə	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Nəticədə şagirdlər mənimsəyirlər ki, Finikiyanın coğrafi mövqeyi onlara yaxşı dənizçilər, gəmiqayıranlar olmağa imkan vermişdir. Şəhərlər, sənətkarlıq, yazı yaranmış, başqa xalqlarda da yazının inkişaf etməsinə imkan yaratmışdır.

Yaradıcı tətbiqetmə: Finikiya əlifbası. Finikiya əlifbası hansı xalqların əlifbalı-
rına təsir göstərmişdi? Mətn tərtib edin.

Ev tapşırığı: İnternet materiallarından və digər mənbələrdən istifadə edərək “Finikiya dənizçiləri” haqqında material toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Refleksiya: Hansı yollarla Finikiya tarixinə dair məlumat əldə etdiniz?

– Bu problemin həllində sizə nə istiqamət verdi?

– Nəticəni necə əldə etdiniz?

Qiymətləndirmə meyarları:

1) fərqləndirmə;

2) təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Finikiya şəhərlərini xəritədə müəyyən edir.	Finikiya şəhərləri haqqında zəif məlumatı vardır, lakin inkişaf və tənəzzül dövrlərini fərqləndirə bilmir.	Finikiya şəhərlərinin inkişaf və tənəzzül dövrlərini fərqləndirir.	Finikiya şəhərlərinin inkişaf və tənəzzül dövrlərini asanlıqla fərqləndirir.
Finikiya yazısı haqqında bilir.	Finikiya mədəniyyətinə aid material toplayır, lakin təqdimat edə bilmir.	Finikiya mədəniyyətinə aid məlumat toplayır, təqdimat edir.	Finikiya mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və sərbəst təqdimat edir.

8. ASSUR DÖVLƏTİ

Standartlar: 1.1.2.; 3.1.1.; 5.1.3.

Məqsəd:

1. Assur dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir;
2. Assur dövlətinin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir;
3. Assur dövlətinin mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası əlaqələrinə dair məlumat toplayıb, təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, BİBÖ, Venn diaqramı

İntegrasiya: Az-t. 3.1.1.; 5.1.3.; Ə. 2.1.3.

Resurslar: İKT, dərslik, xəritə, illüstrasiyalar, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Bu hərbi dəstə hansı ölkəyə aiddir? Bu ordu nəyə qadir ola bilərdi? Onların yürüşləri haqqında nə deyə bilərsiniz?

Tədqiqat sualı: Assur dövlətinin qüdrətinin artmasının səbəbləri nələrdi?

Assur tarixi ilə bağlı şagirdlərin biliklərini aşkarlamaq üçün müəllim BİBÖ üsulundan istifadə edir. Şagirdlərin ilkin olaraq bildikləri I, II sütuna yerləşdirilir.

<i>Bilirəm</i>	<i>İstəyirəm bilim</i>	<i>Öyrəndim</i>

Aşağıdakı tapşırıqlar əsasında tədqiqat aparılır.

I qrup – Assur dövlətinin yaranmasını, inkişafını və tənəzzül dövrlərini fərqləndirin.

II qrup – Assur ordusunu təsvir edin və onun yürüş etdiyi ölkələri müəyyən edin.

III qrup – Assur mədəniyyəti və Aşşurbanipalın gil kitabələri haqqında məlumat toplayın, təqdim edin.

IV qrup – “Assur dövlətinin süqutu ilə bağlı” – məlumat toplayın, təqdim edin.

Məlumatın mübadiləsi: Cavablar müəyyən olunmuş zaman ərzində işlənir və təqdim olunur. Cavablar diqqətlə dinlənir.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar müzakirə olunur. Əlavələr edilir.

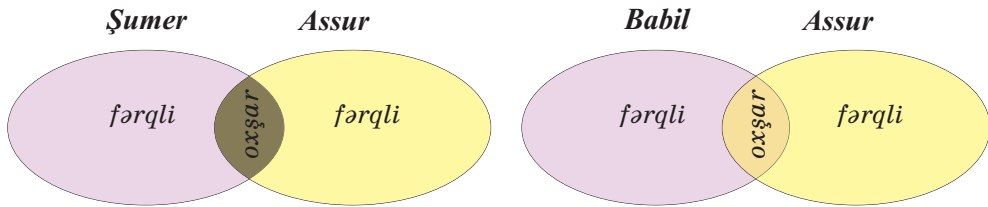
Müəyyən olunmuş meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Əməkdaşlıq	Təqdimat/Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Dərsin sonunda həmin cədvələ yenidən diqqət yetirilir və mövzu ilə bağlı öyrəndikləri III sütunda qeyd edilir.

Ümumiləşdirmə və nəticə: Assur dövlətinin coğrafi mövqeyi, yaranması, işğalları qonşu dövlətlərlə münasibəti və onun Babil–Midiya tərəfindən süquta uğradıldığı şagirdlər tərəfindən mənimsənilir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Şumer–Assur; Babil–Assur; dövlətlərini müqayisə edin.

Tapşırıq cütlərlə iş formasında yerinə yetirilir.

Ev tapşırığı: Assur–Midiya münasibətləri haqqında material toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) fərqləndirmə;
- 2) təsviretmə;
- 3) təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Assur dövləti haqqında müəyyən məlumatı var, lakin dövlətin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzül dövrlərini fərqləndirə bilmir.	Assur dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzül dövrlərini köməklə fərqləndirir.	Assur dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzül dövrlərini fərqləndirir.	Assur dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzül dövrlərini asanlıqla fərqləndirir.
Assur dövlətinin idarəetmə qaydalarını təsvir edir, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edə bilmir.	Assur dövlətinin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri köməklə təsvir edir.	Assur dövlətinin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Assur dövlətinin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri sərbəst təsvir edir.
Assur dövlətinin mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, təqdim edə bilmir.	Assur dövlətinin mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası əlaqələrinə dair məlumat toplayır, köməklə təqdim edir.	Assur dövlətinin mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası əlaqələrinə dair məlumat toplayır və çətinliklə təqdim edir.	Assur dövlətinin mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası əlaqələrinə dair məlumat toplayır və yüksək səviyyədə təqdim edir.

9. MİDİYA DÖVLƏTİ

Standartlar: 3.1.1.; 5.1.3.

Məqsəd:

1. Midiya dövlətinin yaranmasını təsvir edir;
2. Midiya mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, BİBÖ

İntegrasiya: Az-t. 3.1.1.; 4.1.2.; 5.1.3.; Ə. 2.1.3.

Resurslar: İKT, dərslik, xəritə, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

Müəllim sinfə müraciətlə soruşur:

– II Kir kimdir? Onun haqqında nə bilirsiniz?

Müəllimin mühazirəsi dinlənilir. Şagirdlərə tədqiqat materialı paylanır.

Problem müəllim tərəfindən elan edilir.

Necə oldu ki, Midiya dövləti geniş ərazili bir imperiyaya çevrildi?

Lövhədə 3 sütundan ibarət BİBÖ cədvəli qurulur:

Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Tədqiqat sualı: Midiya dövləti qüdrətli imperiyaya necə çevrildi?

Qruplara tapşırıqlar paylanır.

I qrup – Midiya dövlətinin yarandığı tarixi dövrü təsvir edin.

II qrup – Midiya işğallarına məruz qalmış əraziləri xəritədə müəyyən edin.

III qrup – Midiya dövlətinin süqutunu təsvir edin.

IV qrup – “Midiya mədəniyyəti və Midiyada din” haqqında məlumat toplayın və təqdim edin.

Məlumatın mübadiləsi. Qruplar müəyyən olunmuş vaxtda cavabları hazırlayır, təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi. Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur digər qruplar tərəfindən əlavələr edilir.

Müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyarlar əsasında qiymətləndirmə aparılır. Meyarlar əsasında qiymətləndirmə aparılır.

Qruplar	Əməkdaşlıq	Təqdimat	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Nəticədə Midiya dövlətinin yaranması, inkişafı, təsərrüfat həyatı, işğalları, süqutu, mədəniyyəti və dini-ideoloji görüşləri haqqında bilgilər şagirdlər tərəfindən mənimsənilir.

Cədvələ diqqət yetirilir, mövzu ilə bağlı öyrəndikləri 3-cü sütunda qeyd olunur.

Yaradıcı tətbiqetmə: – Midiya dövlətinin tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərdən biri ilə bağlı mətn tərtib edin.

Ev tapşırığı: İnternet materiallarından və digər mənbələrdən istifadə edərək Midiya–Əhəməni münasibətləri haqqında məlumat toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

- 1) təsviretmə;
- 2) təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Midiya dövləti haqqında müəyyən məlumatı var, lakin dövlətin yaranmasını təsvir edə bilmir.	Midiya dövlətinin yarandığı şəraiti və tarixi hadisələri köməklə təsvir edir.	Midiya dövlətinin yarandığı şəraiti və tarixi hadisələri təsvir edir.	Midiya dövlətinin yarandığı şəraiti və tarixi hadisələri asanlıqla təsvir edir.
Midiya mədəniyyətinə dair məlumatlar toplayır, təqdim edə bilmir.	Midiya mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və köməklə təqdim edir.	Midiya mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və təqdim edir.	Midiya mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və asanlıqla təqdim edir.

10. ƏHƏMƏNİLƏR DÖVLƏTİ

Standartlar: 3.1.1.; 4.1.2.

Məqsəd:

1. Əhəmənilər dövlətinin yaranması, idarəetmə qaydaları və sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir;
2. Mənbələr əsasında II Kir, I Dara haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: qrup işi, fərdi iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Az-t. 1.1.2.; 2.1.2.; Ə. 2.1.3.

Resurslar: dərslik, xəritə, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Bu tarixi şəxsiyyətlər kimlərdir?

– Onlar haqqında nə deyə bilərsiniz?

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Tədqiqat sualı: Əhəmənilər dövləti necə yarandı və imperiyaya çevrildi?

Qruplarda tədqiqat apararaq suala cavab axtarılır. Aşağıdakı suallar iş vərəqində əks olunur:

I qrup – II Kirin Midiya torpaqları hesabına Əhəməni dövlətinin ərazisini genişləndirdiyini izah edin.

II qrup – Əhəməni dövlətinin işğal etdiyi əraziləri xəritədə müəyyən edin.

– Əhəmənilər dövlətinin yaranması və süqutunu zaman oxu üzərində təsvir edin.

Qədim dövr																													
Əsrlər																								Əsrlər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

– Bu dövlət neçə il mövcud olmuşdur? (Xronoloji məsələ)

III qrup – Qaumata haqqında məlumat toplayın və təqdim edin.

IV qrup – I Dara haqqında məlumat toplayın və təqdim edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayıb və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Təqdimat	Nəticə
I				
II				
III				
IV				

Ümumiləşdirmə və nəticə: II Kirin hakimiyyətə gəlməsi ilə Əhəmənilər dövlətinin yaranması, II Kirin, Kambizin istilaları və Əhəmənilər imperiyasının yaranması, I Dara islahatları və Makedoniyalı İskəndərin bu dövləti süquta uğratması şagirdlər tərəfindən mənimsənilir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Kambiz haqqında təqdimat edin.

Ev tapşırığı: İnternet materiallarından və digər mənbələrdən istifadə edərək Əhəmənilər dövlətinin süqutu haqqında materiallar toplayın, dəyərləndirin.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) təsviretmə;
- 2) təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əhəmənilər dövləti haqqında ümumi bilikləri var, lakin dövlətin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını və sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edə bilmir.	Əhəmənilər dövlətinin yaranması, idarəetmə qaydalarını, şərh etsə də, sosial-iqtisadi münasibətlərini köməklə təsvir edir.	Əhəmənilər dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir.	Əhəmənilər dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini asanlıqla təsvir edir.
II Kir və I Dara haqqında məlumat toplayır, lakin təqdim edə bilmir.	II Kir haqqında təqdimat edir.	II Kir və I Dara haqqında məlumat toplayır, təqdim edir.	II Kir və I Dara haqqında asanlıqla məlumat toplayır, təqdim edir.

11. PARFIYA DÖVLƏTİ

Standartlar: 2.1.1.; 3.1.2.

Məqsəd:

1. Parfiya dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir;
2. Mənbələr əsasında Parfiya ilə bağlı məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Az-t. 2.1.1.; 3.1.2.; 3.1.3.; Ə. 2.4.3.; 3.1.2.;

Resurslar: dərslik, paylayıcı material, iş vərəqləri, xəritə

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

Müəllim şagirdlərə dərsliyin 54-cü səhifəsindəki xəritəyə baxmağı təklif edir. Sonra kiçik bir mühazirə oxunur, şagirdlər bu dövlət haqqında müəyyən məlumat alırlar və onlara paylayıcı materiallar təqdim olunur.

Tədqiqat sualı: Qüdrətli Parfiya dövləti necə yarandı?

Qruplarla iş aparılır. Verilmiş suallar və tapşırıqlar əsasında qruplar tədqiqat aparırlar.

I qrup – Parfiya dövlətinin hansı şəraitdə yarandığını izah edin.

– Zaman oxunda bu dövlətin yarandığı dövrü qeyd edin.

Qədim dövr																													
Ə s r l ər																								Ə s r l ər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

II qrup – Mitridat və onun işğalları haqqında məlumat toplayıb təqdim edin.

III qrup – Parfiya–Roma yaxınlaşmasını izah edin.

IV qrup – Parfiyada sosial-iqtisadi münasibətləri izah edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qrup- lar	Qarşılıqlı dinləmə mədəniyyəti	Mənbələr- dən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Əmək- daşlıq	Təqdimat	Nəticə
I						
II						
III						
IV						

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər Parn qəbilələrinin təsərrüfat həyatı, Parfiya dövlətinin yaranması, Roma dövləti ilə münasibətləri, Parfiya mədəniyyəti ilə tanış olurlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Parfiya dövlətinin tarixini əks etdirən cədvəli tamamlayın.

Əsasını hansı qəbilələr qoydu	Nə vaxt yarandı	Dövlətin əsasını kim qoydu	İşğal etdiyi torpaqlar	“Şahlar şahı”, “Böyük” adlanırdı	Rəqibi olan dövlət	Hansılara nəzarət edirdilər	Hansı dövlət ilə iqtisadi əlaqə saxlayırdılar

Ev tapşırığı: “Azərbaycan – Parfiya münasibətləri” haqqında mətn tərtib edin.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) izahetmə;
- 2) məlumat toplama və təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Parfiya dövləti haqqında müəyyən məlumatı vardır, lakin dövlətin yaranmasını, inkişaf amillərini izah edə bilmir.	Parfiya dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini köməklə izah edir.	Parfiya dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.	Parfiya dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini asanlıqla izah edir.
Mənbələr əsasında Parfiya ilə bağlı məlumat toplayır, təqdim edə bilmir.	Mənbələr əsasında Parfiya haqqında məlumat toplayır, köməklə təqdim edir.	Mənbələr əsasında Parfiya ilə bağlı məlumat toplayır və təqdim edir.	Mənbələr əsasında Parfiya ilə bağlı məlumat toplayır və asanlıqla təqdim edir.

QƏDİM TÜRK LƏR. QƏDİM ÇİN VƏ HİNDİSTAN

12. QƏDİM TÜRK LƏR

Standartlar: 3.1.2.

Məqsəd:

1. Mənbələr əsasında qədim türk dövlətləri haqqında məlumat toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

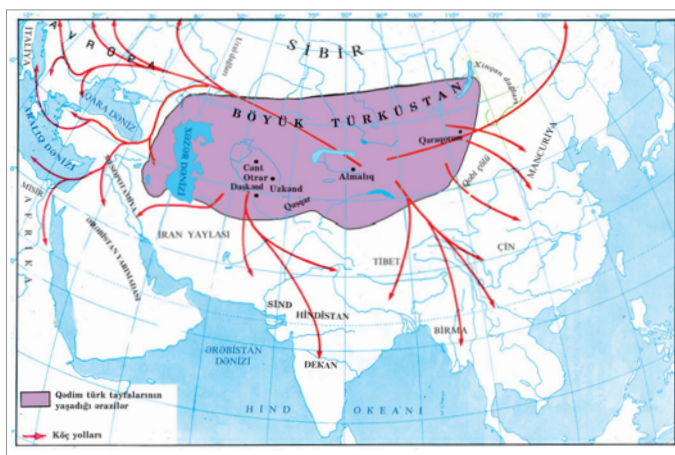
Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Ə. 3.1.2.; Az-t. 3.1.2.; 3.1.3.

Resurslar: dərslik, xəritə, mühazirə mətni, illüstrasiya, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

Bu daş kitabədə sizcə, hansı xalqların həyatından, tarixindən bəhs edilə bilər?

Şagirdlər öz fərziyyələrini söyləyirlər.

Mühazirə üsulundan istifadə edilir. Şagirdlərə mövzu haqqında məlumat verilir.

Tədqiqat sualı: Mərkəzi Asiyada hansı qədim türk dövlətləri mövcud olmuşdu?

Suala qruplar cavab axtarır.

I qrup – Qədim türklərin köç istiqamətlərini və qədim türk tayfalarının məşğuliyyətlərini müəyyən edin (Xəritədə göstərin).

II qrup – Zaman oxu üzərində vahə dövlətlərinin yaranma tarixini qeyd edin və yerini xəritədə göstərin.

Qədim dövr																													
Əsrlər																								Əsrlər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

III qrup – Qədim türk dövlətlərinin yarandığı tarixi şəraiti təsvir edin.

IV qrup – Qədim türk mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər. Cavablar oxunur.

Qruplar	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Mənbələrdən düzgün istifadə	Təqdimat	Əmək-dəşliq	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər tərəfindən qədim türklərin köç istiqamətləri, əhalinin məşğuliyyəti və vahə dövlətlərin yarandığı tarixi şərait və onların mədəniyyətləri barədə məlumat mənimsənir və təqdim olunur.

Yaradıcı tətbiqetmə. Qədim vahə dövlətləri – Baktriya, Xarəzm, Margiana, Soq-diana haqqında mətn tərtib edin.

Ev tapşırığı: Qədim Türküstan tarixi haqqında əlavə material toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

1) təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Məlumat toplayır, təqdim edə bilmir.	Məlumat toplayır, köməklə təqdim edir.	Məlumat toplayır, çətinliklə təqdim edir.	Məlumat toplayır və sərbəst təqdim edir.

13. İSKİT DÖVLƏTLƏRİ

Standartlar: 1.1.2.; 2.1.1.; 3.1.2.

Məqsəd:

1. İskit dövlətlərinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir;
2. İskit dövlətlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir;
3. İskit dövlətləri ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

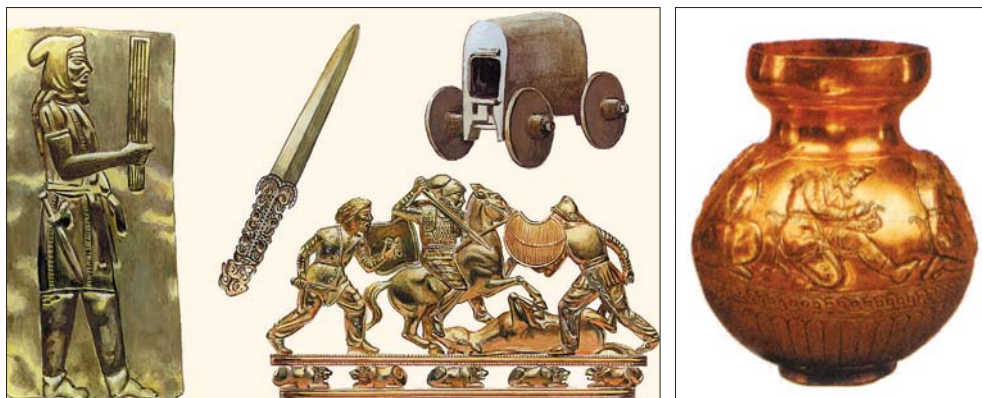
Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Az-t.3.1.2.; Ə. 3.1.2.;

Resurslar: dərslik, xəritə, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

Bu illüstrasiyalar haqqında nə deyə bilərsiniz? Onlar kimlərin tarixi haqqında məlumat verir?

Tədqiqat sualı: Mərd, qorxmaz türk mənşəli iskit, kimmer, sakların uğurlarını onların həyat tərzilə necə əlaqələndirmək olar?

Suala cavab tapmaq üçün qruplara aşağıdakı suallarla müraciət olunur:

I qrup – İskit–kimmer–sak tayfalarının dövlət yaratdığı dövlətləri və onların inkişaf xüsusiyyətlərini fərqləndirin.

II qrup – İskit–kimmer–sakların təsərrüfat həyatı haqqında məlumat toplayıb təqdim edin.

III qrup – İskit–kimmer–sakların qonşu dövlətlərlə münasibətinə dair məlumat toplayıb təqdim edin.

IV qrup – İskit mədəniyyəti haqqında məlumat toplayıb təqdim edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayıb və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Əməkdaşlıq	Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər nəticəyə gəlirlər ki, İskitlərin köçü, yeni münbit torpaqlarda məskunlaşması, yerli əhali ilə qaynayıb-qarışması onların təsərrüfat həyatını daha da zənginləşdirmişdir. Onların Van və Urmiya gölləri, Don və Dunay çayları arasında dövlət – padşahlıqlar yaratması döyüşkən, mərdtəbiətli olmaları və hərbi qüdrətinin artması ilə bağlı olmuşdur. İskitlər yalnız döyüşlərdə uğur qazanmamışlar. Onlar həm də böyük bir mədəniyyətin yaradıcısıdır.

Yaradıcı tətbiqetmə: “İskit döyüşçüləri döyüş meydanında” adlı hekayə qurun.

Ev tapşırığı: Zaman oxu üzərində İskit padşahlıqlarının yaranma tarixlərini və süqut etmələrini təsvir edin.

Qədim dövr																													
Ə s r l ər																								Əsrlər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) dövrləri fərqləndirmə;
- 2) izah etmə;
- 3) məlumat toplayıb, təqdim etmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İskit dövlətləri haqqında ümumi bilikləri vardır, lakin iskit dövlətlərinin meydana gəlməsi və süqutu dövrünü fərqləndirə bilmir.	İskit dövlətlərinin meydana gəlməsini şərh edir, lakin tənəzzülü dövrlərini köməklə fərqləndirir.	İskit dövlətlərinin meydana gəlməsi və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.	İskit dövlətlərinin meydana gəlməsi və tənəzzülü dövrlərini asanlıqla fərqləndirir.
İskit dövlətlərinin yaranmasını bilir, lakin onların meydana gəlməsi və inkişaf amillərini izah edə bilmir.	İskit dövlətinin yaranmasını şərh edir, lakin inkişaf amillərini köməklə izah edir.	İskit dövlətlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.	İskit dövlətlərinin yaranması və inkişaf amillərini izah edə bilir.
İskit dövlətləri haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edə bilmir.	İskit dövləti haqqında məlumat toplayır, köməklə təqdim edir.	İskit dövlətləri ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.	İskit dövlətləri ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir.

14. BÖYÜK HUN DÖVLƏTİ

Standartlar: 3.1.1.; 3.1.2.

Məqsəd:

1. Hun dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir;
2. Hun dövləti ilə bağlı məlumat toplayır və təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

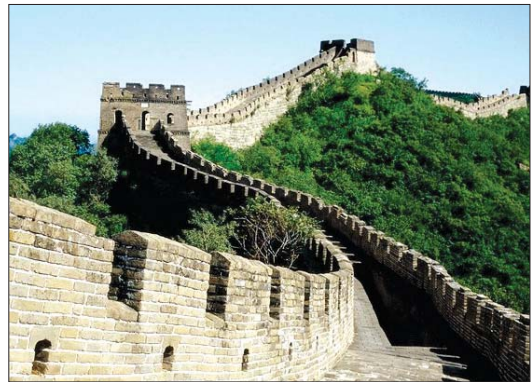
Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Az-t. 3.1.1.; 3.1.2.; 3.1.3.; Ə. 2.1.3.; 3.1.2.; İnf. 3.2.1.; 3.2.3.

Resurslar: dərslik, xəritə, iş vərəqləri, illüstrasiya

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

- Bu illüstrasiyalar haqqında nə deyə bilərsiniz?
- Bu sədd nəyi göstərir? O, kimlərə qarşı inşa olunmuşdu?

Tədqiqat sualı: Hun dövlətinin yaranması, imperatorluğa çevrilməsi və parçalanması amilləri hansılardır?

Tədqiqat aparmaq, suala cavab tapmaq üçün qruplara aşağıdakı tapşırıqlar təqdim olunur.

I qrup – Hun dövlətinin yaranmasını və qonşularla münasibətini təsvir edin.

II qrup – Böyük Çin səddinin inşa olunması səbəblərini araşdırın, məlumat toplayıb təqdim edin.

III qrup – Hun imperatorluğunun parçalanmasının səbəbini izah edin. Böyük Hun imperiyasının yaranması və parçalanmasını zaman oxu üzərində qeyd edin.

Qədim dövr																													
Əsrlər																									Əsrlər				
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																									Bizim era (b.e.)				

IV qrup – Hunların dini inancları haqqında məlumat toplayıb, təqdim edin.

Müəllim kiçik mühazirə ilə şagirdlərin məlumatlarını zənginləşdirir.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayıb təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Təqdimetmə	Əmək- daşlıq	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Hun tayfalarının məşğuliyyəti, dövlət və imperiya yaratmaları, hun ordusunun qorxmazlığı təsvir edilir. Birliyin olmaması imperiyanı parçalayır. Bütün bunlar şagirdlər tərəfindən mənimsənilir.

Yaradıcı təbiiqetmə: Şəklə əsasən hunların həyat tərzini təsvir edin.

Ev tapşırığı: “Hun-Çin münasibətləri” haqqında məlumat toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) təsviretmə;
- 2) təqdimetmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Hun dövləti haqqında məlumatı vardır, lakin dövlətin yaranması, idarə olunması, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edə bilmir.	Hun dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini köməklə təsvir edir.	Hun dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını təsvir edir.	Hun dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini asanlıqla təsvir edir.
Hun dövləti ilə bağlı məlumat toplayır, lakin təqdim edə bilmir.	Hun dövləti ilə bağlı məlumat toplayır və köməklə təqdim edir.	Hun dövləti ilə bağlı məlumatlar toplayır, təqdim edir.	Hun dövləti ilə bağlı asanlıqla məlumat toplayır və sərbəst şəkildə təqdim edir.

15. QƏDİM ÇİN

Standartlar: 3.1.1.; 4.1.1.; 5.1.3.

Məqsəd:

1. Qədim Çin dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir;
2. Sin Şixuandini tarixi şəxsiyyət kimi müəyyən edir;
3. Çin mədəniyyətinə dair məlumat toplayıb təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, auksion

İnteqrasiya: Az-t. 3.1.1.; 5.1.3.; Ə. 2.1.3.; Az-d. 1.2.1.

Resurslar: dərslik, xəritə, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Bu illüstrasiyalar hansı dövlətin tarixi və mədəniyyəti haqqında məlumat verir? Onlar haqqında nə deyə bilərsiniz?

Tədqiqat sualı: Çin böyük imperiyaya, Şərqi mədəni ölkəsinə necə çevrildi? Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün aşağıdakı tapşırıqlarla qruplara müraciət olunur.

I qrup – Sin Şixuandinin Çin dövlətçiliyi tarixində rolunu müəyyən edin. – Sin imperiyasının yaranması və süqutunu zaman oxu üzərində təsvir edin.

Qədim dövr																							
Əsrlər																		Əsrlər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Eradan əvvəl (e.ə.)																		Bizim era (b.e.)					

II qrup – Çinlilərin hunlarla münasibətini təsvir edin.

III qrup – Çində xalq üsyanlarını təsvir edin.

IV qrup – Çinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələr haqqında məlumat toplayıb təqdim edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Əməkdaşlıq	Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Təqdimetmə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər Çin ərazisində sinifli cəmiyyətin meydana gəlməsi, dövlətin imperiyaya çevrilməsi, xalq hərəkətinin baş verməsi, hunlarla münasibəti, Çin mədəniyyəti, Konfutsi təliminin mahiyyətini mənimsəyirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Auksion keçirilir:

– “Qədim Çindən danışarkən nələri xatırlayıırıq?” – şagirdlər Çinlə bağlı öyrəndikləri hadisə və əşyanın xüsusiyyətini ardıcıl şəkildə adlandırır. Müəllim sayır: 1, 2, ... sonuncu savab verən qalib gəlir.

Ev tapşırığı: “İpək yolu və Azərbaycan” haqqında mətn tərtib edin.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) təsviretmə;
- 3) müəyyənətmə, təqdimətmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Çin dövləti haqqında təsəvvürləri vardır, lakin Çin dövlətinin yaranması, idarəetmə qaydaları, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edə bilmir.	Çin dövlətinin yaranması idarəetmə qaydalarını şərh edir, lakin sosial-iqtisadi münasibətləri köməklə təsvir edir.	Çin dövlətinin yaranması, idarəetmə qaydaları və sosial münasibətləri təsvir edir.	Çin dövlətinin yaranması, idarəetmə qaydaları və sosial-iqtisadi münasibətlərini asanlıqla təsvir edir.
Sin Şixuandinin Çin hökmdarı olduğunu bilir, lakin onu tarixi şəxsiyyət kimi müəyyən edə bilmir.	Sin Şixuandini tarixi köməklə şəxsiyyət kimi müəyyən edir.	Sin Şixuandini tarixi şəxsiyyət kimi müəyyən edir.	Sin Şixuandini tarixi şəxsiyyət kimi asanlıqla müəyyən edir.
Çin mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, lakin təqdim edə bilmir.	Çin mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, köməklə təqdim edir.	Çin mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, təqdim edir.	Çin mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, sərbəst təqdim edir.

16. QƏDİM HİNDİSTAN

Standartlar: 2.1.1.; 3.1.1.; 4.1.1.

Məqsəd:

1. Hindistan dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir;
2. Qədim Hindistanda idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir;
3. Tarixi şəxsiyyət kimi Aşokanın Hindistan tarixində rolunu müəyyənləşdirir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, Venn diaqramı, mühazirə

İnteqrasiya: Az-t. 2.1.1.; 4.1.1.; Ə. 2.4.3.; 2.1.3.

Resurslar: xəritə, paylayıcı material, iş vərəqləri

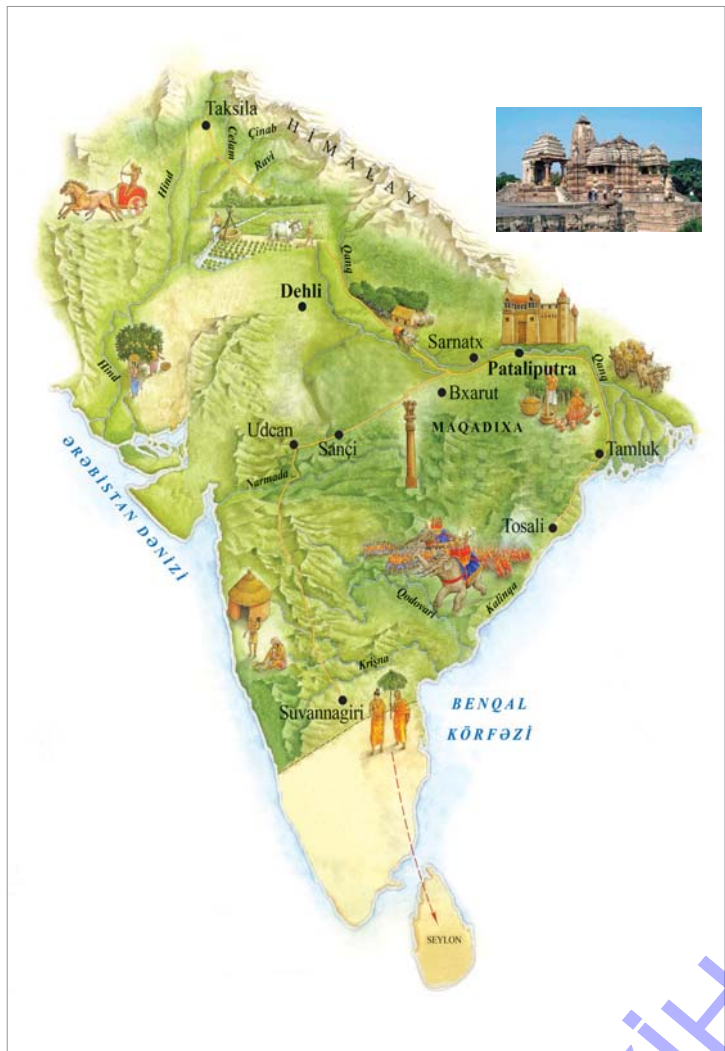
Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Bu xəritə və illüstrasiyalar hansı dövlətin tarixindən bəhs edir? Bu dövlət haqqında nə bilirsiniz?

Müəllim mühazirə üsulundan istifadə edir.

Şagirdlərə paylayıcı materiallar verilir.

Tədqiqat sualı: Asiya qitəsinin cənubunda meydana gələn Hindistan dövləti hansı inkişaf xüsusiyyətləri ilə seçilirdi?

Qruplara iş vərəqində aşağıdakı sual və tapşırıqlar verilir:

I qrup – Hindistanda vahid dövlətin meydana gəlməsində Aşokanın rolunu müəyyənləşdirin.

II qrup – Hindistanda insanların kastalara bölünməsinə və onun sosial həyata təsirini izah edin.

III qrup – Hindistan memarlığının inkişaf xüsusiyyətlərini izah edin.

IV qrup – Hindistanın dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələri müəyyən edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayıb və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Tapşırıq tam yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Təqdimat	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Hindistanın təbii-coğrafi şəraiti, Hind və Qanq çaylarının, faydalı qazıntıların mövcudluğunun insanların təsərrüfat həyatına, mədəniyyətinin inkişafına təsiri, insanların kastalara bölünməsi, vahid dövlətin yaranması, Makedoniyalı İskəndərin uğursuz yürüşü, mədəniyyətdə olan yeni uğurlar, dini təlim haqqında və s. biliklər mənimsənilir.

Yaradıcı tətbiqetmə: “Hindistanın dünya mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi incilər” adlı cədvəl tərtib edin.

Ev tapşırığı: Aşoka haqqında məlumat toplayın və mətn tərtib edin.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) izahetmə;
- 2) təsviretmə;
- 3) müəyyənləşdirmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Hindistan haqqında təsəvvürləri vardır, lakin dövlətin yaranması və inkişaf amillərini izah edə bilmir.	Qədim Hindistanda dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini köməklə izah edir.	Qədim Hindistanda dövlətin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.	Qədim Hindistanda dövlətin yaranması və inkişaf amillərini asanlıqla izah edir.
Qədim Hindistanda əhalinin kastalara bölündüyünü bilir, lakin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edə bilmir.	Qədim Hindistanda idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri köməklə təsvir edir.	Qədim Hindistanda idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Qədim Hindistanda idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri asanlıqla təsvir edir.
Aşokanın Hindistan dövlətinə başçılıq etdiyini bilir, lakin onu tarixi şəxsiyyət kimi müəyyənləşdirə bilmir.	Köməklə Aşokanı tarixi şəxsiyyət kimi müəyyən edə bilir.	Aşokanı tarixi şəxsiyyət kimi müəyyən edə bilir.	Tarixi şəxsiyyət kimi Aşokanın Hindistan tarixində oynadığı rolu sərbəst müəyyənləşdirir.

QƏDİM YUNANISTAN

17. AVROPADA ƏN QƏDİM DÖVLƏT. QƏDİM YUNAN ŞƏHƏR-DÖVLƏTLƏRİ

Standartlar: 3.1.1.; 4.1.1.

Məqsəd:

1. Yunan şəhər-dövlətlərinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir;
2. Solonun Yunanıstan tarixində rolunu müəyyənləşdirir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

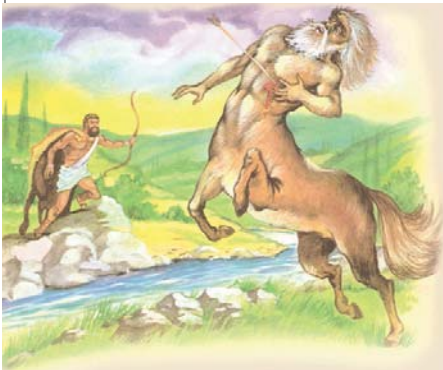
Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Az-t. 3.1.1.; 4.1.1.; Ə. 2.1.3.; H-b. 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; Az-d. 2.2.3.

Resurslar: xəritə, dərslik, illüstrasiyalar, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

- Gördüyünüz bu şəkillər, sizcə, hansı dövlətə, hansı mədəniyyətə aiddir?
- Bu barədə nə bilirsiniz?

Müəllim mühazirə üsulundan istifadə edir. Məqsəd şagirdlərin təsəvvürlərini genişləndirmək, zənginləşdirməkdir.

Tədqiqat sualı: Yunanıstanda ilkin sivilizasiya və şəhər-dövlətlər nə zaman və necə yarandı?

Suala cavab tapmaq üçün qruplarla iş aşağıdakı tapşırıqlar əsasında aparılır:

I qrup – Krit və Mikenə mədəniyyətlərinin Yunanıstan tarixində yerini təsvir edin.

Qədim dövr																													
Əsrlər																								Əsrlər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

II qrup – Solonun Yunanıstan tarixində yerini müəyyənləşdirin.

III qrup – Yunan şəhər-dövlətlərində idarəetmə qaydalarını və sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edin.

IV qrup – Sparta şəhər-dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydasını təsvir edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayıb və təqdim edirlər. Cavablar oxunur.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Təqdimat	Əməkdaşlıq	Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Yunanıstanda qədim Krit, Mikenə mədəniyyətlərinin, şəhər-dövlətlərin yaranması, idarəetmə, aristokrat və demos arasında mübarizə, dorilərin Lakonika və Messeniyanı ələ keçirmələri, Sparta dövlətinin yaranması şagirdlər tərəfindən mənimsənilir.

Yaradıcı tətbiqetmə: “Afina demosunun həyatı” adlı mətn tərtib edin.

Ev tapşırığı: Cədvəli tamamlayın:

Yunanıstan tarixində baş vermiş ən mühüm hadisələr										
Hansı tayfalar yaşamışlar	Hansı qitədə yerləşir	Ən qədim mədəniyyətlər	Yunan şəhər-dövlətləri	Varlıqlar adlanırdı	Kasıblar adlanırdı	İdarə üsulu	Afinada bütün məsələləri həll edirdi (VII əsr)	Hərbi başçı adlanırdı	Dorilərin Cənubi Yunanıstanda tutduqları vilayətlər	Demosla aristokratları barışırdı

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) təsviretmə;
- 2) müəyyənləşdirmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yunan şəhər-dövlətlərini tanıyır.	Yunan şəhər-dövlətlərinin yaranmasını şərh edir, idarəetmə qaydalarını köməkklə təsvir edir.	Yunan şəhər-dövlətlərinin yaranması, idarəetmə qaydalarını təsvir edir.	Yunan şəhər-dövlətlərinin yaranması, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri asanlıqla təsvir edir.
Tarixi şəxsiyyət olan Solon haqqında məlumat toplayır.	Köməklə tarixi şəxsiyyət kimi Solonun Yunanıstan tarixində oynadığı rolu müəyyən edir, təqdimat edir	Tarixi şəxsiyyət kimi Solonun Yunanıstan tarixində oynadığı rolu müəyyən edir, təqdimat hazırlayır.	Tarixi şəxsiyyət olan Solonun Yunanıstan tarixində oynadığı rolu asanlıqla müəyyən edir, təqdimat hazırlayır.

18. YUNANLAR İŞĞALÇILARA QARŞI. AFİNA QULDARLIQ DEMOKRATİYASI

Standartlar: 1.1.3.; 3.1.1.; 4.1.2.

Məqsəd:

1. Yunanıstanda baş vermiş mühüm hadisələrin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir;
2. Dövlətin yaranması, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir;
3. Mənbələr əsasında tarixi şəxsiyyətlər haqqında məlumatlar toplayır və təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Az-t.3.1.1.; 4.1.2. Ə. 2.1.3.

Resurslar: xəritə, dərslik, illüstrasiyalar, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

Müəllim sinfə müraciətlə soruşur: “Marafon qaçışı” idman yarışı haqqında nə bilirsiniz?

Şagirdlərin fərziyyələri dinlənilir. Marafon qaçışının uzaq məsafələrə qaçış üzrə yarış olması qənaətinə gəlinir.

Müəllim şagirdlərə müraciət edir: – Biz bugünkü mövzunu öyrənəndə həm də bu yarışın tarixi haqqında, onun necə yaranması barədə məlumat alacağıq. Çünki Marafon qaçışı tarixi bir hadisə ilə bağlı yaranmışdır.

Tədqiqat sualı: E.ə. V əsrdə Yunanıstan Aralıq dənizi hövzəsində hakim dövlətə necə çevrildi?

Tədqiqat sualına cavab axtarmaq üçün qruplara müraciət olunur.

Aşağıdakı suallar və tapşırıqlar onlara verilən iş vərəqində əks olunur.

I qrup – Aralıq dənizi və Qara dəniz sahillərində yaranan yunan koloniyalarını təsvir edin.

II qrup – Marafon döyüşünü təsvir edin. Fermopil keçidinin tutulmasının nəticəsini müəyyən edin. (Xəritə ilə iş)

III qrup – Salamin və Plateya döyüşünün nəticəsinin yunan şəhər-dövlətlərinin həyatında oynadığı rolu müəyyən edir.

Zaman oxu üzərində yunan–Əhəməni müharibələrinin baş verdiyi dövrü qeyd edin.

Qədim dövr																													
Əsrlər																								Əsrlər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

IV qrup – E.ə. V əsrdə Yunanıstanda idarəetmə. Təsvir edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayıb və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Təqdimat	Əməkdaşlıq	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər mənimsədilər ki, yunanlar yeni torpaqlarda məskunlaşaraq Qara dənizdən İspaniyaya qədər ərazidə koloniyalar saldılar. Yu-

nan–İran müharibələri baş verdi. Bu müharibələrdə vətənə məhəbbət, vətən torpağını qorumaq, yadlara verməmək hissi, yunan donanmasının üstünlükləri onun qələbə çalması ilə nəticələndi. Yunanıstan hərbi dəniz ittifaqı, Afinanın qüdrəti e.ə. V əsrdə yüksəlmişdi.

Yaradıcı tətbiqetmə: Perikl haqqında mətn tərtib edin.

Ev tapşırığı: İnternet materialları və digər mənbələr əsasında “Yunan–Əhəməni müharibələri” haqqında material toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) müəyyənətmə;
- 2) təsvirətmə;
- 3) təqdimətmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Hadisələrin baş verməsini bilir, lakin onların xronoloji çərçivələrini müəyyən edə bilmir.	Hadisələrin xronoloji çərçivələrini köməklə müəyyən edir.	Hadisələrin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir.	Hadisələrin xronoloji çərçivələrini asanlıqla müəyyən edir
Afina şəhər-dövlətin yaranmasını bilir, lakin idarə edilməsi qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edə bilmir.	Afina şəhər-dövlətin yaranması, idarə edilməsi qaydalarını şərh edir, sosial-iqtisadi münasibətləri köməklə təsvir edir.	Afina şəhər-dövlətin yaranması, idarə edilməsi qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Afina şəhər-dövlətin yaranması, idarə edilməsi qaydaları, sosial-iqtisadi münasibətləri asanlıqla təsvir edir.
Perikl haqqında məlumat toplayır, amma təqdim edə bilmir.	Perikl haqqında məlumat toplayır və köməklə təqdim edir.	Perikl haqqında məlumatları toplayır və təqdim edir.	Perikl haqqında məlumatları asanlıqla toplayır və sərbəst təqdim edir.

19. QƏDİM YUNANISTAN MƏDƏNİYYƏTİ

Standartlar: 5.1.3.

Məqsəd:

1. Qədim yunan mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

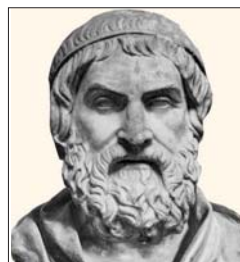
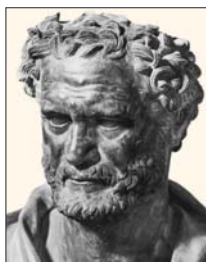
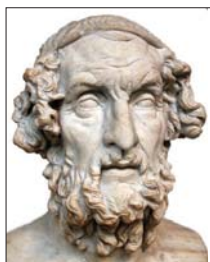
Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

İntegrasiya: Az-t. 5.1.3. Ə. 3.1.2.

Resurslar: İKT, dərslik, xəritə, iş vərəqləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

Teatr, skena, dekorasiya, orkestr, komediya, tragediya, akropol, aqora, dorik, ionik, botanika, fizika, Olimpiya oyunları

– Bu illüstrasiyalar və sözlər haqqında nə deyə bilərsiniz?

Şagirdlərin fərziyyələri dinlənir. Sözlərin və illüstrasiyaların qədim yunan mədəniyyəti ilə bağlı olması qənaətinə gəlinir.

Tədqiqat sualı: Yunan mədəniyyəti dünya mədəniyyəti xəzinəsinə hansı töhfələri vermişdir?

Qruplarla iş aparılır. İş vərəqində aşağıdakı suallar əks olunur:

I qrup – “Yunanıstanda din” məlumat toplayın və təqdim edin.

II qrup – “Teatrın ilk vətəni Yunanıstan sayılır” araşdırın və təqdim edin.

III qrup – Yunan memarlığı, heykəltəraşlığı və rəssamlığı haqqında məlumat toplayın, təqdim edin.

IV qrup – Olimpiya yarışları haqqında məlumat toplayın və təqdim edin.

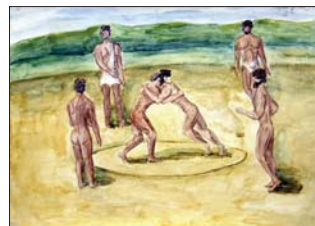
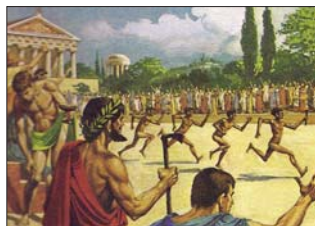
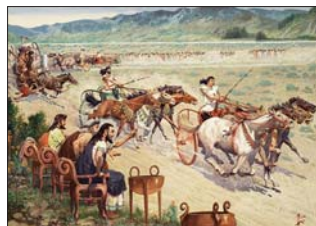
Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Əməkdaşlıq	Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Təqdimat	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər e.ə. V əsrdə Yunanıstanda məktəb, elm, incəsənət, memarlıq – şəhər mədəniyyətinin inkişafında olan böyük uğurlar, bu mədəniyyət və sivilizasiyanın digər dövlətlər tərəfindən mənimsənilməsi, yazı, teatr, memarlıq, Olimpiya oyunları barədə məlumat toplayır və təqdim edirlər.

Yaradıcı təbiiqetmə: “Olimpiya oyunları”. Verilmiş şəkillər əsasında hekayə qurun.

Ev tapşırığı:

Xronoloji məsələləri həll edin.

1. “İliada” və “Odisseya” poemalarının yaranması ilə qələmə alınması arasından ötən zamanı hesablayın.
2. İlk yunan tamaşalarının yarandığı mühiti təsvir edin.
3. Yunanıstanda bu gün tarix elminin neçə yaşı olduğunu hesablayın.
4. İlk Olimpiya oyunlarının keçirilməsindən neçə il ötdüyünü hesablayın.
5. Yunanıstan tarixində baş vermiş Olimpiya oyunlarının keçirildiyi vaxtı zaman oxunda qeyd edin.

Qədim dövr																													
Əsrlər																								Əsrlər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

1) təqdim etmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim yunan mədəniyyəti haqqında məlumat toplayır, amma təqdim edə bilmir.	Qədim yunan mədəniyyəti haqqında məlumat toplayır, köməklə təqdim edir.	Qədim yunan mədəniyyəti haqqında məlumat toplayır və təqdim edir.	Qədim yunan mədəniyyəti haqqında məlumat toplayır və asanlıqla təqdim edir.

20. YUNAN ŞƏHƏR-DÖVLƏTLƏRİNİN TƏNƏZZÜLÜ. MAKEDONIYA DÖVLƏTİNİN GÜCLƏNMƏSİ

Standartlar: 1.1.2.; 4.1.1.; 5.1.2.

Məqsəd:

1. Yunan şəhər-dövlətlərinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir;
2. Tarixi şəxsiyyət – Makedoniyalı İskəndərin tarixdə oynadığı rolu müəyyən-ləşdirir;
3. Yunan mədəniyyətinin Şərq ölkələrində mədəniyyətin inkişafına təsirinə münasibət bildirir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə, söz assosiasiyası

İntegrasiya: Az-t. 3.1.1. Ə. 2.1.3.

Resurslar: xəritə, dərslik, iş vərəqi

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

E.ə.
331

E.ə.
330

E.ə.
321

Azərbaycan tarixi dərslərindən bu tarixlərdə baş vermiş hadisələri xatırlayın. Bu şəkil və tarixlər nəyi ifadə edir? Şagirdlərin cavabları dinlənilir. Şəkildə təsvir olunanların və tarixi hadisələrin Makedoniyalı İskəndərlə bağlı olması müəyyən edilir.

Tədqiqat sualı: Makedoniyalı İskəndər imperiyası necə yarandı?

Tədqiqat aparmaq üçün şagirdlər qruplara ayrılır:

I qrup – Yunan şəhər-dövlətlərinin tənəzzül edib Makedoniyanın hakimiyyəti altına düşməsinə şərh edin.

II qrup – Makedoniyalı İskəndərin Şərq yürüşü barədə danışın.

III qrup – İskəndər ordusu tərəfindən tutulan ölkələri müəyyən edin.

IV qrup – İskəndəriyyə şəhərini təsvir edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Müzakirələr sona çatanda müəllim şagirdlərə aşağıdakı sualları cavablandırmağı təklif edə bilər:

1. Əhəmənilər və Makedoniyalı İskəndər imperiyalarını xəritədə göstərin.
2. Tarixi şəxsiyyət kimi İskəndəri xarakterizə edin.
3. İskəndər imperiyası ərazisində mədəniyyət və mədəniyyətlərarası əlaqələrdən nə deyə bilərsiniz? Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Əmək- daşlıq	Təqdimat	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında ye- rinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər mənimsədilər ki, yunan şəhər-dövlətləri bir vaxt öz aralarında ittifaq yaradaraq Əhəmənilərə qalib gəlmişdilsə, indi onlar arasındakı rəqabət və müharibələr dövlətlərin zəifləməsinə və onların Makedoniya tərəfindən işğalına səbəb olmuşdur. Sonra digər torpaqlar – Finikiya, Misir, Mesopotamiya, Əhəməni torpaqları və Hindistana qədər olan ərazilər Makedoniyalı İskəndərin yaratdığı imperiyaya qatıldı.

İskəndər imperiyasının tərkibinə qatılan ölkələrə yunan mədəniyyətinin müsbət təsiri oldu.

Yaradıcı tətbiqetmə: Makedoniyalı İskəndər, Qranik–İss–Qavqamel döyüşləri, İskəndəriyyə mayakı, musey, perqament sözlərindən istifadə edərək mətn tərtib edin.

Ev tapşırığı: Əhəmənilər imperiyası və Makedoniyalı İskəndər imperiyasının yaranması və süqut etməsi səbəblərini göstərən cədvəli tamamlayın.

İmperiyalar	Yarandı	Süqut etdi

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) fərqləndirmə;
- 2) müəyyənləşdirmə;
- 3) münasibət bildirmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yunan şəhər-dövlətləri haqqında bilir, yaranması və tənəzzül dövrlərini fərqləndirə bilmir.	Yunan şəhər-dövlətlərinin inkişafını, şərh edir, tənəzzül dövrlərini çətinliklə fərqləndirir.	Yunan şəhər-dövlətlərinin inkişafını, tənəzzül dövrlərini fərqləndirir.	Yunan şəhər-dövlətlərinin inkişafını və tənəzzül dövrlərini asanlıqla fərqləndirir.
Tarixi şəxsiyyət olan İskəndər haqqında məlumatı vardır, lakin onun tarixdə rolunu müəyyənləşdirə bilmir.	Makedoniyalı İskəndər haqqında məlumatı toplayıb şərh edir, lakin onun tarixdə oynadığı rolu köməklə müəyyən edir.	Makedoniyalı İskəndər haqqında məlumatı vardır, onun tarixdə rolunu müəyyən edir.	Makedoniyalı İskəndər haqqında ətraflı məlumatı vardır və onun tarixdə rolunu asanlıqla müəyyən edir.
Yunan mədəniyyəti barədə məlumatı vardır, lakin onun Şərq ölkələrinə təsirinə münasibət bildirə bilmir.	Yunan mədəniyyətinin Şərq ölkələrinə təsirinə köməklə münasibət bildirir.	Yunan mədəniyyətinin Şərq ölkələrinin mədəniyyətinə təsirinə münasibət bildirir .	Yunan mədəniyyətinin Şərq ölkələrində mədəniyyətin inkişafına müsbət təsirini qeyd etməklə sərbəst münasibət bildirir.

QƏDİM ROMA

21. QƏDİM ROMA RESPUBLİKASININ YARANMASI (1-ci dərsl)

Standartlar: 2.1.1.; 3.1.1.

Məqsəd:

1. Roma dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir;
2. Roma dövlətinin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla işi

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

İnteqrasiya: Az-t. 3.1.1. Ə. 2.4.3.; 2.1.3.

Resurslar: İKT, xəritə, dərslik, iş vərəqi

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Verilmiş xəritə və illüstrasiyalar sizə nə söyləyir? Onlar hansı dövlətin tarixindən danışır? Onlar haqqında nə deyə bilərsiniz?

Tədqiqat sualı: Roma dövləti necə imperiyaya çevrildi?

Bu tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün şagirdlər qruplara bölünür.

Tədqiqatın aparılması: Müəllim müəhazirə üsulundan istifadə edir, şagirdlərin biliyini zənginləşdirir.

Tədqiqat materialları paylayır.

I qrup – Roma dövlətinin yaranmasını təsvir edin.

II qrup – Roma padşahlığı dövründə idarəetmə. Təsvir edin.

III qrup – Respublika dövründə Romanın idarə olunmasını təsvir edin.

IV qrup – Pun müharibələri və onun nəticələrini izah edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Bu mərhələdə müəllim yeni bilikləri möhkəmləndirmək məqsədi ilə kollektivə müraciətlə aşağıdakı sualları verə bilər.

1. Qədim Romanın şahlıq, respublika, imperiyaya çevrildiyi dövrləri zaman oxunda göstərin.

Qədim dövr																													
Əsrlər																									Əsrlər				
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																									Bizim era (b.e.)				

2. Xəritədə İtaliyanı təsvir edin.

3. Patrisi və plebeylər kimlər idilər və onlar arasında mübarizə nə ilə nəticələndi? İzah edin.

4. Xəritədə Romanın istila etdiyi əraziləri – Karfagen, Sardiniya, Korsika, Suriya, Makedoniya və Yunanıstanı göstərin.

5. Patrisi, senat, veto, legion, triumf, qladiator sözlərini izah edin.

Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Təqdimetmə	Əməkdaşlıq	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticə: Roma dövlətinin coğrafi məkanı, yaranması, onun padşahlıq, respublika quruluşu dövrü, işğalçılıq müharibələri, imperiyaya xas xüsusiyyətləri şagirdlər tərəfindən mənimsənilir.

Yaradıcı təbiiqetmə: “Romanın işğalçı müharibələri” – kiçik mətn tərtib edin.

Ev tapşırığı: “Triumf” haqqında material toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) izahətmə;
- 2) təsvirətmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Roma dövləti haqqında məlumatı vardır, lakin onun inkişaf amillərini izah edə bilmir.	Roma dövlətinin yaranmasını sərbəst şərh edir, lakin köməklə inkişaf amillərini izah edir.	Roma dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.	Roma dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini asanlıqla izah edir.
Roma dövlətinin idarəetmə qaydalarını bilir, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edə bilmir.	Roma dövlətinin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini köməklə təsvir edir.	Roma dövlətinin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvir edir.	Roma dövlətinin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini asanlıqla təsvir edir.

21. QƏDİM ROMA RESPUBLİKASININ YARANMASI (2-ci dərş)

Standartlar: 2.1.2.; 4.1.1.; 4.1.2.

Məqsəd:

1. Tarixi şəxsiyyətlərin (Tiberi Qrakx, Qay Qrakx qardaşları, Spartakın) Roma tarixində rolunu müəyyənləşdirir;
2. Mənbələr əsasında xalq tribunları Qrakx qardaşları və Romada qullar üsyanının başçısı olmuş Spartak haqqında məlumat toplayıb təqdim edir;
3. Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında Spartak üsyanının baş verdiyi tarixi məkanı təsvir edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə, müzakirə

İnteqrasiya: Az-t. 2.1.1.; 3.1.1.; 4.1.1.; Ə. 2.4.3.; 2.1.3.

Resurslar: İKT, xəritə, dərslik, iş vərəqi

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

- Bu illüstrasiyalrı nəzərdən keçirin.
- Onlar kimdir? Haqqında nə bilirsiniz? – İkinci təsvir hansı hadisələri əks etdirir? Müəllimin kiçik mühazirəsi dinlənilir. Tədqiqat materialları paylanır.

Tədqiqat sualı:

- Romada əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyəti necə idi?

Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün şagirdlər qruplara bölünür. Aşağıdakı tapşırıqlar əsasında qruplar tədqiqata başlayır:

I qrup – Romada qulların vəziyyətini müəyyənləşdirin.

II qrup – Romada torpaq qanunlarının verilməsində Tiberi Qrakx, Qay Qrakx qardaşlarının rolunu müəyyən edin.

III qrup – Romada qulların üsyanının səbəb-nəticələrini müəyyən edin.

IV qrup – Spartak haqqında təqdimat hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər. Cavablar oxunur.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Təqdimetmə	Əmək-dəşliq	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi
I				
II				
III				
IV				

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər Romada əhalinin, qulların, kəndlilərin vəziyyətini, torpaq qanunlarını, Spartakın başçılığı ilə olan üsyanı, məğlubolma səbəblərini mənimsədilər.

Yaradıcı tətbiqetmə: *Triumf, qladiator, arena, tribuna* sözlərindən istifadə edərək mətn tərtib edin.

Ev tapşırığı: Xəritə üzərində Spartak üsyanı, Spartakın keçdiyi yolları (mənbələr əsasında) təsvir edin.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarı:

1) müəyyənləşdirmə; 2) təqdimetmə; 3) təsviretmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Roma tarixində mühüm rol oynamış Qrakx qardaşlarını, Spartakı tanıyır, lakin onların tarixi rolunu müəyyən edə bilmir.	Qrakx qardaşları və Spartakın Roma tarixindəki rolunu köməklə müəyyənləşdirir.	Qrakx qardaşları və Spartakın Roma tarixində rolunu müəyyən edir.	Tiberi Qrakx, Qay Qrakx və Spartakın Roma tarixində rolunu asanlıqla müəyyənləşdirir.
Mənbələr əsasında xalq tribunları Qrakx qardaşları və Spartak haqqında məlumat toplayır, lakin təqdim edə bilmir.	Spartak haqqında məlumat toplayıb, təqdimat edir.	Mənbələr əsasında xalq tribunları Qrakx qardaşları və Spartak haqqında məlumat toplayır, təqdimat edir.	Mənbələr əsasında xalq tribunları Qrakx qardaşları və Spartak haqqında məlumat toplayır və sərbəst təqdimat edir.
Spartak üsyanının İtaliya yarımadasında baş verdiyini bilir, lakin məkanı dəqiq təsvir edə bilmir	Spartak üsyanının baş verdiyi məkanı xəritədə köməklə təsvir edir.	Spartak üsyanının baş verdiyi tarixi məkanı xəritədə təsvir edir.	Spartak üsyanının baş verdiyi tarixi məkanı xəritədə asanlıqla təsvir edir.

22. RESPUBLİKANIN SONU. ROMA İMPERİYASININ YARANMASI VƏ SÜQUTU

Standartlar: 1.1.2.; 4.1.1.

Məqsəd:

1. Roma dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirir.
2. Tarixi şəxsiyyətlərin (Y.Sezar, O.Avqust, Konstantin) Roma tarixində rolunu müəyyənləşdirir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

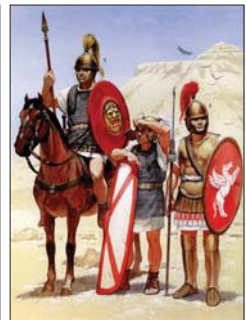
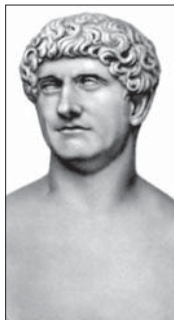
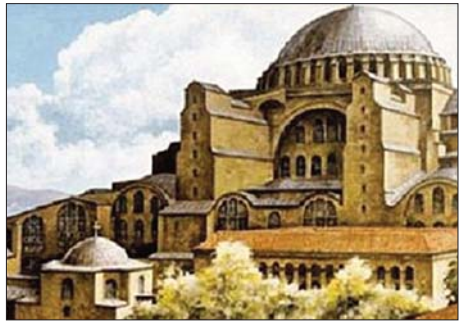
Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İnteqrasiya: Az-t. 2.1.1.; 4.1.1.; Ə. 2.4.3.; 2.1.3.

Resurslar: İKT, xəritə, dərslik, iş vərəqi, tədqiqat materialları

Dərsin mərhələləri

Motivasiya: – Bu illüstrasiyalar hansı dövlətin tarixi haqqında sizə məlumat verir? Onlar haqqında nə bilirsiniz?

Müəllim mühazirə üsulundan istifadə edir (məqsəd şagirdlərin biliklərini zənginləşdirməkdir).

Şagirdlərə tədqiqat aparmaq üçün materiallar paylanır.

Tədqiqat sualı: Roma imperiyası necə yarandı və parçalandı?

Suala cavab vermək üçün qruplara müraciət olunur. Aşağıdakı tapşırıqlar əsasında iş vərəqləri qruplara paylanır.

I qrup – Roma dövlətinin inkişafı və tənəzzülü dövrlərini fərqləndirin.

II qrup – Yuli Sezarın Roma tarixindəki rolunu müəyyənləşdirin.

III qrup – Roma imperiyasının yaranması, inkişafı dövrlərini fərqləndirin. (Zaman oxu üzərində Roma şəhərinin salınmasını, Konstantinopolun paytaxt olmasını, imperiyanın parçalanması və Qərbi Roma imperiyasının süqutu dövrlərini qeyd edin.)

Qədim dövr																													
Ə s r l ər																								Ə s r l ər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

IV qrup – Roma imperiyasının parçalanmasında Oktavian Avqust və Konstantinin rolunu müəyyənləşdirin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər. Cavablar oxunur.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Əməkdaşlıq	Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Təqdim etmə	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I						
II						
III						
IV						

Ümumiləşdirmə və nəticə: Sezarın hakimiyyəti ələ keçirməsi, Romada vətəndaş müharibəsi, Antoni və Oktavian arasında çəkişmə, Oktavianın qalib gəlməsi, Mark Trayan dövründə imperiyanın ərazisinin böyüyərək maksimum həddə çatması, imperiyaya çevrilmiş Roma dövlətinin parçalanması, ölkədə quldarlıq təsərrüfatının inkişafı, qotların, hunların və vandalların Romaya hücumu, Qərbi Romanın süqutu şagirdlər tərəfindən mənimsənilir.

Yaradıcı tətbiqetmə: “Azərbaycan–Roma münasibətləri” haqqında mətn hazırlayın.

Ev tapşırığı: Tarixi şəxsiyyətlərdən birinin (Yuli Sezar, Oktavian Avqust, Konstantin) İnternet materiallarından və digər mənbələrdən istifadə edərək Roma tarixindəki rolunu dəyərləndirin.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1) fərqləndirmə;
- 2) müəyyənləşdirmə.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Roma dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tə-nəzzülü dövrləri haqqında məlumat verir.	Roma dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tə-nəzzülü dövrlərini çətinliklə fərqləndirir.	Roma dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tə-nəzzülü dövrlərini fərqləndirir.	Roma dövlətinin meydana gəlməsi, inkişafı və tə-nəzzülü dövrlərini Yunanıstanla mü-qayisə edərək asanlıqla fərqləndirir.
Y.Sezar, O.Avqust, Konstantin haqqında məlumatı vardır, lakin onları tarixi şəxsiyyət kimi müəyyən edə bilmir.	Y.Sezar, O.Avqust, Konstantinin Roma tarixindəki rolunu çətinliklə müəyyənləşdirir.	Y.Sezar, O.Avqust, Konstantinin Roma tarixindəki rolunu müəyyənləşdirir.	Y.Sezar, O.Avqust, Konstantinin fəaliyyətlərini müqayisə edərək Roma tarixindəki rollarını müəyyənləşdirir.

23. QƏDİM ROMA MƏDƏNİYYƏTİ

Standartlar: 5.1.3.

Məqsəd:

1. Roma mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və təqdim edir.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, mühazirə

İntegrasiya: Az-t. 5.1.3. Ə. 3.1.2.

Resurslar: İKT, xəritə, iş vərəqi, tədqiqat materialları

Dərsin mərhələləri

Motivasiya:

– Verilmiş bu şəkillər hansı xalqın mədəniyyətindən danışır? Bu barədə nə bilirsiniz?

Mühazirə üsulundan istifadə edilir. Müəllim mühazirə oxuyur. Roma mədəniyyətinə aid tədqiqat materialı paylayır.

Tədqiqat sualı: Roma dünya mədəniyyəti xəzinəsinə nə bəxş etmişdi?

Tapşırıqlar verilir. Suala cavab axtarmaq üçün qruplar yaradılır. Onlara aşağıdakı tapşırıqlar verilir:

I qrup – Roma şəhərinin yaranma tarixi haqqında məlumat toplayın, təqdim edin.

II qrup – Roma memarlığı haqqında məlumat toplayın və təqdim edin.

III qrup – Romada ədəbiyyat və elmin inkişaf xüsusiyyətləri haqqında məlumat toplayın və təqdim edin.

IV qrup – Romada xristianlıq və onun yayılması haqqında məlumat toplayın və təqdimat edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayın və təqdim edirlər. Cavablar oxunur.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Bu mərhələdə müəllim yeni bilikləri möhkəmləndirmək məqsədi ilə sinfə müraciətlə aşağıdakı sualları verə bilər:

1. Termlər nədir? Bu gün termlərdən hansı ölkələrdə istifadə olunur?
2. Roma mədəniyyəti ilə yunan mədəniyyəti arasında bir əlaqə varmı?
3. Romalıların yaratdıqları latın əlifbası haqqında nə söyləyə bilərsiniz?
4. Sezar dövründə tətbiq olunan təqvim haqqında nə deyə bilərsiniz?
5. Zaman oxu üzərində Roma şəhərinin yarandığı və xristianlığa Konstantinin açıq ibadət etməyə icazə verdiyi ili qeyd edə bilərsinizmi?

Qədim dövr																													
Əsrlər																								Əsrlər					
24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	1	2	3	4	5	6
Eradan əvvəl (e.ə.)																								Bizim era (b.e.)					

Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Təqdimetmə	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Nəticə
I				
II				
III				
IV				

Ümumiləşdirmə və nəticə: E.ə. VIII əsrdə Romada şəhərsalma mədəniyyətinin inkişafı, burada memarlığın, heykəltəraşlığın, təsviri sənətin inkişafı, xristian dininin qəbul edilməsi, ən qədim sivilizasiyanın inkişaf xüsusiyyətləri şagirdlər tərəfindən mənimsənilir.

Yaradıcı tətbiqetmə: “Romada xristianlıq” mövzusunda mətn hazırlayın.

Ev tapşırığı: İnternet materiallarından və digər mənbələrdən istifadə edərək Roma mədəniyyəti haqqında məlumat toplayın və təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə:

Qiymətləndirmə meyarları:

1) təqdimetmə.

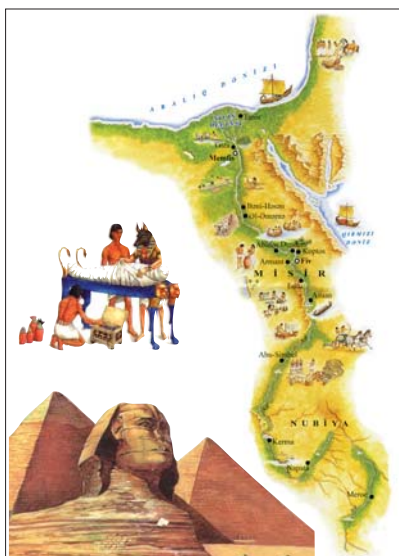
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Roma mədəniyyətinə dair məlumat toplayır, lakin təqdim edə bilmir.	Roma mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və çətinliklə təqdimat edir.	Roma mədəniyyətinə dair məlumat toplayır və təqdimat edir.	Roma mədəniyyətinə dair asanlıqla məlumat toplayır və yunan mədəniyyəti ilə müqayisə apararaq sərbəst təqdimat edir.

DƏRS NÜMUNƏLƏRİ*

Mövzu: Qədim Misir dövləti

Standartlar:

- 1) 1.1.1. – Tarixdə il hesabından istifadə edir;
- 2) 1.1.2. – Quldar dövlətlərin meydana gəlməsini, inkişafını və tənəzzülünü fərqləndirir;
- 3) 1.1.3. – Qədim Misirdə baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji çərçivələrini müəyyən edir;
- 4) 2.1.1. – Qədim Misir dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini izah edir;
- 5) 2.1.2. – Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı – Misiri təsvir edir;
- 6) 3.1.1. – Misir dövlətinin yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir;
- 7) 3.1.2. – Mənbələr əsasında qədim Misir dövləti ilə bağlı məlumatlar toplayır və təqdim edir;
- 8) 4.1.1. – Tarixi şəxsiyyətləri – I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes müəyyənləşdirir;
- 9) 4.1.2. – Mənbələr əsasında qədim dövr tarixi şəxsiyyətlər – I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes haqqında məlumatlar toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: qruplarla iş, fərdi iş

Təlim üsulu: mühazirə, beyin həmləsi

İnteqrasiya: Əd. 2.2.1.; 3.1.1.; 3.1.3;
C. 3.2.3; Riy. 1.2.1.

Resurslar: İKT, dərslik, xəritə, marker

Motivasiya: Sinfə müraciət olunur:

– Xəritə və xəritə üzərindəki illüstrasiyalar haqqında nə deyə bilərsiniz? Onlar hansı dövlətin tarixi ilə bağlıdır?

– Onlar haqqında nə bilirsiniz?

Şagirdlərin fərziyyələri dinlənir.

Müəllim mühazirə üsulu ilə şagirdlərin biliklərini zənginləşdirir. Müəllim tədqiqat materialı paylayır.

* Müəllif tərəfindən verilmiş bu dərs nümunələri tövsiyə xarakteri daşıyır. Müəllim öz strategiyasına uyğun müxtəlif formalarda verilmiş struktura uyğun (müəllimlər istədikləri standartları) seçə bilər.

Tədqiqat sualı: Misir dövlətinin yaranması və inkişaf amilləri hansılardır?

Suala cavab vermək üçün qruplarla iş aparılır. Üzərində suallar olan iş və-rəqi paylanılır:

I qrup – Misirin coğrafi mövqeyi və Nil vadisi ona hansı imkanları yaratdığını şərh edin.

II qrup – Misir dövlətinin yaranmasında nomların oynadığı rolu izah edin.

III qrup – Misir dövlətində idarəetmə. İzah edin.

IV qrup – Misirdə təsərrüfat sahələrinin inkişaf xüsusiyyətlərini araşdırın.

Məlumatın mübadiləsi: Qruplar müəyyən olunmuş zaman kəsiyində cavabları hazırlayırlar. Tapşırıq yerinə yetirilir, təqdim olunur.

Məlumatın müzakirəsi: Qruplar cavabları oxuyurlar. Müzakirə aparılır və əlavələr edilir. Qruplar meyarlar əsasında qiymətləndirilir.

Qruplar	Qarşılıqlı dinləmə mə- dəniyyəti	Əməkdaşlıq	Faktların əhatəliyi və dəqiqliyi	Mənbələrdən düzgün istifadə	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Təqdimat	Nəticə
I							
II							
III							
IV							

Ümumiləşdirmə və nəticə: Qədim Misirin coğrafi mövqeyi, əhalisi, dövlətin yaranması, idarə olunması, fironların yürüşü, qonşu dövlətlərlə münasibəti mənimsənilir. Şagirdlərə aydın olur ki, Misir Şərqdə ən inkişaf etmiş və ilkin yaranmış quldar dövlət olmuşdu.

Yaradıcı tətbiqetmə: 1. Misir ordusunu təsvir edin (sözlə, yaxud şəklini çəkərək).

2. Verilmiş sözlərdən istifadə edib hekayə qurun.

Misirdə əhali – fironlar, azad adamlar, kiçiklər, “canlı ölümlər”, I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes.

Ev tapşırığı: Qədim Misir dövləti haqqında məlumat toplayın, Misir tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərdən birini dəyərləndirin.

Defleksiya və qiymətləndirmə: Şagirdlərin fərdi qiymətləndirmə meyarları

№	Şagirdlərin fərdi qiymətləndirmə meyarları	I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
1.	Tarixdə il hesabından istifadətmə				
2.	Quldar dövlətlərin meydana gəlməsi, inkişafı və tənəzzülünü fərqləndirmə				
3.	Müxtəlif ölkələrdə (Qədim Misirdə) baş vermiş mühüm hadisə, proses və təzahürlərin xronoloji cərgivələrini müəyyənətmə				
4.	Ən qədim dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izahətmə				
5.	Təbii-coğrafi şəraiti əks etdirən xəritə əsasında hadisələrin baş verdiyi tarixi məkanı təsvirətmə				
6.	Qədim dövlətlərin (Misir) yaranmasını, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətlərini təsvirətmə				
7.	Mənbələr əsasında qədim dövlətlərlə bağlı (Misir) məlumat toplama və təqdimətmə				
8.	Tarixi şəxsiyyətləri (I Tutmos, III Tutmos, II Ramzes) müəyyənləşdirmə				
9.	Mənbələr əsasında qədim dövr tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumatlar toplama, təqdimətmə				

Qeyd: Əziz müəllimlər, bu dərs nümunələrində verilmiş çoxsaylı standartlar reallaşdırıla biləcək standartlardır ki, siz onlardan istədiklərinizi tətbiq edə bilərsiniz.

Mövzu: Qədim Hindistan

Standartlar: 3.1.1.; 4.1.1.; 5.1.1.

Məqsəd:

1. Hindistan dövlətinin yaranması, idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir;
2. Hindistan tarixində mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətləri müəyyən edir;
3. Hindistan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələri dəyərləndirir.

Təlim forması: kollektiv iş, qruplarla iş

Təlim üsulu: əqli hücum, Venn diaqramı, ideyalar xalısı, BİBÖ

İntegrasiya: Az-t. 2.1.1.; 4.1.1.; Ə. 2.4.3.; 2.1.3.; X-d. 2.1.3.; Az-d. 2.2.3.

Resurslar: xəritə, paylayıcı material, iş vərəqləri, dərslik

Təchizat: yapışqan, qayçı, rəngli kağızlar, marker

Dərsin gedişi:

Motivasiya – 4 dəq.

Tədqiqatın aparılması – 10 dəq.

Məlumatın mübadiləsi – 10 dəq.

Məlumatın müzakirəsi və təşkili – 5 dəq.

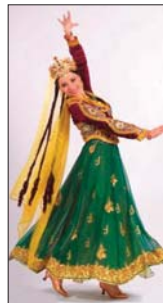
Nəticə və ümumiləşdirmə – 5 dəq.

Yaradıcı tətbiqetmə – 5 dəq.

Qiymətləndirmə – 6 dəq.

İntegrasiya: ədəbiyyat, coğrafiya

Motivasiya, problemin qoyuluşu: Əqli hücum üsulundan istifadə edərək şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edirəm: – Bu geyimlərin hansı xüsusiyyətləri var? – Bu geyimlərin orta qəhətlərini nədə görürsünüz? – Bu geyimlər hansı xalqların tarixini əks etdirir?

Sualın cavabını aldıqdan sonra aşağıdakı tədqiqat sualı ilə sinfə müraciət edirəm.

Tədqiqat sualı: Qədim Hindistan hansı özünəməxsus cəhətləri ilə seçilir?

Tədqiqatın aparılması: Müxtəlif rəngli kağızlardan istifadə etməklə sinfi kiçik qruplara bölür, BİBÖ cədvəlini asaraq Qədim Hindistan haqqında şagirdlərin nəyi bilib-bilmədiklərini öyrənmək üçün aşağıdakı sualları verir.

Bilirəm	İstəyirəm biləm	Öyrəndim

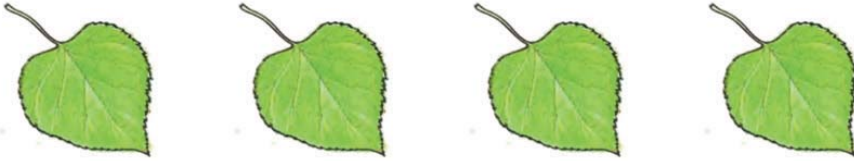
1. Biz Qədim Hindistanın təbiəti, əhalisi və mədəniyyəti haqqında nə bilirik?
2. Biz Qədim Hindistan haqqında nəyi bilmək istəyirik?
3. Biz Qədim Hindistan haqqında nələri öyrəndik?

Müəllim qoyulmuş problemi həll etmək üçün əlavə materialları və eyni iş vərəqlərini 4 qrupa paylayır.

1

Mövcud problem

Kasta quruluşunun insan haqlarına zidd olduğunu sübut edin.

3 dəq.

Müəllim problemin həllinə doğru irəliləmək üçün yeni rəngli yarpaqları 4 qrupa paylayır.

2

Problemin həllinə doğru

Kasta quruluşu Qədim Hindistanın inkişafına necə mane olurdu?

3 dəq.

Müəllim 3-cü mərhələdə şagirdlərin təklifini almaq üçün yeni rəngli yarpaqları 4 qrupa paylayır və sonda ən gözəl ideya olan yarpaqları saxlayaraq xalını yaradır.

3

Təkliflər:

Siz kasta quruluşuna qarşı nə təklif edərdiniz?

3 dəq.

4

Mövcud problem

Buddizm təlimi kasta quruluşuna təsir göstərə bilərdimi?

3 dəq.

Məlumatın mübadiləsi: Qruplar öz işlərini təqdim edir, iş vərəqləri lövhədən asılır və təqdimat keçirilir.

Məlumatın müzakirəsi və təşkili: Tədqiqatdan sonra müəllim cavabları ümumiləşdirir və sinfə aşağıdakı suallarla müraciət edir:

- Ari tayfalarının yürüşü Qədim Hindistanın iqtisadi vəziyyətinə necə təsir etdi?
- Qədim Hindistanda vahid dövlətin yaranması ilə hansı dəyişikliklər baş verdi?
- Qədim hindlilər elmə hansı töhfələri bəxş etmişlər?
- Padşah Aşokanın dövründə Qədim Hindistanın tarixində hansı dəyişikliklər baş vermişdi?

Ümumiləşdirmə və nəticələrin çıxarılması: Müəllim şagirdlərin diqqətini yenidən tədqiqat sualına yönəldərək müzakirəni ümumiləşdirir, Hindistanın qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olmasını, Makedoniyalı İskəndərin Hindistana yürüş etməsini, Aşokanın hakimiyyətdə gördüyü işləri, Hindistanın Azərbaycan və digər Şərqi ölkələri ilə iqtisadi-mədəni əlaqələr saxlamasının əhəmiyyətini qeyd edir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Kasta quruluşunu fərqli formada (sxemləşdirərək) tətbiq edin.

Qruplar	Tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi	Əmək-dəşliq	Mənbələr-dən düzgün istifadə	Təqdimat	Ümumi nəticə
Kasta					
Brahma					
Veda					
Qautama					

Ev tapşırığı: “Qədim Hindistana səyahət” adlı təqdimat hazırlayın.

Qeyd: Yaradıcı tətbiqetmədə bu tapşırıq müxtəlif formada həyata keçirilə bilər (esse, şəkil, şeir, arxeoloji faktların hazırlanması və s.)

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Hindistan haqqında təsəvvürləri vardır, lakin dövlətin yaranması və inkişaf amillərini izah edə bilmir.	Qədim Hindistan-da dövlətinin yaranması və inkişaf amillərini köməklə izah edir.	Qədim Hindistan-da dövlətin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.	Qədim Hindistan-da dövlətin yaranması və inkişaf amillərini asanlıqla izah edir.
Qədim Hindistan-da əhalinin kastalara bölündüyünü bilir, lakin idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edə bilmir.	Qədim Hindistan-da idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri köməklə təsvir edir.	Qədim Hindistan-da idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri təsvir edir.	Qədim Hindistan-da idarəetmə qaydalarını, sosial-iqtisadi münasibətləri asanlıqla təsvir edir.
Aşokanın Hindistan dövlətinə başçılıq etdiyini bilir, lakin onu tarixi şəxsiyyət kimi müəyyən edə bilmir.	Köməklə Aşokanı tarixi şəxsiyyət kimi müəyyən edə bilir.	Aşokanı tarixi şəxsiyyət kimi müəyyən edə bilir.	Tarixi şəxsiyyət kimi Aşokanın Hindistan tarixində oynadığı rolu sərbəst müəyyən edə bilər.

TARİXƏ AİD RƏVAYƏTLƏR

“Gilgamesh haqqında dastan”. Gilgamesh (Qilqamış, Bilqames) Uruk şəhərinin qala divarlarını tikdirdikdən sonra özünü sərbəst aparır, şəhər əhalisinə qarşı zülm edir. Uruk sakinləri tanrılara müraciət edirlər. Şikayət sədasi tanrı Anuya çatır. O, ana ilahəsi Arurunun yer üzərinə göndərir və deyir: “Sən onu yaratmısan, indi də onun bənzərlərini yarat. Aruru gildən vəhşi görkəmli və təbiətli Enkidunu yaradır. Tezliklə Uruka xəbər yayılır ki, yaxınlıqda vahiməli bir əcaib insan peyda olmuşdur. Onu ancaq Gilgamesh məğlub edə bilər. Lakin Gilgamesh belə ona qarşı çıxmaqdan çəkinir, çünki Enkidu vəhşi təbiətə malik idi. Onun təbiətini dəyişdirmək lazım idi. Məbəd qadınlarından biri ona nəvaziş göstərir. Tədricən Enkidunun vəhşi təbiəti dəyişilir, ağılı başına gəlir. İnsana çevrilmiş Enkidu Gilgamesh ilə döyüşə hazırlaşır.

Enkidu Gilgameshin zülmünə son qoymaq üçün Uruk şəhərinə daxil olur. Burada Gilgameshin yolunu kəsir. Onlar döyüşməli olurlar. Enkidu Gilgameshə üstün gəlir. Lakin Gilgamesh tam basılmaz. Hər ikisi əhdü-peyman bağlayıb dostlaşırlar. Bundan sonra Gilgamesh və Enkidu uzaq Sidr ölkəsinə Humbabaya qarşı döyüşə gedirlər. Humbaba şərq qüvvələri təmsil etmiş. Onlar Sidr meşələrinə çatırlar və ağacları Uruka gətirmək üçün kəsirlər. Humbaba döyüşdə həlak olur. İlahə İştar Gilgameshin qəhrəmanlığını görüb ona vurulur, qəlbini ona açır. Lakin Gilgamesh onun məhəbbətini rədd edir. Gilgamesh yaxşı bilir ki, İştar heç bir sevgilisində sonacan sədaqətli olmamışdır. İştar bu təhqirə dözmür. Səma tanrısı Anudan xahiş edir ki, Gilgameshə qarşı səma öküzünü göndərsin. Vəhşi öküz Urukda qabağına çıxanı dağdır, məhv edir. Gilgamesh və Enkidu güc-bəla ilə öküzü öldürürlər.

Uruk camaatı qəhrəmanların şərəfinə mahnılar qoşurlar. Lakin tanrılar Enkidunu cəzalandırmaq qərarına gəlirlər. Axı onlar Enkidunu Gilgameshə qarşı yönəlmişdilər. O isə Gilgameshlə dostluq edir, Humbabanın və səma öküzünün öldürülməsində iştirak edir. Tanrılar Enkiduya ölüm hökmü çıxarırlar. Enkidu xəstələnir və ölür. Gilgamesh hədsiz pərişan olur. Həyatın, qəhrəmanlığın, şöhrətin sonunu gözü qabağında canlandırır. O, əbədi həyat axtarmağa gedir.

Gilgamesh eşitmişdi ki, uzaq okean sahilində yaşayan Utnapiştimə nə vaxtsa tanrılar əbədi həyat bəxş etmişlər. Çox gedir, dağı-daşı aşır, okeanı keçir, Utnapiştimi tapır, ondan əbədi həyatın sirrini öyrənmək istəyir. Lakin o, əbədi həyat sirrini açmaq istəmir. Utnapiştim arvadının təkidi ilə sirri açmalı olur. Gilgamesh onun məsləhəti ilə okeanın dibinə enir və oradan canlılıq otunu üzür. Bu otu qaynadıb suyunu içmək lazımmış. Yolda Gilgamesh

soyunub göldə çimir ki, uzun yolun yorğunluğunu bədənindən çıxarsın. Bu məqamda bir ilan cavanlıq otunu aparır. Gilqameş pərişan halda Uruka qayıdır. O, insanların ölümə qarşı aciz olduğunu qəti dərk edir.

Finikiya dəniz quldurlarının həyatından. Bir dəfə finikiyalılar gəmilərə çoxlu Misir və Assur malları yükləyib, Yunanıstanın Arqos şəhərinə apardılar. Malların satılıb qurtarmasına az qalmışdı. Bu vaxt gəmiyə xeyli qadın yaxınlaşdı. Hökmdar qızı İo da onların arasında idi. Qadınlar gəminin göyertəsinə qalxıb bəyəndikləri malları almağa başladılar. Finikiyalılar bir-birinə işarə verib, qəfildən onların üzərinə atıldılar. Qadınların çoxu qaçıb qurtula bildi, hökmdar qızı İo isə bir neçə qadınla ələ keçdi. Tacir-quldurlar tələsik Misirə doğru üzdülər. Yunanlar oğurlanmış qadınları axtarmağa cəhd göstərmədilər. Mahir Finikiya dənizçilərini yaxalamaq onsuz da mümkün olmayacaqdı.

Çoxlarının başına müsibətlər gətirmiş fırıldaqçı bir finikiyalı, hətta kələkbaz və cəsur Odisseyi belə aldadaraq, Finikiyaya aparmış, sonra onu başqa ölkədə satmaq istəmişdi. Yalnız təsadüf nəticəsində Odissey xilas olmuşdu.

Corc Smitin uğurları. XIX əsrin ortalarında arxeoloqlar Aşşurbanipalın kitabxanasını aşkar etdilər. On minlərlə gil lövhə kitabələr Britaniya muzeyinə aparıldı. Alimlər bu mixi yazıları oxumağın sirlərini öyrəndilər.

Britaniya muzeyinin işçisi Corc Smit mixi yazıların üzünü köçürməklə məşğul olurdu. O bu yazıları öyrənmək, köçürdüyü mətnlərin sirrini bilmək istəyirdi. Xüsusi təhsil almaq imkanı olmayan istedadlı gənc Smit mixi yazıları oxudu və ilk dəfə bir çox qədim kitabın sirrini açdı. Gil lövhələrin xeyli hissəsi parça-parça olmuş, bir-birinə qarışmışdı. Bir mətni bərpa etmək üçün yüzlərlə yazılı gil parçasına baxmaq, uyğun gələnlərini seçmək lazım gəlirdi.

Bir dəfə Smit Britaniya muzeyinin anbarında gil lövhə parçalarını oxumaqla məşğul idi. Növbəti lövhəni oxuyarkən o, gözlərinə inanmadı. Oxuduğu mətn “Tövratdan hamıya yaxşı məlum olan “Nuhun tufanı əfsanəsinin eyni idi. Yalnız adlar bir-birindən fərqlənirdi. Smit dərhal lövhənin çatışmayan hissələrini axtarmağa başladı, lakin tapa bilmədi. O, müəyyən etdi ki, oxuduğu parça Gilqameş haqqında dastanın on birinci lövhəsinə aiddir. Bütün dastan isə on iki lövhədən ibarətdir. Smit dastanın çatışmayan hissələrini Nineva xərəbələrində, Aşşurbanipalın kitabxanasının tapıldığı yerdə axtardı. Bu, çətin bir iş idi. Lakin Smitin axtarışları uğurlu oldu. Minlərlə mixi yazılı gil lövhə aşkar edildi. Onların içərisində dünya ədəbiyyatının şah əsəri olan “Gilqameş dastanının çatışmayan hissələri də tapıldı.

Əfsanəvi Semiramida. Əfsanəvi rəvayətə görə, ən qədim zamanlardan Asiyada Nin adlı hökmdar yaşayırmış. O öz şücaəti ilə şöhrət qazanan yeganə

hökmdar imiş. O, yeni bir paytaxt şəhəri saldırıb, onu öz adına uyğun olaraq Ninevia adlandırmışdı. Nin bir çox ölkələri, o cümlədən Babilistanı, Midiyanı, Qara dəniz və Xəzər dənizi ətrafındakı ölkələri, həmçinin Aralıq dənizi sahilindən Hindistana kimi çatan ərazini işğal edibmiş. Nineviada assurlardan başqa çoxlu yadelli də yaşayırmış.

Bu zaman Suriya Ninə tabe imiş. Suriya hakimi Oanisin arvadı Semiramida Suriya ilahəsi Dekratonun qızı imiş. Ninin əmri ilə Oanis Assur tərəfindən müharibəyə gedibmiş. Semiramida adi döyüşçü paltarı geyinib ərinin dalına düşmüş, döyüşlərin birində rəqib qalasını həmlə ilə tutmaqda ona kömək edibmiş. Əfsanəyə görə, guya, Babil şəhərini Semiramida saldırmış, burada məbəd, qala divarları, Fərat çayı üstündə körpü tikdirmişdi. Qədim dünyanın yeddi möcüzəsindən biri sayılan Babil “asma bağlarını da, guya, o saldırmış. Əfsanədə Midiyanın paytaxtı Ekbatan şəhərinin salınmasını da Semiramidanın adı ilə bağlayırlar. Ekbatanda təmtəraqlı saraylar tikilib, şəhərə yeraltı yol vasitəsilə sərin daş suları çəkdirilibmiş. Eyni zamanda onun əmri ilə daşları oyaraq, Midiyaya yeraltı yol çəkibmişlər. Midiyanın Baqistana şəhəri yanındakı böyük qala üzərində Semiramidanın göstərişi ilə onun və yaxın adamlarının adlarını həkk edibmişlər.

Semiramida hərbi siyasətlə də məşğul imiş. O, Misiri, Liviyanı, Efiopiyanı işğal edib. Təkcə Hindistan yürüşü uğursuz olub. Bu zaman Semiramidanın oğlu anasına qarşı sui-qəsd hazırlayıbmış. Oğlunun adı Nin imiş. Əfsanəyə görə, o, padşah Ninə ərə getmiş və doğulan oğlunun adını Nin qoymuşdur. Semiramida Assura qayıtdıqdan sonra oğlunun sui-qəsdindən xəbər tutub. O, hakimiyyəti oğluna verdikdən sonra, guya, göyərçin görkəminə düşmüş və saraydan uçub getmişdir. O gündən etibarən assurlar göyərçini istəkli bir quş kimi əzizləmişlər.

Sak (iskit) qəhrəmanı Siraq (Sirak). Eramızın II əsrində yaşamış yunan müəllifi Polebi “Hərbi hiylə əsərində belə məlumat verir: “Dara saklar əleyhinə qalxarkən (silahlanarkən) Saksfor, Simari, Qamiris hökmdarları öz aralarında hərbi vəziyyəti müzakirə etmək üçün birlik yaratdılar. Onların məşvərəti zamanı Siraq adlı mehtər onlara yaxınlaşaraq, fars ordusunu qırmağa söz verdi, bir şərtlə ki, onun övladları və nəvələri buna görə ev və pul ilə mükafatlandırılınsınlar. Hökmdarlar söz verən kimi mehtər qoltuğundan bıçağını çıxarıb öz burnunu və qulaqlarını kəsdi, bədəninə başqa hissələrini eybəcər hala saldı və Daranın yanına gedib özünü sakların düşməni kimi qələmə verərək, onun, guya, sak hökmdarları tərəfindən bu kökə salındığı haqqında şikayət etdi.

Dara Siraqın eybəcər hala salınmasından təsirləndi və ona inandı.

Sıraq türklərdə müqəddəs sayılan odu və suyu öz düşmənlərindən intiqam almaq üçün ona kömək göstərməyə çağırdı: “Mən düşmənlərimi cəzalandırmaq qərarına gəldim. Bunu belə yerinə yetirmək olar, saklar üzümüzlə gələn axşam düşərgədən çıxmaq fikrindədirlər, beləliklə, əgər biz başqa kəsə yolla hərəkət etsək, onları balığı tilovla tutan kimi tutarıq. Atlara baxarkən ərazini öyrənmək mənə nəsib olmuşdur və mən sizin bələdçiniz ola bilərəm, ümumiyyətlə, sizə özünüzlə yeddi günün azuqəsini və suyunu götürmək lazımdır.

Dara dərhal Sıraqın dediklərini yerinə yetirməyə, yeddigünlük azuqə tədarükü götürüb yola çıxmağa əmr verdi.

Fars ordusu Sıraqı bələdçi götürüb, yeddigünlük yürüşə çıxdı.

Sıraq çox çətin, keçilməsi mümkün olmayan yollardan keçib, fars qoşunlarını quru, susuz, heç bir bəhrəsi olmayan səhraya gətirdi.

Farsların sərkərdəsi aldandıqlarını başa düşdü, bununla belə, Sıraqdan soruşdu:

– Bələdçi, sənin böyük şahı aldatmaqda, farsların böyük ordusunu bulaqsız, susuz, quşsuz, bitkisiz, hətta vəhşi heyvan belə olmayan belə bir səhraya gətirməkdə məqsədin nədir? Bu səhrada nə irəli, nə də geri getmək mümkündür. Səni belə bir addım atmağa nə vadar etdi?

Sıraq sərkərdənin bu sözlərinə qəşş edib güldü, sonra təmkinini pozmadan sevincə cavab verdi:

– Vətən eşqi hər şeydən ucadır. Mən qələbə qazandım, çünki doğma vətənim, soydaşlarımı, sakları bu böyük beladan qurtarmaq üçün siz farsları, xalqımın düşməni olan Daranın böyük qoşununu susuzluğa və aclığa məhkum etdim. Öhdəmə götürdüyüm vəzifəni, bu müqəddəs borcu layiqincə yerinə yetirdim.

Fars sərkərdəsi Ranosbat qılıncını sıyıraraq, Sıraqın başını bədənindən ayırdı.

Sıraq peşəkar sərkərdə deyildi, o, ürəyi vətən eşqi ilə döyünən, xalqının azadlığı uğrunda canından keçən sadə bir insan, türk oğlu idi. Lakin Sıraq böyük sərkərdələrin görə bilmədiyi bir işi təkbaşına yerinə yetirdi. Qədirbilən xalq həmin vaxtdan etibarən onun adını əbədi yaşadaraq, öz qəbilə birləşməsinin soykökündə bu günə gətirib çıxarmışdır.

Sıraq öz qəhrəmanlığı ilə doğma xalqını fars əsarətindən, soyqırımından xilas etdi. Bu cəhətdən türk dünyasının qüdrətli sərkərdələri ilə bir sırada dayanmağa onun mənəvi haqqı vardı. Qəhrəman Sıraqın adını əbədiləşdirən Sıraq qəbilə birləşmələri Qafqazın ictimai, tarixi həyatında müəyyən rol oynamışlar. Strabon sıraqlıların adını çəkərək, onların çox vuruşqan olduğunu qeyd etmişdir. Bəzi yunan müəllifləri isə sıraqlıların, əsasən, oturaq həyat sürdükələrini göstərmiş, Qafqaz və onun yaxınlığındakı torpaqlarda, düşmənlə apardıqları döyüşlərdə gah qalib gəldiklərini, gah da məğlub olduqlarını

qələmə almışlar. Strabonun yazdığına görə, Ön Qafqazda “Sıraqlı düzənliyi olmuşdur. Deməli, eramızdan əvvəl təqribən II əsrdə sıraqlılar Qafqazda məskunlaşmış olan türkdilli qəbilələrdən biri olmuşdur.

Tomiris əfsanəsi. E.ə. 530-cu ildə Əhəməni hökmdarı II Kir Araz çayından şimalda yerləşən massaget torpaqlarını ələ keçirmək istəyir. Herodotun məlumatına görə, bu xalq çoxsaylı və cəsur idi. Massagətlərin hökmdarı Tomiris idi.

II Kir vəzirinin məsləhəti ilə əvvəlcə Tomirisə evlənmək təklif edir. Tomiris onu rədd edir. Belə olduqda II Kir müharibəyə başlayır. Qoşunların keçməsi və geri qayıtması üçün Araz çayı üzərində körpülər saldırır. Tomiris II Kirə xəbər göndərir: “Midiyalıların padşahı, öz niyyətindən əl çək! Axı sən əvvəlcədən nə bilirsən ki, bu körpülərin salınması sənə xeyrinə qurtaracaq?! Bu işdən əl çək, öz dövlətində hökmranlıq et və bizim öz ölkəmizdə hökmranlıq etməyimizə paxıllığın tutmasın! II Kirin qoşunları bu xəbərdarlığa baxmayaraq, Arazı keçirlər. II Kir hiylə işlədərək öz qoşunlarını iki hissəyə ayırır. Ön xətdə dayanan birinci dəstəyə az qüvvə daxil edilir. Onlardan arxada ləzzətli yeməklərdən ibarət süfrə açılır və ona saysız-hesabsız bardaqlar dolu şərab düzülür. Bir qədər aralıq lazımı zamanda hücum keçmək üçün daha qüvvətli ikinci dəstə yerləşdirilir.

Döyüş başlanır. Hadisələr II Kirin planlaşdırdığı şəkildə gedir. Massaget döyüşçüləri II Kirin birinci dəstəsini məğlub edirlər. Tomirisin oğlu Sparqapis başda olmaqla massaget döyüşçüləri geri çəkilən Əhəməni qoşunlarını izləyir. Onlar açılmış süfrələrlə qarşılaşırlar. Yeməkdən yeyir, şərabdan içir və yuxuya gedirlər. Kir qoşunları hücum keçib massagətləri əsir alırlar. Bu xəbər Tomirisə çatır. Tomiris II Kirə xəbər göndərir: “Sən massaget qoşunlarının üçdə birini hiylə ilə məhv etdin. Yaxşısı budur ki, oğlumu geri qaytar və özün də nə qədər salamatsan mənim torpağımdan çıx get. Əgər belə etməsən and olsun Günəş tanrısına ki, nə qədər acgöz olsan da, səni qanla doyduracağam.

Tomiris dediyinə əməl etdi. Massaget qüvvələri hücum keçdi və qalib gəldilər. Döyüş zamanı II Kir öldürüldü. Tomirisin göstərişi ilə onun cəsədini tapıb gətirdilər. Tomirisin ömrü ilə II Kirin başı kəsildi və içəri qanla doldurulmuş tuluğa salındı. Tomiris II Kirin başını qanla dolu tuluğa atarkən demişdir: “Sən qana çox susamışdın, bu da qan, doyunca iç! Mən sənə döyüşdə qalib gəldim. Lakin sən mənə ağır dağ çəkdi, oğlumu (Sparqapis əsirliyi özünə ar bilib özünü öldürmüşdü) məndən ayırdın.

Metenin torpaq təəssübkeşliyi. Mete hələ dünyanı fəth etməmiş belə bir hadisə ilə rastlaşmışdı. Atasının ölümündən sonra taxta çıxdığı vaxt qonşu Tunqhu dövləti onun yanına elçi göndərmişdi. Bu dövlət çox güclü idi. Teoman xan həmin dövlətə xərac verirdi.

Metenin gəncliyini və təcrübəsizliyini gören tunqhular ondan ən yaxşı atını onlara verməyi tələb edirlər.

Mete dövlətin nüfuzlu adamlarını toplayıb onlarla məsləhətləşir. Hamı atı verməyin əleyhinə olur. Lakin gənc xaqan onlara deyir:

– Biz bu atdan ötrü qonşu dövlətlə vuruşa bilmərik, minlərlə insanın qanını axıda bilmərik.

Tunqhuların elçisi atı aparır, bir qədər sonra yenə də Metenin yanına gəlib deyir:

– Mənim xaqanı bu dəfə sənin kənizini tələb edir. Mete bu dəfə də ağsaqqalları yığib məsləhətləşir. Onlar bu dəfə də qonşu dövlətin tələbini rədd edib silaha sarılmağı məsləhət görürlər.

Lakin Mete onlara deyir:

– Bir qadından ötrü biz qonşu dövlət ilə münasibəti pozub, müharibə aparıb igidlərimizin qanını tökə bilmərik.

O, sevimli kənizlərindən birini tunqhulara göndərir.

Qonşu dövlətin hökmdarı çox təkəbbürlü və həyasız adam idi. O, aldığı qənimətlərlə kifayətlənməyib, elçilərini yenidən Hun imperatorluğuna göndərir. Elçi bildirir ki, onun xaqanı indi də sərhəd yaxınlığında çınqıllı, əkilib-becərilməyən ərazini tələb edir.

Mete bir söz deməyib ağsaqqallarla məsləhətləşir. Hamı torpağın veril-məsinə tərəfdar çıxır. Ağsaqqallardan biri isə deyir:

– Xaqan sağ olsun, sən qonşu dövlətin bütün tələblərini yerinə yetirmisən. Bizə qulaq asmayıb ən gözəl, sevimli atını, yaraşıqlı kənizini tunqhulara vermisən. Bu çınqıllı, əkilməyən torpaq nədir ki, ondan ötrü qonşu dövləti özümüzə narazı salaq, igidlərimizin qanını tökdürək.

Mete bu sözlərdən hiddətlənib deyir: “Torpaq dövlətin təməlidir, onu heç kəsə vermək olmaz. Torpağı əcdadlarımız bizə miras qoyub gediblər, orada babalarımızın sümükləri uyuyur. Torpaq mənim deyil, xalqındır. Xalqın torpağını verməyə isə heç kimin ixtiyarı çatmaz. Mən öz atımı, yaraşıqlı kənizimi tunqhulara ona görə verdim ki, onlar mənim özümün idi. Amma torpağı verə bilmərəm. Bu torpaq gələcək nəsle çatdırılmalıdır. Ya xalq məhv olmalı, ya da torpağını öz qanı hesabına qorumalıdır.

Mete torpağı düşməyə vermək istəyən şəxsin boynunu vurdurur. Sonra atına minib tunqhuların üzərinə hücumə keçir. O, düşməyə qalib gəlir və tunqhuların hökmdarını öldürüb çoxlu əsir götürür. Metenin Şərq və Qərb yürüşləri də yalnız bundan sonra başlayır.

Spitamen. Spitamen adlı bir sərkərdənin, daha doğrusu, İskəndərə qarşı vuruşan qoşunların başçısının adı qədim yunan mənbələrində hörmətlə yad edilir.

Spitamen əhali arasında böyük izahat aparır, yadelli işğalçıların ayaqları altında tapdağa çevrilən Vətən torpağını azad etmək üçün onları mübarizəyə səsləyirdi. Yunan mənbələrindən verilən məlumatlara görə Spitamen, əsasən, xalq kütlələrini ayağa qaldırarkən başlıca bir fikri onlara çatdırırdı. O, xalqa müraciət edərək, onları qəflət yuxusundan ayılmağa çağırır və bildirirdi ki, İskəndərin qalib gəlməsi ilə uzun illər boyu üzərlərində hiss etdikləri fars zülmündən, əsarətdən qurtulduqlarına görə sevinməsinlər. Qarşıda onları daha dəhşətli bir zülm – yunan zülmü gözləyir. Xalq kütlələri onun bu təbliğatına inanır və öz qəhrəman övladının ardınca gedir.

Bu dövrdə sak tayfaları Sırdərya çayının sağ sahili boyunca toplaşaraq, İskəndərə qarşı güclü yürüşə hazırlaşdılar. İskəndər bu təhlükəni aradan qaldırmaq üçün saklara qarşı döyüşə getdi. Yerli əhalinin dilini bilən Farnux adlı bir şəxsi isə qoşun başçısı kimi Spitamenin üstünə göndərdi. Qədim türk xalqlarının məskunlaşdığı Soqdana şəhəri uğrunda Spitamen ilə İskəndərin qoşunu arasında bir neçə döyüş oldu. Spitamenin çağırışı ilə bütün şəhər əhalisi mübarizəyə qalxdı. Ətraf vilayətlərdə yaşayan əhali də axın-axın gəlib onun dəstəsinə qoşuldu.

İskəndər vəziyyətin daha təhlükəli xarakter alacağını qabaqcadan duyaraq, qoşunun bir hissəsi ilə Spitamenə qarşı vuruşmaq üçün yola düşdü. Artıq bu vaxt Spitamenin qoşunu xeyli artmışdı və o, Mərkənd şəhərini mühasirəyə almışdı.

Spitamen yunan qoşunlarının ildırım sürəti ilə yaxınlaşdığını görüb dərhal mühasirəni dayandırdı, öz qoşununu götürüb Qərbə doğru çəkildi. İskəndər üsyançıları təqib etməyə başladı. Lakin yerli əhali bu cəsur övladının rəhbərliyi altında yunan qoşunlarına qarşı əsl partizan müharibəsi aparmağa başladı. Spitamen işğalçılara gah cinahdan zərbələr endirir, gah da gecə vaxtı qəflətən onların başlarının üstünü alaraq, yuxularına haram qatır, dincəlməyə qoymur, sonra isə əlverişli bir vaxtda hücum keçirdi. Spitamenin bu hücumları yunanlar arasında çox böyük vahimə və ixtilaf yaradırdı. Onun bu qəfil hücumları düşmən qüvvələrini xeyli zəiflədir, xalq kütlələrinin isə inamını artırır. Spitamen yerli əhalinin qüvvəsinə arxalanaraq, yunanların yerləşdiyi bir qarnizonu mühasirəyə almışdı. O, İskəndərin saklarla apardığı danışıqlardan istifadə edərək, qarnizonu ələ keçirmək, yunan döyüşçülərinin silahları ilə öz dəstəsindəki vətənpərvərləri silahlandırmaq fikrində idi. İskəndər dörd günlük yolu sürətlə qət edərək, bu dəfə də özünü mühasirədə qalmış azsaylı döyüşçülərinin harayına çatdırdı. Lakin Spitamen İskəndər ilə döyüşə girmədi. Çünki yunan sərkərdəsinin ixtiyarında yaxşı silahlanmış, həm də təcrübəli döyüşçülər var idi. O öz qoşunu ilə Buxara ətrafına, oradan isə Zərəfşan çayı sahilinə çəkildi, yolda həlak olmuş döyüşçüləri burada şərəflə dəfn etdi. Sonra döyüşçüləri ilə bərabər səhraya keçdi.

Yunan tarixçisi Arrian qeyd edir ki, İskəndər soqidianalıları təqib etsə də, bu dəfə də ələ keçirə bilmədi. Geri qayıdıb Soqdiana şəhərində üsyançıları cəzalandırdı. Sonra burada 3 min nəfər döyüşçü qoyub Baktriya şəhərinə yola düşdü.

Spitamen qədim türk dövləti olan Turan ərazisində yaşamışdır. Bu ərazidə isə əhalinin çox böyük əksəriyyətini türk xalqları təşkil etmişdir. Deməli, Spitamen də türk xalqının övladıdır. Məhz buna görə də İskəndər Soqdiana və Baktriya üzərinə hücum edərkən, o, əhaliyə “fars əsarətindən qurtulduğumuza görə hələ sevinmək tezdir deyə müraciət etmişdi. “Əsl məqsəd yeni işğalçıları bu ərazidən qovmaqdır çağırışı ilə Spitamen bütün xalqı silaha sarılmağa, doğma torpağı qorumağa və istismarçılardan təmizləməyə çağırırdı.

Spitamenin mübarizə və nüfuz dairəsinin genişlənməsi istər-istəməz İskəndəri qəti tədbirlərə əl atmağa məcbur edirdi. Lakin çox təəssüf ki, bu mübarizədə Spitamen tək idi, yəni İskəndərin fəth etdiyi digər ərazilərdə onun bu mübarizəsinə qoşulan, yunan döyüşçülərinə qarşı vuruşan ayrı-ayrı qoşun başçıları, hökmdarlar, sərkərdələr yox idi.

Spitamenin qoşununda massagetlər də İskəndərə qarşı vuruşurdu. Spitamenin massagetlərlə belə yaxınlığı bu günədekə tədqiq edilməyib. Azərbaycan xalqının soykökündə iştirak edən massagetlər ilə Spitamen arasında bu yaxınlığın, şübhəsiz ki, dərin kökləri vardır. Spitamen bir neçə dəfə İskəndərin qoşunu ilə toqquşdu. Məğlub olsa da, mübarizədən dönmədi. O, döyüş meydanında həlak oldu, lakin əsl xalq qəhrəmanı kimi yaddaşlarda qaldı.

Çində ən qədim adət. Göy tanrısı bir dəfə qəzəblənərək güclü sel yaratdı. Bütün ərazi dənizə çevrildi. Əkin sahələri suyun altında qaldı. Kəndlər dağıldı. İnsanlar suda boğuldular. Dağlara qaçanlar isə acıdan ölmək təhlükəsi qarşısında qaldılar. Böyük Yuy kömək üçün tanrılara yalvarmadı. O, adamlara bəndlər tikməyi, kanallar qazmağı öyrətdi. İnsanlar öz əməkləri ilə suyu okeana axıtdılar. Torpaq sel-sularından azad edildi. İnsanlar ölümdən xilas oldular.

Bir şəhərdə hər il çay tanrısına toy edirdilər. Ağsaqqallar və kahin qadınlar ən gözəl qızı çayda batırırdılar. Əhalidən isə toy üçün külli miqdarda pul toplayırdılar. Şəhər əhalisi var-yoxdan çıxırdı, xəzinə üçün yığılan vergilər azalırdı. Vilayət hakimi bundan çox narahat oldu. O, toya gəldi. Hakim gəlinə baxıb dedi ki, bu gəlin bir o qədər də gözəl deyildir, qoy baş kahin tanrıdan daha gözəl gəlin tapılanadək gözləməyi xahiş etsin. Sonra da əmr etdi ki, baş kahini çaya atsınlar. Kahin qayıtmadığından hakim üç kiçik kahini də onun dalınca göndərdi. Sonra da dedi ki, kahinlər işin nə yerdə olduğunu tanrıya başa sala bilmirlər, buna görə də ağsaqqalların özləri tanrının yanına getməlidirlər. Onun əmriylə ağsaqqalları da çaya atdılar. Bundan sonra heç kəsini çay tanrısına toy etməyə cürəti çatmadı.

Qədim Hindistanın ticarət əlaqələri. Hindistan tarixin ən qədim vaxtlarında dünyanın çox geniş ərazisi ilə ticarət əlaqələri yaratmış ölkələrdən biri idi. Hind tacirləri e.ə. I minillikdə bir tərəfdən dəniz yolu ilə Yaponiya, Çin, Vyetnam, Kampuçiya, Birma və Malayya arxipelaqı ilə əlaqə saxlayır, digər tərəfdən Afrika sahillərinə, İran körfəzi və Qırmızı dənizə – Avropanın astanasına qədər gedib çıxırdılar. Onlar musson küləklərinin köməyi ilə dənizdən keçməyin əsl ustaları idilər. Beləliklə, hind tacirləri dünyanın iki ən böyük okeanına – Sakit okeana və Hind okeanına yaxından bələd olmaqla, Çin və Yaxın Şərq ölkələrinin, Afrika, Hind-Çin, Malayya arxipelaqı və Yaponiya ilə ticarət əlaqələrində vasitəçilik edirdilər. Cürbəcür ədviyyat şeyləri, habelə fil sümüyü, ətirli maddələr, şəkər qamışı, pambıq parçalar, daş-qaş və s. hələ e.ə. I minillikdə İran və Azərbaycan vasitəsilə Qara dəniz sahillərinə, Volqaboyuna, İran körfəzi və Babilistan vasitəsilə Aralıq dənizi sahillərindəki ticarət mərkəzlərinə, Cənubi Ərəbistan və Qırmızı dəniz vasitəsilə Misirə, həmçinin Efiopiya və Mozambik sahillərinə gətirilirdi.

Qədim yunan adət-ənənələri. Yunanlarda belə bir məsəl var idi. “Adına bir məzar-təpə ucalt, matəm saxla ona. Söhbət kenatafdan (hərfi mənası boş məzar) gedir. İtkin düşənlərin və ya hər hansı səbəbdən cənazəsi ələ gəlməyən adamların adına məzar təpəciyi düzəltmək bir adət idi.

– Homerin zamanında əsas mübadilə vasitəsi qaramal, əksərən cöngə idi, kölənin qiyməti səkkiz cöngədən iyirmi cöngəyə qədər idi.

– Qədim yunanlar qansız qurban nəziri də verirdilər. Bunlardan ən çox yayılanı Allah şərəfinə şərab, su, süd, bal kimi içkiləri qədəhlərdən yerə tökmək ayini idi.

– Qədim yunanlarda fəmiyyə yox idi; adamlar çox zaman atasının adı ilə adlanırdı. Oğlu sözünü ifadə edən “id, “ion şəkilçiləri idi. Laert–Laertid, Kront oğlu – Kronid və ya Kronion şəklində işlənirdi. Qadınları atasının adı ilə adlandırdıqda “ida şəkilçisi əlavə edilirdi: Xrisey qızı – Xriseida, Brisey qızı – Briseida şəklində çağırılırdı.

– Homer dövründə yad kişi ilə qadının, xüsusilə qızın yanaşı getməsi namussuzluq hesab edilirdi.

– Homer zamanında varlı adamlar çox kölə saxlamırdılar.

– Qədim yunanlarda evin müqəddəs yeri ocaq idi.

– Orada kül üstündə oturmaq ev yiyəsindən kömək istəmək demək idi.

– Homer dövründə ticarətlə, əsasən, finikiyalılar məşğul olurdular. Yunan zadəganları bu peşəyə həqarətlə baxırdılar.

– Qədim yunanların əqidəsincə ölən adamı üç kərə çağırırdıqda onun ruhu vətənə qayıdır.

- Qədim yunanlar qurban kəsiləcək heyvanın üzərinə arpa səpərləmiş. Arpa olmadıqda heyvanın üzərinə müqəddəs hesab etdikləri palıdın yar-pağını səpələyirmişlər.
- Qədim yunanlar quşun sağ tərəfdən keçməsinə uğurlu hal hesab edirdilər, sol tərəfdən uçmasını uğursuzluq sayırdılar.
- Asqırmaq qədim yunanlarda yaxşı əlamət hesab olunurdu, niyyətin yerinə yetəcəyinin müjdəçisi kimi qiymətləndirilirdi.
- Mehraba sığınan adam toxunulmaz hesab olunurdu.
- O zamanın adətinə görə, cavanlar matən əlaməti olaraq saçlarını kəsib cənazənin üzərinə qoyurdular.

Troya atı. Yeney – axeyli qəhrəmanlardan biri Afinanın köməyi ilə nəhəng taxta at düzəldir. Həmin taxta atın qarnında ən cəsarətli qəhrəmanlar gizlənir. Yerdə qalan axeylilər qələbədən əl üzmüş kimi gəmilərə doluşub dənizdə gözdən itirlər. Heyrətə düşmüş troyalılar taxta atı qənimət kimi qalanın içinə aparırlar. Bu yolla düşmən qalasına soxulmuş axeylilər gecə atın qarnından çıxaraq darvazaları açıb bayırdakı axeyliləri içəri buraxırlar. Beləliklə, Troya fəth olunur.

Nəhənglər. Yeyanın (Yerin) törəmələri olan nəhəngləri ilan ayaqlı və çox güclü məxluq kimi təsəvvür edirdilər. Onlar yer üzərində hakimiyyəti ələ almaq üçün “Olimp allahları ilə müharibəyə girirlər. Nəhənglər allahların üzərinə böyük qayalar və iri ağaclar yağdırır. Herakl allahların köməyinə yeytişir. O, Zevsin göstərişi və köməyi ilə bütün nəhəngləri qırıb tökür.

Persefona əhvalatı. Persefona Demetranın qızıdır. Məhsuldarlıq və bahar ilahəsidir. Persefonanı Aid qaçırdaraq, yeraltı dünyaya aparır və özünə arvad edir. Qızını tapmaq üçün bütün dünyanı əldən salan Demetranı sakitləşdirmək məqsədilə Zevs Persefonanın baharda yer üzünə çıxmasını, payızda isə yer altına, ərinin yanına qayıtmasını müəyyən edir. Yunanların bu inamına görə, bahar fəslində hər tərəf yaşllaşır, çiçək açır.

Heraklın igidliyi. Tanrıların əmri ilə güclü Herakl 12 igidlik göstərməli idi.

Nəhəng şir heyvanlara və insanlara hücum edirdi. Onun dərisi o qədər möhkəm idi ki, tunc ucluqlu oxlar ona dəydikdə batmayıb geri qayıdırdı. Herakl palıd ağacını sındıraraq ondan elə bir dəyənək düzəltdi ki, onu 20 adam da qaldıra bilməzdi. O, şir yaşayan mağaraya böyük cəsarətlə girdi. Şir Heraklın üzərinə atıldı. Lakin Herakl dəyənəklə şiri vurub gicəlləndirdi, sonra da boğdu. Şirin dərisi Herakl üçün həm zireh, həm də dəbilqə oldu.

Yunanların tarixindən. ...Yunan qoşunlarının başçısı Aqamemnonla yunanların arasında ən yaxşı döyüşçü olan “yeyinayaq Axilles arasında münaqişə baş verir. Aqamemnon döyüşdə əsir edilən və hədiyyə kimi Axillesə verilən troyalı qızı onun əlindən alır. Bundan qəzəblənən Axilles öz igidləri ilə troyalılara qarşı döyüşdən imtina edir. Nəticədə yunanlar ağır itkilər verirlər.

...İliada poeması Axillesin dostu Patrokl və troyalı Hektorun (onu Axilles öldürmüşdür) dəfn mərasiminin təsviri ilə tamamlanır. Rəvayətə görə, Patrokl və Hektorun dəfnindən az sonra Axilles də həlak olur. O, körpə olarkən anası, dəniz ilahəsi Fetida oğlunu yeraltı çayda çimdirmişdi. Buna görə də Axillesin bütün bədəninə ox batmazdı. Anası onu çimdirərkən həmişə dabanından tuturdu. Buna görə də ox yalnız onun dabanına bata bilirdi. Axilles məhz dabanına batan zəhərli ox yarasından həlak olur. “Axilles dabanı ifadəsi buradan əmələ gəlmişdir və “ən zəif yer deməkdir.

Odisseya. “Odisseya poemasında Troya müharibəsi qəhrəmanı Odisseyin öz vətəninə – Yunanıstanın qərb sahillərindəki kiçik İtaka adasına qayıdarkən başına gələn əhvalatlardan danışılır.

İtaka döyüşçüləri vətənə qayıtmaq üçün on iki gəmidə dənizə çıxdılar. Bu zaman şimal küləyi tanrısı fırtına qaldırdı və yunanlar təpəgözlər – sikloplarla rastlaşdılar. Onlardan ən qorxulusu və nəhəngi Polifem idi. Yunanlar yalnız Polifemi kor etdikdən sonra xilas ola bildilər. Lakin onlar yeni təhlükələrlə üzləşdilər. Azman adamyeyənlər iri daşlarla on bir gəmini sındırdılar və gəmilərdəki adamların hamısını qırdılar. Yalnız Odisseya gəmisi salamat qaldı. Frinaki adasında Odisseyin yoldaşları Günəş allahı Heliosun müqəddəs öküzlərini kəsib yedilər. Bu, ildırım və şimşək allahı Zevsi qəzəbləndirdi. Zevs ildırım çaxdırıb Odisseyin gəmisini dağıtdı. Odissey xilas oldu. Dalgalar onu sahilə çıxartdı.

Onillik səyahətdən və çoxlu sərgüzəştlərdən sonra Odissey vətəni İtakaya gəlib çıxma bildi. Yad ellərdə olarkən Odissey bir an da olsa doğma vətəni unutmadı, “heç olmasa doğma elin tüstüsünü bircə kərə görüb, sonra ölməyi arzuladı.

Odissey səfərdə olarkən İtakanın adlı-sanlı gəncləri onun evində ağılıq edirdilər. Dastan ilahə Afinanın köməyi ilə Odisseyin çağırılmamış qonaqların hamısını qırması və yenidən İtakada hökmranlıq etməsi haqqında hekayətlə bitir.

Plutarx. İskəndər Zülqərneyn. ...Bir dəfə yaxın adamları sürətli qaçışı ilə seçilən İskəndərdən soruşurlar ki, o, Olimpiya oyunlarının qaçış yarışlarında iştirak etmək istərdimi? İskəndər belə cavab verir: “Əgər rəqiblərim şahlar olacaqsa, istəyərəm.

Aristotel İskəndərin müəllimi idi.

...Həkimliyə olan marağı İskəndərə başqalarından daha artıq Aristotel təlqin etmişdi. Şah müxtəlif müalicə üsulları və rejimi təyin etməklə, xəstələnən dostlarının daim köməyinə gəlirdi.

...İskəndər Aristotələ heyran idi, öz sözləriylə desək, müəllimini atasından az istəmirdi və deyirdi ki, o, Filippə həyatı üçün, Aristotələ isə ləyaqətlə yaşadığına görə borcludur.

...Daranın qənimət alınmış şeyləri arasında qiymətli bir mücrü tapdılar, onu şahə gətirdilər. İskəndər dostlarından soruşdu ki, bu mücrüyə nə qoysun. Müxtəlif şeylər təklif olundu, ancaq şah qərara aldı ki, onun içində "İliadanı saxlasın.

...İskəndər Misiri alanda burada bir yunan şəhəri saldırıb, ona öz adını vermək istəyir. Memarların məsləhəti ilə o, gələcək şəhər üçün yer də ayırır, onu hasara aldırır. Amma gecə qərribə bir yuxu görür. Görür ki, ağsaçlı bir qoca onun yanında dayanıb aşağıdakı şeiri oxuyur:

*Geniş coşqun dənizdə bir ada var
Faras çağırır onu adamlar.*

İskəndər həmin dəqiqə qalxıb Farasa yollanır. O vaxt Faras ada idi, sonralar torpaq töküb materiklə birləşdirdilər. İskəndər gördü ki, bura, doğrudan da, gözəl və səfalı yerdir. Bərxəz kimi yaxşı körfəzi və limanı olan geniş torpaq sahəsi var. Elə buradaca o, memarlara yeni şəhərin planını hazırlamağı tapşırırdı. Təbəşir olmadığından memarlar arpa unuyla qara torpaq üzərində hərbi meydana bənzəyən şəhər planı cızdılar. İskəndər onu çox bəyəndi, amma birdən bir sürü quş bulud kimi göyün üzünü aldı, onlar yerə qonub cizgiləri pozdular. Şah bu əlamətdən narahat oldu, amma falçılar izah edəndə ki, onun əsasını qoyduğu şəhəri gəlmə adamlar abad edəcək, İskəndər rahatlaşdı. Sonra o, gözətçilərə tikintiyə ciddi nəzarət etməyi tapşırır, Amon məbədinə getdi. Yol uzaq, ağır və yorucu idi. Yolçular ən çox suyun yoxluğundan və cənubun qum tozanağından ehtiyat edirdilər. Deyilənə görə, keçmiş zamanlarda belə bir külək Kambizin qoşunlarının dövrəsində nəhəng sədd əmələ gətirib, əlli min döyüşçünü qum altında məhv edibmiş. Bundan hamı xəbərdar idi. Amma İskəndəri qərarından döndərmək qeyri-mümkün idi. Çünki tale onun niyyətlərinə himayədarlıq edib, onu inadkar böyütmüşdü.

O, nəinki bircə dəfə də düşməne məğlub olmamışdı, heç vaxt zaman və məkanla razılaşmamışdı. Və bu da onu ağlasığmaz niyyətlərə sövq edirdi.

...Dara ilə yenidən vuruşmaq üçün İskəndər yürüşə çıxdı və onu təqib etməyə başladı. Təqib ağır və uzun çəkdi. On bir gün ərzində onlar üç min stabı yol getdilər. Döyüşçülərdən çoxu suyun çatışmazlığı üzündən tamam əldən düşmüşdü. Belə günlərin birində İskəndər qatır üstündə tuluqda su aparən makedoniyalılara rast gəldi. Günortaçağı idi. İskəndər susuzluqdan yanırdı. Də-

bilqəni cəld su ilə doldurub şah üçün gətirdilər. İskəndər onlardan soruşdu ki, suyu kimin üçün aparırlar. Makedoniyalılar belə cavab verdilər: “Oğlanlarımız üçün aparırıq, amma biz oğlanlarımızı itirsək də, eybi yoxdur, təki sən yaşaya-san, çünki bizim başqa oğullarımız da doğula bilər. Bu sözləri eşidən İskəndər dəbilqəni aldı, amma ətrafına boylanıb görəndə ki, onu əhatə edən bütün atlılar suya baxırlar, o, bir qurtum da içmədən dəbilqəni geri qayıtdı. O, su gətirənlərə təşəkkür edib dedi: “Mən suyu tək içsəm, onlar ruhdan düşər.

Şahın iradəsini və alicənablığını gören süvarilər atlarını mahmızlayıb dedilər ki, qoy İskəndər tərəddüd etmədən onları irəli aparsın. Nə qədər ki, belə bir şahları var, onların yorğunluq və susuzluq hiss etməyə və hətta ölməyə belə haqları yoxdur.

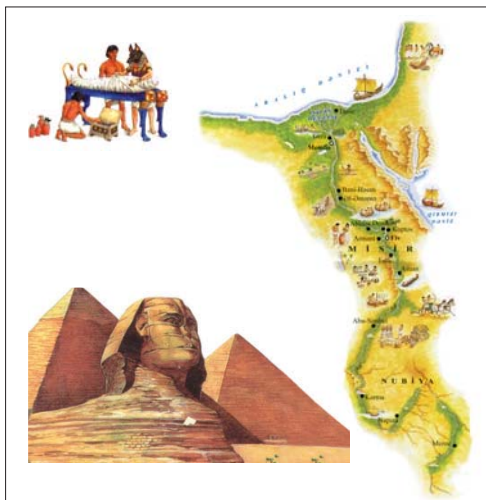
...Hamı eyni qeyrətlə hərəkətə gəlsə də, yalnız altmış süvari İskəndərlə birgə düşməni düşərgəsinə girə bildi. Ətrafa səpələnmiş bol qızıla və gümüşə əhəmiyyət vermədən, təşvişə düşmüş qadınlara və uşaqlara xətər yetirmədən makedoniyalılar atlarını döyüş meydanından qaçan Daranın ardınca çapdılar. Nəhayət, onlar bədəni nizə zərbələriylə dəlik-deşik olan Daranı tapdılar. Şah su istədi və Polistrat soyuq su gətirdi. Dara yangısını söndürüb dedi: “Mənim bu xeyirxahlığın əvəzini çıxı bilməməyim bədbəxtliyimin zirvəsidir, amma İskəndər sizi mükafatlandırır. İskəndəri isə mənim anama, arvadıma və uşaqlarıma göstərdiyi xeyirxahlığa görə allahlar mükafatlandırır. Ona mənim salamlarımı çatdırın. Bu sözlərdən sonra Dara Polistratın əlini əlinə alıb, elə o andaca öldü.

İskəndər meyitə yanaşdı, qəlbən kövrələrək plaşını çıxarıb onun üstünü örtüdü. Sonralar Bessi tapıb edam etdirdi. İki nəhəng düz ağacın başlarını əyib, Bessi ona bağladılar. Sonra ağacları buraxdılar və onlar düzələndə Bess parça-parça oldu.

Qallar Romada (Roma yazıçılarının əsərləri əsasında). Romalılar, yunanlar tərəfindən kelt adlandırılan xalqlara “qallar deyirdilər. Latin dilində “qallus xoruz deməkdir. Keltlər papaqlarına xoruz lələkləri keçirtdikləri üçün romalılar onları belə adlandırırdılar.

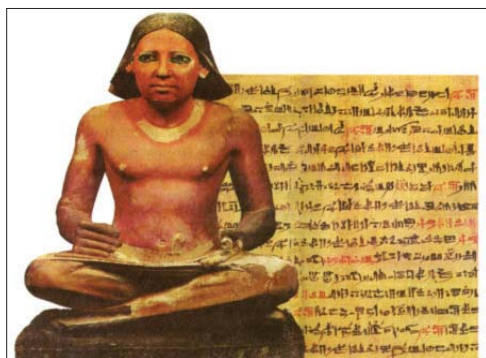
E.ə. 390-cı ildə İtaliyanın şimalında məskunlaşan döyüşkən qallar Romanın üzərinə hərəkət etdilər. Ucaboylu, uzun dağınıq saç-saqqallı qallar vahiməli görkəmə malik idilər. Güclü və sürətli hücumla qallar Roma ordusunu pərən-pərən saldılar. Onlar Kapitoli təpəsi üzərindəki qaladan başqa bütün Roma şəhərini tutub taladılar və yandırdılar. Romalıların yalnız bir hissəsi Kapitoli təpəsi üstündəki alınmaz qalaya çəkilib qalların hücumunu dəf etdi. Gecə vaxtı tam sakitlikdə qallar Kapitoli təpəsinə dırmaşdılar. Onlar o qədər ehtiyatla hərəkət edirdilər ki, nə keşikçilər, nə də itlər təhlükəni hiss etdilər. Ancaq təpədəki qazlar düşmənin gəlişini hiss edərək, qaqqıldaşdılar və Roma döyüşçülərini yuxudan oyatdılar. Nəticədə qala təhlükədən xilas oldu. Buradan da “qazlar Romanı xilas etdi ifadəsi yaranmışdı.

ƏN MÜHÜM TARİXİ HADİSƏLƏR

QƏDİM MİSİR DÖVLƏTİ

- * *E.ə. IV minilliyin 2-ci yarısı* – Yuxarı Misirdə və Aşağı Misirdə iki müstəqil padşahlıq yarandı.
- * *E.ə. IV minilliyin sonu* – Misirdə vahid dövlət yarandı.
- * *E.ə. IV minilliyin sonu* – Memfis paytaxt oldu.
- * *E.ə. II minillik* – Fiv şəhəri paytaxt oldu.
- * *E.ə. XIII əsrin əvvəlləri* – II Ramzes het tayfalarını məğlub edib onlarla sülh bağladı.

QƏDİM MİSİRDƏ MƏDƏNİYYƏT

- * *E.ə. IV minilliyin sonu* – Misirdə yazı meydana gəldi.

QƏDİM ŞUMERLƏR

- * *E.ə. VII–VI minilliklər* – Şumerlər Mərkəzi Asiya və Altay dağlarının ətəklərindən gələrək Mesopotamiyada məskunlaşdılar.
- * *E.ə. III minilliyin əvvəlləri* – Mesopotamiyada şəhər-dövlətlər meydana gəldi.
- * *E.ə. III minilliyin əvvəlləri* – Şumerlər mixi yazı növünü yaratdılar.

BABİL DÖVLƏTİ

- * *E.ə. II minilliyin əvvəli* – Babil şəhər-dövləti yarandı.
- * *E.ə. 1792–1750-ci illər* – Hammurapinin hakimiyyət illəri.

FİNİKİYA

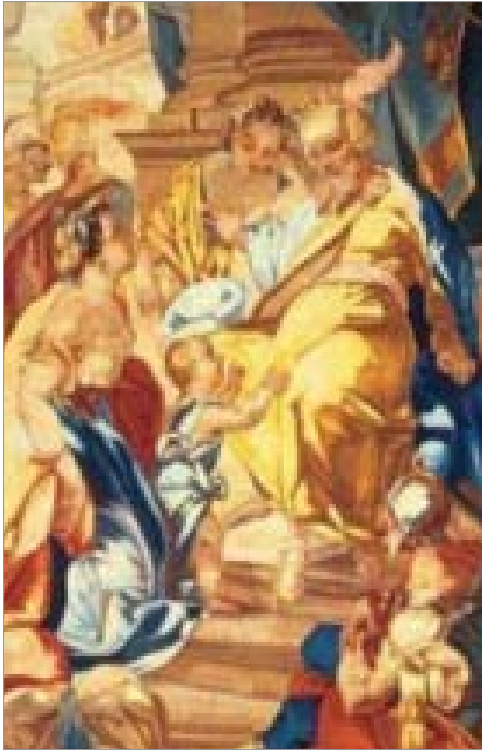
- * *E.ə. II minillik* – Finikiyalılar ən yaxşı gəmiqayıranlar və dənizçilər olmuşlar.
- * *E.ə. XVI əsr* – Finikiyalılar Şimali Afrikada, Kipr, Sardiniya, Siciliya adalarında və b. yerlərdə koloniyalar salmışlar.

ASSUR DÖVLƏTİ

- * *E.ə. IX–VIII əsrlər* – Assur Ön Asiyanın ən qüdrətli dövləti oldu.
- * *E.ə. VIII–VII əsrlər* – Assur dövləti Babili, Suriyanı, Fələstini işğal etdi.
- * *E.ə. 612-ci il* – Nineva Midiya və Babil qoşunları tərəfindən tutuldu.
- * *E.ə. 605-ci il* – Assur dövləti süqut etdi.

MİDİYA DÖVLƏTİ

- * *E.ə. VIII əsrin sonu* – Deyok Midiyada dövlət yaratmağa təşəbbüs etdi.
- * *E.ə. VII əsr* – Zərdüştilik meydana gəldi.
- * *E.ə. 672-ci il* – Midiya tayfaları assurların işğalından xilas oldular.
- * *E.ə. VII əsrin 50-ci illəri* – Assur dövləti ilə Midiya arasında toqquşma oldu.
- * *E.ə. 616–612-ci illər* – Midiya və Babil qoşunları Assur, Arbela, Kalat və Ninevanı işğal etdilər.
- * *E.ə. 605-ci il* – Assur dövləti süqut etdi.
- * *E.ə. 550-ci il* – II Kir Ekbatan şəhərini tutdu. Midiya dövləti süqut etdi.

ƏHƏMƏNİLƏR DÖVLƏTİ

- * *E.ə. II minilliyin sonları* – Ari tayfaları indiki İran ərazisində məskunlaşdı.
- * *E.ə. 550-ci il* – Əhəmənilər dövləti yarandı.
- * *E.ə. 525-ci il* – Əhəmənilər dövləti Misiri özünə tabe etdi.
- * *E.ə. 522-ci il* – Midiyalı maq Qaumata Əhəmənilər dövlətində hakimiyyəti ələ keçirdi.
- * *E.ə. 330-cu il* – Əhəmənilər imperiyası süqut etdi.

PARFIYA DÖVLƏTİ

* E.ə. 247-ci il –

Parfiya dövləti yarandı.

* E.ə. 53-cü il –

Şimali Mesopotamiyada parfiyalılar romalı Krassı ordusu ilə birlikdə məğlub etdilər.

* E.ə. 38-ci il –

Romalılar parfiyalılar üzərində qələbə qazandılar.

QƏDİM TÜRK LƏR

* E.ə. VI–V əsrlər –

Mərkəzi Asiya Əhəmənilərin hücumlarına məruz qaldı.

* E.ə. VI–IV əsrlər –

Mərkəzi Asiyada Baktriya, Parfiya, Xarəzm, Margiana və Soqdiya kimi vahə dövlətləri mövcud oldu.

* E.ə. IV əsrin 30-cu illəri –

Makedoniyalı İskəndərin Şərqi yürüşü nəticəsində Əhəmənilər imperiyası süqut etdi.

İSKİT DÖVLƏTLƏRİ

* E.ə. VII əsrin əvvəlləri –

Kimmer, iskit və sak tayfaları Cənubi Qafqaza, Ön Asiyaya köç etdilər.

* E.ə. VII əsrin ortaları –

Ön Asiyada Kimmer–İskit–Sak padşahlığı yarandı.

* E.ə. VI əsrin əvvəlləri –

Kimmer – İskit–Sak padşahlığı süqut etdi.

* E.ə. IV əsrin ortaları – Şərqi Avropada İskit dövləti yarandı.

* E.ə. 339-cu il – İskitlər II Filipp tərəfindən məğlub edildilər.

* III əsrin 2-ci yarısı – İskit dövləti süqut etdi.

BÖYÜK HUN DÖVLƏTİ

- * *E.ə. 220-ci il* – Böyük Hun imperiyası yarandı.
- * *E.ə. 214-cü il* – Böyük Çin səddinin inşasına başlandı.
- * *E.ə. 36-cı il* – Qərb hunları Tanrı dağlarının şimalını, İssık gölünün ətrafını, Mərkəzi Asiyanı tutdular.

QƏDİM ÇİN

- * *E.ə. II minillik* – Çində ilk dövlət yarandı.
- * *E.ə. IV–III əsrlər* – Çin tarixində “vuruşan padşahlıqlar dövrü” adlanır.
- * *E.ə. 221-ci il* – Sin dövlətinin padşahı imperator titulu qəbul etdi.
- * *E.ə. 206-cı il* – Sin imperiyası süqut etdi.
- * *I əsrin əvvəli* – “Qırmızıqaşlılar” üsyanı baş verdi.
- * *184-cü il* – “Sarısarıqlılar” üsyanı baş verdi.
- * *III əsrin əvvəlləri* – Xan sülaləsi devrildi.

QƏDİM HİNDİSTAN

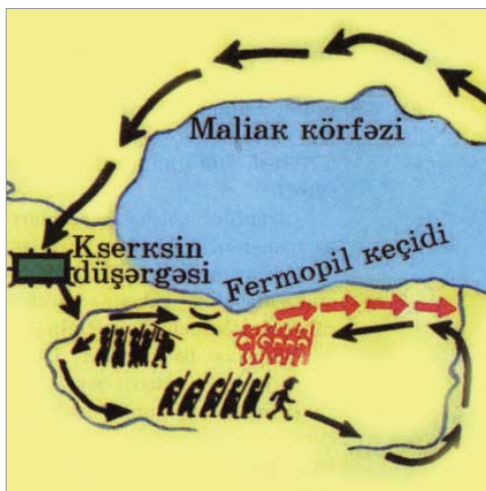
- * **E.ə. III minillik** – Hindistanda qədim şəhərlər yaranmışdır.
- * **E.ə. II minillik** – Ari tayfaları Hindistanda məskunlaşdı.
- * **E.ə. III əsrin 2-ci yarısı** – Hindistanda vahid dövlət yarandı.
- * **E.ə. I əsr** – Hindistanda daş darvaza hazırlanmışdı.

AVROPADA ƏN QƏDİM DÖVLƏT. QƏDİM YUNAN ŞƏHƏR-DÖVLƏTLƏRİ

- * **E.ə. III–II minilliklər** – Avropada ən qədim dövlət yarandı.
- * **E.ə. II minilliyin ortaları** – Krit mədəniyyəti məhv oldu.
- * **E.ə. II minilliyin sonları** – Dori tayfaları Mikena mədəniyyətini məhv etdilər. Cənubi Yunanıstanda Lakonikanı tutdular.
- * **E.ə. VIII–VI əsrlər** – Yunan şəhər-dövlətləri yarandı.
- * **E.ə. VII əsr** – Afinada pul kəsildi.
  - Afinada bütün məsələləri aristokratlardan ibarət ağsaqqallar şurası həll edirdi.
  - Demosla aristokratlar arasında mübarizə kəskinləşdi.
  - Dorilər Messeniyanı tutdular.
- * **E.ə. 594-cü il** – Solon islahat keçirdi.
- * **E.ə. VI əsrin sonu** – Afinada strateqlər seçilməyə başlandı.

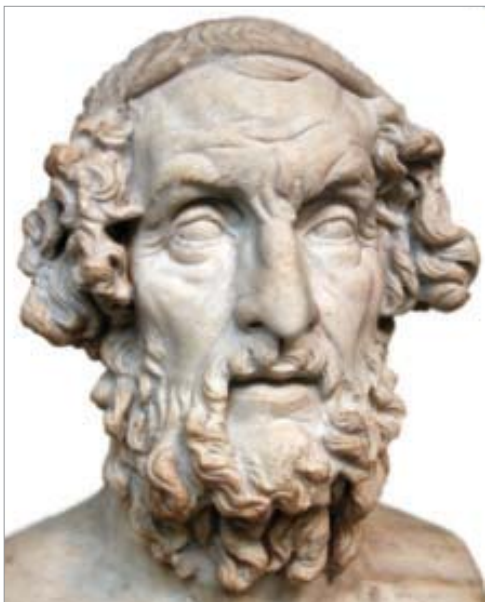

YUNANLAR İŞĞALÇILARA QARŞI. AFİNA QULدارLIQ DEMOKRATİYASI

- * *E.ə. VIII–VI əsrlər* –
Qafqazdan tutmuş İspaniyayadək
yunan koloniyaları salındı.
- * *E.ə. 500-cü il* –
I Dara Kiçik Asiyadakı yunan
şəhər-dövlətlərinə hücum etdi.
- * *E.ə. 490-cı il* –
Marafon döyüşü oldu.

- * *E.ə. 480-ci il* – Fermopil döyüşü oldu. – Salamin dəniz vuruşması oldu.
- * *E.ə. 479-cu il* – Plateya döyüşü oldu.
- * *E.ə. 443-cü il* – Perikl strateq seçildi.

QƏDİM YUNANISTAN MƏDƏNİYYƏTİ

- * *E.ə. VIII əsr* –
Homer “İliada” və “Odisseya”
dastanlarını yaratdı.
- * *E.ə. 776-cı il* –
İlk Olimpiya oyunları keçirildi.
- * *E.ə. V əsrin sonları* –
Yunanistanda teatr tikildi.
- * *E.ə. V əsr* –
Yunanistanda tarix elminin əsası
qoyuldu.

YUNAN ŞƏHƏR-DÖVLƏT- LƏRİNİN TƏNƏZZÜLÜ. MAKEDONİYA DÖVLƏTİNİN GÜCLƏNMƏSİ

- * *E.ə. 431–404-cü illər* – Afina–Sparta müharibələri.
- * *E.ə. 338-ci il* – Xeroneya döyüşü.
- * *E.ə. 336–323-cü illər* – Makedoniyalı İskəndərin hakimiyyət illəri.
- * *E.ə. 334-cü il* – Qranik döyüşü.
- * *E.ə. 333-cü il* – İss döyüşü.
- * *E.ə. 331-ci il* – Qavqamel döyüşü.

QƏDİM ROMA RESPUBLİKASININ YARANMASI

- * *E.ə. 753-cü il* – Roma şəhərinin əsası qoyuldu.
- * *E.ə. 753–509-cu illər* – Romada padşahlıq dövrü.
- * *E.ə. 509-cu il* – Romada respublika quruluşu yarandı.
- * *E.ə. V əsrin əvvəli* – Plebeylər xalq tribunlarını seçmək hüquqlarını qazandılar.
- * *E.ə. 264–146-cı illər* – Pun müharibələri.
- * *E.ə. 146-cı il* – Yunanıstan Romanın itaəti altına düşdü.
- * *E.ə. 133-cü il* – Tiberi Qrakx xalq tribunu seçildi.
- * *E.ə. 123-cü il* – Qay Qrakx xalq tribunu seçildi.
- * *E.ə. 74–71-ci illər* – Spartak üsyanı baş verdi.

RESPUBLİKANIN SONU. ROMA İMPERİYASININ YARANMASI VƏ SÜQUTU

* *E.ə. 49-cu il* –

Sezar qoşunları Roma üzərinə hərəkət etdi.

* *E.ə. 30-cu il* –

Oktavian qoşunları İskəndəriyyə şəhərini tutdular. Misir Romanın əyalətinə çevrildi.

* *330-cu il* –

Paytaxt Vizantiyə (Bizans) köçürüldü və Konstantinopol adlandı.

* *395-ci il* –

Qərbi və Şərqi Roma imperiyaları yarandı.

* *476-cı il* –

Qərbi Roma imperiyası süqut etdi.

QƏDİM ROMA MƏDƏNİYYƏTİ

* *E.ə. I əsr və b.e.-nin I əsrinin başlanğıcı* –

Roma poeziyasının “qızıl dövrü” adlanır.

* *I əsr* –

Fələstində xristianlıq meydana gəldi.

İŞ VƏRƏQLƏRİNDƏN NÜMUNƏLƏR

“AŞOKA”

I qrup

*Hindistan dünya mədəniyyəti xəzinəsinə
hansı töhfələri vermişdi?*

“BRAHMAN”

II qrup

*“Hindistanda kastalar” – onların ictimai
vəziyyətini təsvir edin.*

“HARAPPA”

III qrup

*Hindistanda memarlığın inkişafı
haqqında nə deyə bilərsiniz?*

“RAMAYANA”

IV qrup

*Hindistan dünya mədəniyyəti xəzinəsinə
hansı töhfələri vermişdi?*

BÖYÜK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Əhəmənilər dövlətində imperiya üçün vahid pul sistemi yaratdı:

- a) II Kambiz   b) I Dara   c) II Kir

2. Əhəmənilər imperiyası əhatə edirdi:

- a) Lidiyadan Misirə qədər, İran körfəzindən Aral gölünə, Hindistandan Qara dənizə qədər ərazini
b) Misirdən Hindistana, İran körfəzi və Hind okeanından Böyük Qafqaz dağlarına qədər ərazini
c) Misirdən Aral gölünə, Qafqaz dağlarından İran körfəzinə qədər ərazini

3. Qaumatanı xalq kütlələri hansı səbəbdən müdafiə edirdi?

- a) Qaumata üsyana qarşı çıxmışdı
b) Qaumata bütün kəndlilərə torpaq sahələrinin verilməsini istəmişdi
c) O bütün xalqların 3 il müddətinə vergilərdən və hərbi mükəlləfiyyətlərdən azad olunduğunu elan etmişdi

4. “Darik” kəsilmişdi:

- a) tuncdan   b) misdən   c) qızıldan

5. Əhəmənilər imperiyası süqut etmişdi:

- a) E.ə. 550-ci ildə   b) E.ə. 330-cu ildə   c) E.ə. 321-ci ildə

6. Böyük Türkünstan əhatə edirdi:

- a) Şimalda Şimal Buzlu okeandan cənubda Hindistana qədər, şərqdə Aral gölü, qərbdə Xəzər dənizinə qədər torpaqları
b) Şimalda Sibir ərazisindən cənubda Himalay dağlarına, şərqdə Xinqan dağlarından qərbə Xəzər dənizinə və Ural dağlarına qədər torpaqları
c) Şimalda Sibir ərazisindən cənubda Aral gölünə qədər, şərqdə Xinqan dağlarından Volqa çayına qədər olan torpaqları

7. Böyük Hun imperatorluğunun yaranmasından neçə il sonra Çin səddinin inşasına başlanmışdı?

- a) 6 il   b) 11 il   c) 13 il

8. E.ə. 221-ci ildə Sin dövlətinin tarixində ən mühüm hadisə nə olmuşdu?

- a) Sin imperiyası süqut etdi
b) Sin dövlətinin padşahı imperator titulu aldı
c) Çin vilayətlərə bölündü

9. Çin səddi nə vaxt tikildi?

- a) Makedoniyalı İskəndərin Şərqə yürüşü dövründə
b) Xan sülaləsinin dövründə
c) Sin Şixuandi dövründə

10. Parfiya dövləti Hun imperatorluğunun yaranmasından neçə il əvvəl yaradılmışdı?

- a) 19 il   b) 14 il   c) 27 il

11. “Şahlar şahı”, “böyük” titulu kim qəbul etmişdi?

- a) I Dara   b) II Mitridat   c) Teoman tanhu

12. Hadisələri xronoloji ardıcılıqla düzün:

- 1) Böyük Hun imperatorluğu yarandı
2) Əhəmənilər dövləti süqut etdi
3) Assur dövləti süqut etdi
4) Noxanyəh tanhu seçdi

- a) 3, 2, 1, 4   b) 1, 2, 3, 4   c) 2, 4, 3, 1

13. II Kir işğal etdi:

- 1) Midiyanı   2) Mannanı   3) Lidiyanı   4) Assuru

- a) 2, 4   b) 1, 3   c) 2, 3

14. E.ə. VI–IV əsrlərdə Mərkəzi Asiyada mövcud olmuş vahə dövləti deyil:

- a) Lidiya   b) Parfiya   c) Margiana

15. Əhəmənilər dövləti süqut etmişdi:

- a) Baş vermiş üsyanlar nəticəsində
b) II Kirin məğlub edilməsi nəticəsində
c) Makedoniyalı İskəndərin Şərqi yürüşü nəticəsində

16. Vahə nədir?

- a) Səhra və ya çöldə salınmış müvəqqəti yaşayış yeri
b) Səhra və ya çöldə karvanların dayanacaq yeri
c) Səhra və ya çöldə suyu və yaşıllığı olan sahə

17. E.ə. IV əsrdə Mərkəzi Asiyada yaşayan əhali:

- a) Bütpərəst idi
b) Zərdüştilik dininə sitayiş edirdi
c) İslam dininə sitayiş edirdi

18. Mərkəzi Asiyada yaranmış ilk türk dövləti idi:

- a) Xarəzm dövləti
b) Böyük Hun dövləti
c) Yunan–Baktriya dövləti

19. Atropatena və Albaniyadan nə üçün Parfiya pulları tapılmışdı?

- a) Parfiyada gümüş pul kəsən çoxsaylı zərbxanalar olduğu üçün
- b) Parfiya İpək yolunun fəaliyyətində mühüm rol oynadığı üçün
- c) Parfiyada zəngin gümüş mədənləri olduğu üçün

20. Aşoka Hindistanda nəyə nail olmuşdu?

- a) Tayfa başçılarını vahid ittifaqda birləşdirməyə nail olmuşdu
- b) Hindistanı vahid dövlətdə birləşdirməyə nail olmuşdu
- c) Baş verən üsyanları yatırmağa nail olmuşdu

21. Kastalar nədir?

- a) Bərabər hüquq və vəzifələri olmayan insan qrupları
- b) Qəti müəyyənləşdirilmiş hüquq və vəzifələri olan insan qrupları
- c) Hüquq və vəzifələri olan insan qrupları

22. Budda nədir?

- a) “yad, düşmən”
- b) “həqiqətlə işıqlanmış bilici”
- c) “dindən dönən”

23. Avropada ən qədim sinfli cəmiyyət yaranmışdı:

- a) Nilin deltasında
- b) İkiçayarasında
- c) Krit adasında

24. Krit dövləti ticarət əlaqəsi yaratmışdı:

- a) Misir, Babil və Assurla
- b) Misir, Finikiya və Babillə
- c) Misir, Urartu və Şumerlə

25. Aristokratiya nədir?

- a) azlığın hakimiyyəti
- b) yerlilərin hakimiyyəti
- c) “yaxşılardan hakimiyyəti”

26. Akropol nədir?

- a) “Liman şəhər”
- b) “Yuxarı şəhər”
- c) “Aşağı şəhər”

27. Afinada gümüş pul kəsilirdi:

- a) e.ə. VII əsrdə
- b) e.ə. XVII əsrdə
- c) e.ə. IX əsrdə

28. Mikenə mədəniyyətini məhv etmişdir:

- a) dori tayfaları   b) alan tayfaları   c) sarmat tayfaları

29. E.ə. VII əsrdə Afinada bütün məsələləri həll edirdi:

- a) aristokratlardan ibarət ağsaqqallar şurası
b) sənətkar, günəmuzdçu, dənizçilərdən ibarət demos
c) aristokrat və siyasətçi Solon

30. E.ə. 594-cü ildə:

- a) Solon islahat keçirmişdi
b) Aşoka islahat keçirmişdi
c) Hind dini etiqadları “Veda”da toplanmışdı

31. Afina–Sparta müharibələri davam etmişdi:

- a) E.ə. 431–404-cü illərdə
b) E.ə. 441–404-cü illərdə
c) E.ə. 404–331-ci illərdə

32. Yunan şəhər-dövlətləri arasında gedən rəqabətin səbəblərindən biri:

- a) başqa ölkələrlə iqtisadi əlaqələr saxlamaq
b) dəniz ticarətində üstünlük qazanmaq
c) çoxsaylı koloniyalar salmaq

33. Makedoniyalı İskəndərin Şərq yürüşündə baş vermiş döyüşləri ardıcılıqla yazın:

- 1) Qavqamel döyüşü   2) İss döyüşü   3) Qranik döyüşü
a) 1, 2, 3   b) 2, 3, 1   c) 3, 2, 1

34. Makedoniyalı İskəndərin yaratdığı imperiya əhatə edirdi:

- a) Balkan yarımadasından Mərkəzi Asiyaya qədər olan əraziləri
b) Balkan yarımadasından Aral gölünə qədər olan əraziləri
c) Balkan yarımadası və Misirdən başlayaraq Hindistana qədər olan əraziləri

35. Hansı şəhəri “Əbədi şəhər” adlandırırlar?

- a) Roma   b) Babil   c) Nineva

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. **Allahverdiyev S., Haqverdiyev Ə.** Türk dünyası xalqlarının tarixi. Bakı, 1996.
2. **Göyüşov R.** Azərbaycan arxeologiyası. Bakı, 1983.
3. **Qeybullayev Q.** Qədim türklər və Ermənistan. Bakı, 1992.
4. **Qüdrətov D.** Türk xalqlarının tarixi. Bakı, 2000.
5. **Həsənov Y.** Qədim Roma tarixi. Bakı, 1968.
6. **Həsənov İ., Rüstəмова A., Babayeva N.** Kurikulum, metodika, pedaqogika. Bakı, 2020.
7. **Mustafazadə T.** Ümumi tarix. I hissə. Bakı, 1995.
8. **Nehri C.** Ümumdünya tarixinə bir nəzər. Bakı, 1990.
9. **Özdək Rafiq.** Türkün qızıl kitabı. I hissə. Bakı, 1991.
10. **Plutarx.** İskəndər Zülqərneyn. Bakı, 1989.

Rus dilində

1. **Алиев В.Г.** Культура эпохи средней бронзы Азербайджана. Баку, 1991.
2. **Алиев И.** История Мидии. Баку, 1960.
3. **Арриан Ф.** Поход Александра. Москва, 1962.
4. **Белявский В.А.** Вавилон легендарный и Вавилон исторический. Москва, 1971.
5. **Бонгард – Левин Г., Ильин Г.** Индия в древности. Москва, 1985.
6. **Бурасин А.А., Годер Г.И., Свенцицкая И.С.** История древнего мира. Москва, 1999.
7. **Гумилев Л.Н.** Тысячелетие вокруг Каспия. Баку, 1990.
8. **Дмитриева Н.А., Виноградова И.А.** Искусство древнего мира. Москва, 1986.
9. **Дьяконов И.** Очерк истории Древнего Ирана. Москва, 1961.
10. **Коровкин Ф.И.** История древнего мира–5. Москва, “Просвещение”, 1988.
11. **Крамер Н.** История начинается в Шумере. Москва, 1965.
12. **Парандовский Я.** Верования и легенды греков и римлян. Москва, 1958.
13. **Редер Д.Г., Черкасова Е.А.** История древнего мира. В 2-х томах. Том I. Москва, 1979.
14. **Рубинштейн Р.** Загадки пирамид. Москва, 1966.
15. **Садаев Д.** История Древней Ассирии. Москва, 1979.
16. **Семенов С.А.** Происхождение земледелия. Ленинград, 1974.
17. **Семенов С.А.** Развитие техники в каменном веке. Ленинград, 1968.
18. **Сергеенко М.** Ремесленники Древнего Рима. Москва, 1968.
19. **Чизхолм Д.** Мировая история в датах. Москва, 1999.
20. **Энн Миллард.** Атлас древнего мира. Лондон, 1974.
21. Всемирная история. В 24-х томах. Том I. Москва, 1996.
22. История Древнего Востока. Москва, 1979.
23. Мифы народов мира. Энциклопедия. В 2-х томах. Москва, 1980; 1982.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

ÜMUMİ TARİX 6

*Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün
Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərsliyin (qrif nömrəsi: _____)*

METODİK VƏSAİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəllif

Aidə Əkbər qızı Məmmədova

Redaktor

Gülər Mehdiyeva

Bədii və texniki redaktor

Abdulla Ələkbərov

Dizaynerlər

Səbinə Məmmədova, Təhmasib Mehdiyev

Korrektor

Mətanət Kərimova

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 7,85. Fiziki çap vərəqi 8,0. Formatı 70x100/16.

Kəsimdən sonra ölçüsü: 165x240. Səhifə sayı 128.

Şriftin adı və ölçüsü: jurnal qarnituru, 10-12 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.

Sifariş . Tiraj . Pulsuz. Bakı–2021.

Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: _____

Nəşriyyat:

“Aspoliqraf LTD” MMC

(Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 151)

Çap məhsulunu istehsal edən:

LAYIHƏ

PULSUZ

LAYİHƏ